

IX bob

1

Qora xotin o'sha kech boshqa ko'rinmadi.

Zaynab onasi bilan gaplashib bo'lgach ham go'shakni ancha mahalgacha joyiga qo'ymay ushlab turdi. Dahshatli, xunuk manzaralar chekinib, ko'z oldida onasining ma'suma uzori paydo bo'ldi. Xayoli ko'zglasida gavalangan onasi unga uzoq tikildi. So'ng sirtmoqqa aylangan, bir shirin jonni olmoqqa shaylangan arqonga qo'l uzatdi:

- Tashla buni, qizim... bu nima qilganing?

- Oyijon, endi men chidolmayman.

- Unday dema, bolam, meni o'ylamasang ham Xudodan qo'rq. Xudo kechirmaydi bu gunohingni...

- Xudo nima uchun meni bu azobga soldi? Balki mening o'limimni Xudoning o'zi istayotgandir? Ha... xohlayapti... "Ota rozi - Xudo rozi", deyishadi-ku? Arqonni adam tashlab ketdilar. Adamlardan xafa emasman. To'g'ri yo'lni ko'rsatdilar.

Manzura javob bermay, yerga qaradi. Agar bu suhbat Zaynabning xayolida, g'oyibda emas, haqiqatda, yuzma-yuz ravishda sodir bo'lgandami edi. Manzura qizining aytganlariga raddiya bildirardi. Manzura garchi bu masaladagi shariat yo'rig'ini bilmasa-da, Tangri bandalariga bunday o'limni ravo ko'rmasligini tushuntirishga harakat qilardi.

Hozir esa Zaynab bu masalani anglamagani uchun ham xayolidagi suhbatda onasidan javob ololmadi. O'z fikrini to'g'ri, deb hisob qildi.

- Oyijon, ayollar nima uchun yashaydi o'zi bu dunyoda? Xor bo'lib umr kechirish, keyin xor bo'lib o'lib ketish uchunmi? Siz nima ko'rdingiz? Siz uchun bu dunyoning rohati nimada?

Bu savol yuzma-yuz holatda berilganida Manzura hech ikkilanmay "Mening rohatim - siz, Xudo bergan farzandlarim", degan bo'lardi. Bu dunyoda ayol zoti uchun Ollohning eng ulug' marhamatlaridan biri - farzand ekanini Zaynab hali to'la anglab yetmaydi. Agar bolasi nobud bo'lmay, uni bag'riga bosa olganida edi, chaqaloq mammasiga talpinganida edi, bu rohatni, bu ulug' baxtni his etgan bo'lardi. Hozir bu hisga begonaligi uchun onasining baxti nimada ekanini ham aniq bilmaydi. Bilmagani uchun ham xayolidagi savolga javob ololmaydi.

Bir necha soniyalik sukutdan so'ng ko'z oldidagi onasining surati yana tilga kirib, endi o'ziga hush yoqadigan so'zlarni aytdi:

- Sen bolaligingda Kumush bo'lishni orzu qilarding.

- Orzu qilardim, oyijon...

- Kumush zaharlangan edi-ku, shuni o'ylamabmiding?

- Ha... zaharlangan edi...

- O'zbek oyim qora kiygan edi-ku...

- Ha, qora kiygan edi...

- Zaharlangan Kumush qayta tirilar, deb o'yladingmi?

- O'yladim, oyijon...

- O'zbek oyim qora libosini tashlaydi, motam kunlari tugadi, deb xayol qildingmi?

- Xayol qildim, oyi...

- Adashding, qizim, Kumush zaharlangan...

- Zaharlangan oyi, menimcha, dunyodagi ja'miki pok narsalar zaharlangan. Endi eng to'g'ri yo'l - sirtmoq...

- Jon qizim, meni tiriklayin o'tga tashlama...

- Sizni o'ylasam... bu o'tda o'zim yonishim kerak...

- Jon qizim...

- Oyijon, balki bu dunyo mensiz go'zal bo'lib ketar?

- Unday dema, qizim... Sensiz dunyo men uchun bir xarobazorga aylanadi. Mening shu xarobazorda xor bo'lib o'lishimni istaysanmi?

- Oyijon, bir kitobda o'qiganman. O'lim - bu dunyoning eng ulug' mukofoti bo'lishi mumkin ekan. Men shu mukofotga loyiqman-ku?..

- Yo'q, qizim...

Shu onda, hech kutilmaganda darvoza eshigi taraqlab ochildi.

- Zaynab!

Avvaliga cho'chib tushgan Zaynab otasining ovozi eshitib, quloqlariga ishonmadi. Ichkari yugurib kirib, hovli o'rtasida to'xtagan Asadbekni ko'rib, ko'zlariga inonmadi. Bir qo'lida go'shak, bir qo'lida sirtmoqli arqon ushlaganicha qotib turaverdi.

- Zaynab!!

Asadbek atrofiga olazarak boqdi. Hovlida odam o'zini osishi mumkin bo'lgan daraxtlar, ayvon panjaralarining bo'shligi ko'nglini bir oz tinchlantirsa-da, xavotiri chekinmadi.

- Zaynab!!!

Bu safar javob kutmay, uy tomon ildam yurdi. Dahlizda to'xtamadi. Avval yotoqxona eshigini ochdi. Keyin mehmonxona eshigini ochdi-yu, tosh qotdi.

Ota-bola bir-birlariga boqqanlaricha bir necha nafas turdilar. Asadbek ko'rayotgani ro'yo emasligiga, qizi tirik holda turganiga ishonch hosil qilgach, og'ir qadamlar bilan ichkari kirdi. Qizining qo'lidagi arqonni yengil siltab oldi-da, bilagiga o'radi.

Zaynab hukm bekor qilinganini angladi. Ammo nimaning evaziga marhamat qilinganini bilmadi. U otasidagi farzandga bo'lgan mehr nomus kuchidan ham a'loroq ekanini bilmas, buni fahm ham eta olmas edi. Zaynabning nazarida otasi unga o'limni ravo ko'rganida ming marta haqli edi. Endi esa... hukm bekor bo'ldi. Endi otasiga qaysi bet bilan ro'para keladi? O'z ko'zi bilan ko'rmaganida ham, birovdan eshitganida ham mayli edi... Zaynab otasining hammomdagi manzarani ham ko'rganini bilmaydi. Bilsami...

Agar qizini erkalab katta qilgan Kesakpolvon shu vaziyatga tushganida ham farzandini, ham o'zini ovutadigan gaplarni aytishga harakat qilgan bo'lardi. Bunday gaplarni topolmagan taqdirda "Hammasining urug'ini quritaman. Sen ranjima, o'tgan ishga - salavot" deb qo'yardi. "Hammasining urug'ini quritish" ahdi Asadbekda ham bor. Qizini ovutish istagi ham mavjud. Lekin u shu paytgacha ahdini ovoza qilmagan, shu paytgacha qizini erkalamagan, ranjitganida esa ovutmagan.

Agar Zaynabning o'rnida Kesakpolvonning qizi bo'lganida otasining yelkasiga osilib o'krab yig'lardi, tavbalar qilardi, aybdorlarni "og'zilaringdan qonlaring kelsi-in", deb qarg'armidi... Lekin Zaynab boshqa... U otasi bilan sira o'pishib ko'rishmagan, o'pishib

xayrlashmagan. Bo'yi yetib qolganidan so'ng otasiga erkalik qilganini ham eslamaydi.

Har qancha erkaliqi, har qancha injiqligi bo'lsa onasiga qilardi. Onasi ko'tarardi.

Hozir Manzuraning yo'qligi Zaynabga ham, Asadbekka ham bilindi. Indamaygina uy ishlari bilan mashg'ul yuruvchi bu ma'sumaning o'rni sezildi. Manzura ikkovi ham suyanadigan tog' ekan. Tog' o'rnidan jilib, ikkovi ham yiqilish xavfida tebranib qoldi. Yaratganning qudratini qarangki, ayni chog'da uch qalb hamohang ravishda bezovta tepardi. Uzoq Olmon yeridagi behalovat yurak bu xonadagi ikki poralangan dil orasida vositachi edi. Bu ikki qalbnig faryodini Manzuraning yuragi eshitardi. Ammo oraliq masofa uni chorasizlik jari naryog'ida ushlab turardi. Dillar so'zlamoq imkoniga ega bo'lganlaridami edi, bu ondagi nolalardan zamin erib ketarmi edi.

Bolaligi, yoshligida qalb nolalaridan charchagan Asadbek bir necha sana rohat bulog'idan suv ichdi. Ko'pdan beri nolaning achchiq suvidan totib ko'rmagan edi. U boshqa qalblarning nolalarini eshitmasdi.

Aniqrog'i, tinglashni xohlamas edi. Hozir, o'zi azob chekib turgan paytda "Men qancha odamlarni shu dardga giriftor etdim. Qancha odam shu dard bilan bu dunyoni tark etib ketdi", deb o'ylamadi. Ayni damda qizini tirik ko'rib Tangriga shukur ham qilmadi. Iziga qaytayotganida - xayolan ming bir ko'chaga kirib chiqar chog'ida Xudoni eslagan edi. Qizini tirik ko'rgan taqdirda unga aytadigan gaplarini xayolida pishitgan edi. Ostona hatlab, bir qo'lida sirtmoq, bir qo'lida telefon go'shagini ushlab turgan qizini ko'rgani zamon hammasini unutdi. Nimadir demoqchi bo'ldi - gapirolmadi. Tili shishib, og'zini to'ldirib turganday qimirlamadi.

Otasining qaytishini sira kutmagan, yo'qlik dunyosi sari uchishga hozirlanayotgan Zaynab ham bir nima demoqqa ojiz edi. Ammo bu jonsiz sukunat uzoq davom etishi mumkin emasdi. Zaynab otasining ko'zlariga boqishga botinmagan holda, yerga qaraganicha: - Oyim telpon qildilar, - dedi.

Uning pichirlab aytgan gaplari Asadbekning qulog'iga "Ada, men tirikman!" degan ma'noda jaranglab urilib, bir seskandi. Shu gapdan keyingina "Xayriyat, Xudoga shukur", deb qo'ydi.

So'ng:

- Yur uyga, - dedi. Uning ovozida amr emas, uzrli yalinish ohangi bor edi. Zaynab uchun bu ohang mutlaqo yangilik edi. Otasiga bir qarab olib, go'shakni joyiga ildi. Asadbek qizini ovutish uchun nimadir deyishga o'zida majburiyat sezdi. O'sha "nimanidir"ni aytdi:

- Men hammasining qonini ichaman.

Bu so'zlarni Asadbekka xos ohangda aytdi. Bu ahdni eshitgan Zaynab yalt etib otasiga qaradi.

- Yo'q, o'ldirmang, - dedi. So'ng ovozini bir parda ko'targan holda izoh berdi: - O'lim ular uchun xaloskor...

Asadbek qizining gapidan ajablandi. To'g'rironi, titroq ovoznig ohangi u uchun yangilik bo'ldi. Zaynabning keyingi ahdi esa uni yanada hayron qoldirdi:

- Ularni o'zimga qo'yib bering!

Kim aytayapti bu gaplarni? Ma'suma qizimi? Bu qanday ahd? Bir necha daqiqalik alam tutunimi yoinki qasos o'timi? Asadbek "Nima qilmoqchisan?" deb so'ramadi. Qizining ahdi unga shunchaki alam tutuni bo'lib tuyuldi. U bir necha daqiqa muqaddam bu uyda pokiza Kumush osilganidan bexabar, Zaynab o'zini emas, dilidagi Kumushni, unga qo'shib ishonchini, gardsiz e'tiqodini osganini bilmas edi. Buni his ham qilolmasdi. Chunki qizining ruhiy olami ota uchun begona edi. Kumush osilgach, bu xonada boshqa Zaynab dunyoga keldi. Iblis uning qalbidagi sururni siqib chiqarib, zulm nafasini ufurdi. Hayotning shafqatsiz panjalari oldida Zaynabning tuyg'ulari, umidlari taslim bo'ldi. Sho'r yerda sunbul bitmaganidek, yovuzlik olamiga umid urug'ini ekib bo'lmaydi. Zaynab bunga endi uzil-kesil ishonadi.

- Ularni o'zimga qo'yib bering!

Takror aytilgan bu gapda endi qat'iylik zuhur edi.

- Yur uyga, - dedi Asadbek ostona sari chekinib.

- Ularni menga qo'yib berasiz, a?

Asadbek "Bu qizlarning ishi emas", demoqchi bo'ldi-yu, qizining shashtini qaytarishdan o'zini tiydi. Bosh irg'ab, tasdiq ishorasini qilgach, dahlizga, undan hovliga chiqdi. Zulm libosini o'ziga ma'qul ko'rgan Zaynab otasiga ergashdi.

2

Zaynabning nazarida ichiga bir necha ilon kirib olib buralayotganday edi. O'qchiq uni tamoman holdan toydirdi. Azob iskanjasida bo'lganida Mardona ko'ziga yana farishtaday ko'rindi. Hatto bir necha marta telefon go'shagini ko'tarmoqchi bo'ldi. Ammo o'zini tezda qo'lga oldi. Mardonaga nisbatan uyg'ongan nafrat va zulm o'ti azob otashidan ustun keldi.

O'zi bilan o'zi olishib yotgan damda Chuvrindi kirib keldi. Otasining yaqin a'yoniga nimaga muhtoj ekanini ayta qolsa masala hal edi. Biroq, u aytmadi. Bu dardni yengmoqlik ahdi bor edi, bu ahdiga xiyonat qilmadi. Tishini tishiga qo'yib, ingraganicha qolaverdi. U Chuvrindining yomon xabar bilan kelganini sezmedi. Dard xurujidan xoli bo'lganida Mahmud akasining ko'ziga qarab noxushlik yuz berganini anglarmidi...

Oradan qancha fursat o'tganini bilmadi. Ichidagi "ilon"larning navbatdagi qo'zg'alishidan so'ng ko'zini ochib qarasa - bir ayol o'tiribdi. Avvaliga uni keyingi kunlarda ta'qib etayotgan qora xotin deb o'yladi. Keyin fikri bir oz ravshanlashib, Chuvrindining xotinini tanidi. Ko'rishmoq uchun o'rnidan qo'zg'almoqchi bo'ldi.

- Asti urinmang, qoqindiq. Ko'zikkanga o'xshaysiz, - u shunday deb esnadi. - Voy o'lsin-ey, qaysi betamizning ko'zi tekkan ekan? Suq degani yomon narsa-da. Bu atrofda kinnachi yo'qmikan?

- Bilmadim... yo'q bo'lsa kerak.

- To'xtang, bo'lmasa... - u shunday deb oshxonaga chiqdi-da, dam o'tmay gugurt qutisini ko'tarib kirdi. So'ng qutini Zaynabning peshonaloriga, ko'kragiga bosib, o'zicha kinna soldi. Keyin uchta cho'pni chiqarib yoqdi-da, Zaynabning boshi uzra aylantirib, og'ziga yaqin tutdi: - Puflab o'chiring, qoqindiq. Ana endi turing.

U Zaynabni hovliga boshlab chiqib, o'rik daraxtiga yaqinlashdi.

- Shu daraxtni mahkam quchoqlang. "Xudo, dardimni ol!" deng.

Zaynab itoat bilan amrni bajardi.

- Dardingiz shu daraxt orqali yerga o'tib ketadi. Ana, ancha yengillashdingizmi?

Ishonch bilan aytilgan bu gapdan so'ng chindan ham bir oz yengillashganday bo'ldi.

Uyga kirgach, bir oz gaplashib ham o'tirdi. Ularning suhbatlarini telefon jiringi buzdi. Zaynab bemajol qo'li bilan go'shakni

ko'tarib qulog'iga tutdi-da, xasta ovozda "alyo", dedi. Qo'ng'iroq qiluvchining ovozi eshitgach, bir titradi-yu, go'shakni qo'lidan tushirib yubordi.

- Voy qoqindiq, nima bo'ldi? - dedi Chuvrindining xotini jon holatda.

Zaynab javob bermadi. Lablari titrab, gapirolmadi. Chuvrindining xotini go'shakni qulog'iga tutib:

- Alyo, kimsiz, nima gapingiz bor? - dedi. Qisqa du-dudutlashni eshitib, go'shakka pufladi. Har ehtimolga qarshi: - Gapingiz, - dedi-yu, so'ng go'shakni joyiga ildi, - Zaynabxon, kim ekan, nima dedi?

- Elchin akamni...

- Nima bo'пти?

- Kimdir otib ketibdi.

- Voy o'lmasam... - U shunday deb bir oz gangib turdi-da, keyin telefon go'shagini ko'tarib, uyiga qo'ng'iroq qildi. O'g'lidan "Adang keldilarmi?" deb so'radi. "Yo'q", degan javobni eshitgach, Asadbekning boloxonasidagi yigitlarga qo'ng'iroq qilib, ularga "yangilik"ni bildirdi. "Akangizni qaerdan bo'lsa ham toping", deb topshirdi.

Zaynab itoat bilan amrni bajardi.

- Dardingiz shu daraxt orqali yerga o'tib ketadi. Ana, ancha yengillashdingizmi?

Ishonch bilan aytilgan bu gapdan so'ng chindan ham bir oz yengillashganday bo'ldi.

Uyga kirgach, bir oz gaplashib ham o'tirdi. Ularning suhbatlarini telefon jiringi buzdi. Zaynab bemajol qo'li bilan go'shakni ko'tarib qulog'iga tutdi-da, xasta ovozda "alyo", dedi. Qo'ng'iroq qiluvchining ovozi eshitgach, bir titradi-yu, go'shakni qo'lidan tushirib yubordi.

- Voy qoqindiq, nima bo'ldi? - dedi Chuvrindining xotini jon holatda.

Zaynab javob bermadi. Lablari titrab, gapirolmadi. Chuvrindining xotini go'shakni qulog'iga tutib:

- Alyo, kimsiz, nima gapingiz bor? - dedi. Qisqa du-dudutlashni eshitib, go'shakka pufladi. Har ehtimolga qarshi: - Gapingiz, - dedi-yu, so'ng go'shakni joyiga ildi, - Zaynabxon, kim ekan, nima dedi?

- Elchin akamni...

- Nima bo'пти?

- Kimdir otib ketibdi.

- Voy o'lmasam... - U shunday deb bir oz gangib turdi-da, keyin telefon go'shagini ko'tarib, uyiga qo'ng'iroq qildi. O'g'lidan "Adang keldilarmi?" deb so'radi. "Yo'q", degan javobni eshitgach, Asadbekning boloxonasidagi yigitlarga qo'ng'iroq qilib, ularga "yangilik"ni bildirdi. "Akangizni qaerdan bo'lsa ham toping", deb topshirdi.

Noxush xabar Zaynabning ichidagi ilonlarni yana uyg'otib, harakatga keltirdi. Azobga chiday olmay, g'ujanak bo'lib oldi. Xotin nima qilishini bilmay hayron turganida eri kirib keldi. Chuvrindi xotining "vahimali" xabarini xotirjam tarzda eshitib, Zaynabga achchiq-achchiq famil choy berishni tayinladi-da, chiqib ketdi. Shu ketganicha ertalab tabibni boshlab keldi.

Sochlari jingalak, rangi oq-sariqqa moyil, ko'zlari o'tkir boquvchi tabib yigit "Nima gap? Qaeringiz og'riyapti?" deb ham o'tirmay avval Zaynabning ikki kaftini ko'rdi, tirnoqlarini ohista ezdi, so'ng bilak tomirini ushlab, boshini quyi egganicha, nimanidir ziyraklik bilan tinglayotganday jim qoldi. Ikki daqiqa shunday o'tirib, so'ng tilga kirdi:

- Yaqinda farzandlari nobud bo'libdi.

Bu gapni eshitib, er-xotin bir-birlariga ajablangan holda qarab qo'yishdi. Chuvrindi tabibga bu haqda gapirmagan edi, shu sababli ham hayratlandi. O'zicha "Buni bekorga maqtashmagan ekan", deb qo'ydi.

- Yurak charchabdi, - deb davom qildi tabib, - qonga begona moddalar aralashgan. Ammo... ko'p emas, xavotirli joyi yo'q.

Yaqinda boshlabdilar. Qonni tozalash mumkin.

Tabib qo'ygan tashxis Chuvrindiga ma'qul tushdi. "Bek akamni ham shunga ko'rsatsam bo'lar ekan", deb o'yladi. Tabib sumkasini ochib undagi xaltachalardan bir chimdim-bir chimdim quritilgan giyohlar olib, qog'oz ustiga to'kdi-da, Chuvrindining xotiniga uzatdi.

- Yanga, shuni uch litrli suvda qaynatib, so'ng damlab qo'ying. Keyin suzib, yuz grammdan to'rt mahal ichirasiz. Bugun-erta dard qo'zg'aladi. Uchinchi kuni og'riq pasayib, yo'q bo'ladi. Sut-qatiq bermay turasiz,- shunday degach, Zaynabga o'girildi: - Qani, singlim, turing-chi...

Zaynab zo'rg'a o'rnidan turib, tabib ko'rsatgan kursiga o'tirdi. Orqa tomonda turgan tabibning nima qilayotganini bilmadi, ammo yelkaları qiziy boshlaganini sezdi. Dam o'tmay, butun badani qizidi. Xuddi yoz chillasida quyosh nuriga orqa qilib o'tirgan kabi terlay boshladi. Shu alpozda og'riqdan xalos bo'layotganday tuyuldi. Tabibning "Yengillashdingizmi?" degan savolini eshitib, bosh irg'ab tasdiq ishorasini qildi. Keyin tabibning amri bilan joyiga yotdi. Tabib chakkalariga, bilaklariga, ko'kraklariga soch tolasiday ingichka tilla ignalar qadagach, yanada yengillashib, uyquga ketganini o'zi ham sezmay qoldi. Uyg'ongach, Chuvrindining xotini bir piyoladagi taxir ichimlikni ichirdi. Ko'ngli bir ag'darilib o'qchidi, ammo qayt qilmadi.

- Akangiz kasalxonaga borib kelibdilar. Elchin akangiz ancha tuzuk ekanlar. Xavotir olmag. Sal tuzalib oling, keyin ko'rgani boramiz. Akangiz "Bir-ikki kunda tuzalib, chiqib qoladi", deydi. Yaralari yengil ekan.

Chuvrindi unga bunday demagan edi, Zaynabni tinchlantirish uchun o'zidan qo'shdi.

Ana shu paytda ikki notanish odam kelib, o'zlarini "Militsiyadanmiz", deb tanishtirishgach, Zaynabni so'roqqa tutishdi. Zaynab o'zini yengilroq his qilgani bilan, boshi garang edi. Shu bois ularning savollariga qisqagina qilib, "Ha", "Yo'q" yoki "Bilmayman", deb javob qildi. Ular Elchinning kecha soat nechada chiqib ketgani, dushmanlari bor yoki yo'q ekani bilan ko'proq qiziqishdi.

Bittasi "Uydan mashinada chiqqanmidilar yo mashinasizmi?" deb so'rganida darrov javob bera olmadi. Shu savoldan so'ng fikr olami sal yorishganday bo'ldi. Erining mashinasiz ketgani aniq yodida. U "Usta keladi, mashinani ustaxonaga olib boramiz", deb kutib o'tirganida telefon jiringlagan edi. Kim bilandir gaplashib, "Xo'p", dedi-yu kiyimlarini almashtirdi. Keyin "Usta kelsa, kalitni ber, ustaxonaga o'zi olib boraversin", dedi. Kalitni... televizor ustiga qo'ydi...

Zaynab shuni eslab, televizor tomonga qarab oldi: kalit joyida turibdi! Zaynab ertalab darvozaxonada mashina yo'qligini bilib, "Usta qachon kelibdi?" deb o'ylagan edi. Hozir esa "Kalitsiz mashinani kim haydab chiqibdi?" deb o'yladi. Keyin... eng muhimini esladi: Elchin chiqar mahalida "Adang chaqirayotganmishlar, borib kelay-chi..." degan edi! Zaynabning xayoliga "Adam?!" degan fikr chaqmoq o'ti kabi bir urildi-yu, ammo darrov so'ndi. "Yo'q, - dedi u o'ziga o'zi, - nega endi... Yo'q, bo'lmagan gap!"

Zaynabga tikilib turgan ikki juft ko'zlardan biri uning televizor tomon qarab qo'yganini sezdi. U ham qaradi - shoda kalitni ko'rdi.

Ammo sir boy bermay yana so'radi:

- Eslay olmayapsizmi?

Berilgan savolni unutib, xayolning boshqa qorong'u ko'chalariga kirib tentiray boshlagan Zaynab unga ajablanib qaradi:

- Nimani?

- Men sizga savol berdim: eringiz mashinada chiqdimi yo piyoda ketdimi?

- Nega endi piyoda ketarkanlar?

- Men ham shuni so'rayapman. Aniq ayting.

- Moshinada ketganlar.

- Biz uyingizni bir qarab chiqishimiz kerak. Mana, prokurorning ruxsatnomasi, - so'roq qilayotganlarning biri cho'ntagidan to'rt buklog'lik qog'oz chiqarib, uzatdi.

Zaynab qog'ozga qarab qo'ydi-yu, qo'liga olmadi:

- Nega? - dedi hayrat bilan.

- Qoidamiz shunaqa: bir qarab chiqishimiz kerak. Guvohlik uchun ikkita qo'shningizni ham chaqiramiz.

Bu gapdan keyin Zaynab yangasiga qaradi. Chuvrindining xotini suhbatga aralashmog'i lozim ekanini fahmladi:

- Qoidangiz qiziq ekan-ku?! Otgan odamni qidirmay, otilgan odamning uyini titasizlarmi?

- Siz o'zi kim bo'lasiz? - dedi tergovchilardan biri, g'ashi kelganini yashirmay.

- Men kennayilariman. Hozir akalarini chaqiraman. O'sha kishi bilan gaplashasiz. Ruxsat bersalar tintiysiz, bo'lmasa yo'q.

- Biz ruxsatni akalaridan emas, prokurordan olamiz.

- Prokuroringiz ishxonangizda prokuror. Bu uyingizning prokurori boshqa, - u shunday deb telefon go'shagini ko'tardi-da, Asadbekning boloxonasida o'tirgan yigitlarga qo'ng'iroq qildi: - Allo, Asadbek akingiz uylarimi? Bek akingizga ayting, qizlarinikiga milisa kelib o'tiribdi. O'zlari kelmasalar ham Mahmudjon akingiz tezda yetib kelsinlar.

Go'shakni joyiga qo'ygach, gaplarim bularga ta'sir qildimi yo yo'qmi, deb ularga qarab qo'ydi.

Ular kimning uyiga kelishayotganini bilishgan edi. Tintuv haqida topshiriq beruvchi "Qarshilik qilishsa qattiq turmanglar", deb vazifani osonlashtirgan edi. Hozir Asadbekka xabar ketganida ular bir-birlariga "Nima qildik?" degan ma'noda qarab oldilar.

- Yaxshi, akalarini kutsak kutarmiz, - dedi ulardan biri, sir bo'lmay. - Tashqariga chiqib turamiz.

Ular chiqishgach, Zaynab o'rnidan turib televizorga yaqinlashdi-da, kalit shodasini qo'lga oldi. Kalitlar xuddi qizib turganday, kaftini kuydirganday bo'ldi. Shu bois shoshib, kalitlarni cho'ntagiga soldi.

Ko'p fursat o'tmay, hovlida Chuvrindi ko'rindi. Kutilmagan mehmonlar bilan nima haqdadir suhbatlashdi. Keyin izn berdi shekilli, ular hovlini aylanib, oshxonaga, hojatxonaga bir-bir mo'ralab, "tintuv" qilishgach, izlariga qaytishdi.

3

Zaynab bu voqeani ham, o'sha xotinning gaplarini ham unutib yuborgan edi. Nechundir hozir esiga tushdi. Qaysidir qarindoshinikidami edi yo tanishinikidami, yodida yo'q, charlarida xotinlar davrasida erlarning buzuqligi haqida gap qo'zg'aldi. "Xotinlar ichmasa ham dasturxonni bezab turadi" degan fikrda qo'yilgan shishalarning og'zi ochilgan, undagi shayton suvi ayrim ayollar qonini ko'pirtirgan, hayo pardalari yirtilib, til jilovi uzilgan edi. Zaynab o'shanda ulardan nafratlanib chiqib ketgandi. Hozir esa ulardan birining gaplari yodiga tushdi.

- Erkak zotining palagi buzuq. Mana-man degani ham yuradi. Yurmasa... - U uyatsiz so'zlar aytib, xoxolab kulgan, bu kulguga boshqalar ham qiyqirib qo'shilishgan, Zaynab esa g'ashi kelib, o'rnida bir qimirlab olgan edi.

- Pochcham ham yuradilarmi? - deb so'ragan edi bir ayol.

- Yurmay o'lsinmi? O'ynashdan kelganini shunday bilib turaman.

- Siz ham bittasini topa qolmaysizmi?

- Topaman. Lekin hozir emas. Xudo uni shol qilib qo'ysin. Onasi o'pmagan quling o'rgilsin bir yigitni olib kelib ko'zining oldida "qaytar dunyo" qilaman-da!..

Shu gapdan keyin Zaynab chiqib ketgan edi. Bir necha kun davomida "O'z erini shol bo'lishini istagan xotin bunchalar ahmoq ekan?" deb o'ylab yurdi. Garchi Elchinni sevmasa-da, garchi Elchin uning umid saroyini vayron etgan bo'lsa-da, "erim raqqosalari bilan maishat qiladi", degan gumonda yursa-da, uning shu kabi niyati yo'q edi.

To'g'ri, Elchin yarim tunda to'ydan qaytgan kezlari uni o'ziga yaqinlashtirishni istamasdi. Garchi Elchin unga pokiza ekanini bir necha marta aytgan bo'lsa-da, uning bu gaplari Zaynabni mahv etgan gumon bulutlarini tarqatishga ojiz edi. Erini birov otib qo'rganini eshitganda xayoliga kelgan birinchi fikr ham o'sha gumon bulutidan suv ichdi: "O'ynash talashib otgandir!.." Tergovchi "Dushmanlari yo'qmidi?" deb so'raganida shu gumonini aytib yuborishiga salgina qoldi.

Zaynab, tabib aytganiday, bir kecha-kunduz it azobini tortdi. Keyin dori ta'sir etib, ichidagi "ilon"-lar o'ldimi yoki chalajon bo'lib, uyquga ketdimi, harholda bezovta qilmay qo'ydi. Ishtaha kirib, yarim kosa achchiq mastava ichgach, peshonasida ter marjonlari paydo bo'ldi. Shu kunlar ichi Zaynabning yonidan jilmagan, Zaynab tan azobini tortgan mahalda o'zi ruh azobida qiynalgan Chuvrindining xotini yaxshilik tomon o'zgarishni sezib, "Xudoga shukur" deb qo'ydi. Chuvrindining "Sal o'ziga kelsa telpon qil, erini ko'rishga borsin", degan gapini eslab, Zaynabdan:

- Qoqindiq, bi-ir bannisaga borib kelmaymizmi? - deb so'radi. Uy bekasidan ijizat ishorasi bo'lgach, telefon go'shagini ko'tarib Asadbekning boloxonasidagi yigitlarga maqsadlarini bayon qildi. Mashina kelguniga qadar yuvinib, taranib olish uchun Zaynab o'rnidan turdi. Hammomdagi toshoynada o'z aksini ko'rib, hayratdan qotdi.

Kim bu? Ko'zlari kirtaygan, sochlari pahmoq, nigohida hayot nishonasi bo'lmish - cho'g' qolmagan, yuzlari somon rangini olgan, kampirlik chegarasiga yaqinlashgan bu ayol kim?

Nahot shu ayol Zaynab bo'lsa?! Hali yigirma beshga yetmagan juvon deb kim aytadi? Tim qora ko'zlarining soqchilari bo'lmish uzun kipriklari kamon o'qlariga aylanib, sevgi yog'ida qovrilayotgan yigitlar qalbini vayron qilardi, desa birov ishonarmikin?

Uzoq emas, bir yilgina muqaddam o'zini toshoynaga solib "Kumush chiroyli bo'lganmikin yo menmi?" deb o'ylagan, o'z Otabegiga yetishmoqni orzu qilgan qiz shumi?

Qarashidagi suluvlik qani?

Nahot, ko'zlaridagi surur nurini zulm pardasi batamom to'sgan bo'lsa? Nahot bu parda umrining so'ngiga qadar g'olib qolsa?

Zaynab "Shunchalik o'zgarib ketdimmi?" degan ajablanish bilan toshoyna oldida uzoq turdi. Yuvinib chiqqach, yotog'idagi toshoyna qarshisiga o'tirib sochlarini taradi. Zaynabning husniga to'ymay "O'g'lim kattaroq bo'lganida shu qizni kelin qilardim", degan armonda yuruvchi Chuvrindining xotini ham undagi o'zgarishni ko'rib, "Bechoragina, so'lib qoldi-ya..." deb achindi.

Hamshira ularni avvaldan taniganday iliq kutib olib, "Elchin aka bugun ancha yaxshilar", deganicha uzun dahliz bo'ylab yurib, yo'l

boshladi. Dahlizning adog'idagi eshikka yetishganida Chuvrindining xotini "Voy o'lmasam!" deb qo'ydi. Zaynab "Nima bo'ldi?" deganday unga qaradi.

- Yozuvini o'qing, voy o'lmasam...

O'z xayollariga bandi bo'lib kelayotgan Zaynab yozuvni o'qidi: "O'liklarni tiriltirish xonasi".

Hamshira ayollarning ajablanganini sezib, kulimsiragan holda izoh berdi:

- Bir kuyunchak do'xtir akamiz borlar. Hamma yozuvlarni o'zbekchalashtirib chiqqanlar. "Reanimatsiya"ni shunaqa tarjima qilibdilar. Sal qo'polrog'-a? Ko'pchilikka g'alati tuyulyapti.

Zaynab hozir bu tarjimaning qo'pol yoki to'g'ri ekanini mulohaza qiladigan holatda emas edi. Shu bois "Eshikni oching", deganday hamshiraga qaradi.

Hamshira "o'liklarni tiriltirish xonasi" bekasiga ularni ro'para qilib, o'zi iziga qaytdi.

Burniga naycha ulangan Elchin ko'zlari yumuq holda yotardi. Unda hayot nishonasi sezilmas edi.

- Kechasi o'zlariga keldilar. Hozir yana uyquga ketdilar. Krizis vaqti o'tdi shekilli.

Bu gapni eshitib, Chuvrindining xotini:

- Hayriyat-e, Xudoning o'zi saqlasin-ey, - deb qo'ydi.

Zaynab esa indamadi.

"...Xudo uni shol qilib qo'ysin. Onasi o'pmagan quling o'rgilsin bir yigitni olib kelib, "qaytar dunyo" qilaman..."

Zaynab unutib yuborgan o'sha voqeani, o'sha xotinning gaplarini shu damda, o'zi uchun ham kutilmagan bir holda esladi. Esladi-yu, badaniga muz yugurdi.

Ro'parada yotgan, yuzlaridan qon qochgan, burniga ichakcha ulangan, ko'rinishidan tirikmi yo o'lik ekani bilinmayotgan odam - uning tan mahrami. Bir yostiqa bosh qo'rganidan beri qalbini zarracha bo'lsin isita olmagan inson. Eng muhimi...

Eng muhimi...

Bir yil muqaddam Zaynabning dunyosi bir qo'rg'on kabi edi. Bu qo'rg'onga o'zga kishilarning kirmog'i mumkin emasdi. Kirish nima ekan, hatto mo'ralab qaramog'iga ham ijozat yo'q edi. Uni Elchin buzdi. Ya'juj-ma'juj kabi bostirib keldi, buzdi, toptadi. Avvallari bu qo'rg'onda mehr va umid gullari parvarish etilardi. Enli bu gullar quridi. Endi unda zulm va adovat tikonlari o'sgusi... Hozir ayni damda shu zulm va adovat tikonlari ilk nishona mevasini berdi: inson sifatida eriga rahmi kela boshlagan Zaynab birdan o'zgardi - unga nafrat bilan tikildi. So'ng... nafrat chekina bordi. Chalajon holdagi mehr nafratning mutlaq g'olib kelishiga yo'l bermadi. Oqibatda manfiy va musbat bulutlar to'qnashuvidan yashin chaqnagani kabi ikki tuyg'uning olishuvidan ikki alanga hosil bo'ldi. Tutun aralash, qora tusdagi alanga o'sha xotinning sharmsiz gaplarini shivirlab aytib, vujudini kuydirdi. Ko'z oldiga o'zining sharmandali holati kelib, seskanib ketdi. Nazarida Elchin ko'zlarini ochganday, "Sen shu darajada sharmandamisan?!" deb baqirganday bo'ldi. Bu qarashning izidan "Sharmanda! Sharmanda!!" degan hayqiriq devorlarga urilib, aks-sado berganday tuyuldi. Bu hayqiriq Zaynabning nazarida butun kasalxonani ostin-ustun qilib yuborganday bo'ldi. Yuzlari qizib yona boshladi go'yo. U kaftlarini yuzlariga bosib, ko'zlarini yumib oldi.

- Kuyunmang, qoqindiq, uch-to'rt kunda dard ko'rmaganday turib ketadilar, Xudo xohlasa...

Chuvrindining xotini aytgan gapni eshitdi.

Koshki edi kuyunsa... Koshki edi, dardiga malham bo'lish istagi mavjud bo'lsa...

Qora tusdagi alanga insonga xos tuyg'ularni yamlab-yutishga intiladi.

Chuvrindining xotini aytgan gap esa oqish tusli alangaga moy bo'lib sepiladi. Bu alanga quvvat olib yuqoriga o'rlaydi.

Sharmandalik jari yo'lini to'sadi.

"Bu ham bir inson-ku? Qancha jabrlar chekdi. Endi bu azob ham bormidi? Krizis davri o'tgani bilan tuzalib ketmasa-chi? O'lim oldida o'ziga kelgan bo'lsa-chi? Senga bir gapni aytishni istagan bo'lsa-chi?.. Balki... Seni deb otishgandir?.. Adang... nimaga chaqirtirgan edilar?.."

Kaftlarini yuzlariga bosganicha turgan Zaynab bu gaplarni kim shivirlab aytganini bilmadi. Faqat vujudini yondirayotgan alanganing pasayganini sezdi. Ko'zlarini ochib, barmoqlari orasidan eriga qaradi. Qaradi-yu, o'rinda qora xotin yotganini ko'rib yana ko'zlarini chirt yumdi. Dam o'tmay ochdi: yana o'sha manzara!

Xotin tirjaydi:

- Agar eringga qaramasang, o'zing shol bo'lib, azoblanib o'lasan! - deb baqirdi.

Uning baqirig'i butun kasalxona bo'ylab aks-sado berganday bo'ldi. Zaynab shoshib, yangasi bilan hamshiraga qaradi - ular xotirjam edilar.

- Kennayi, yuring, - dedi Zaynab yalinchoq ohangda.

Unga hamshiraning gapi dalda bo'ldi:

- Ha, boraqolinglar, bu yerda ko'p turish mumkinmas.

Uyga qaytishganda Zaynabni unuta boshlagan ichidagi "ilon"lar yana qo'zg'alishdi. Dori ichganidan so'ng ham yengillik sezilmadi. Mehmonxonaga kirib, divanga behol o'tirganida Chuvrindining xotini unga nasihat qildi:

- Hali o'n gulingizdan bir gulingiz ochilmagan, qoqindiq. Dardga sira-sira yengilmang. Yosh juvon har qanday dardga uchraganda ham charaqlab turishi kerak. Gaplarimga tushunyapsizmi?

Zaynab "Tushunyapman... Lekin, xotin kishi azoblanganida ham tirjayib turishi kerakmi?" degan ma'noda unga qarab oldi.

- Xotin zoti eriga bepardoz ko'rinmasligi kerak. Sizga qarab hayron bo'lyapman. Yosh narsa uzzu-kun toshoyna oldida o'tirsa ham aybi yo'q. Siz sochlaringizga, qoshlaringizga qaramaysiz...

- Qoshimga? - Zaynab ajablanib, ixtiyorsiz ravishda barmoqlarini qoshiga tekkizdi. - Qoshimga nima qilibdi?

- O'zgina terdirib turish kerak. Hozir choy-poy ichvolaylik-da, keyin sartaroshxonaga boraylik. Tanish ustam bor, bip-binoyi qilib qo'yadi.

Bir jihatdan Zaynabning qimirlashga holi yo'q edi. Ikkinchi tomondan esa shu paytga qadar sartaroshxonaga ostonasini hatlamagan edi. Onasi pardoz-andozni o'rniga qo'ymagani uchunmi, u ham bezanishga qiziqmas edi. To'g'ri, ikki yil avval havasga qoshini bo'yayotganida onasi ko'rib qolib, boshini sarak-sarak qilib chayqagan, "Voy, qizim-ey, qoshlaringni qiynab nima qilasan? Shu qalamsiz ham qoshlaring qopqora. O'zing, Xudoga shukr, chip-chiroylisan. Yuzlaringni bo'yasang, masxarabozga o'xshab qolasan", degan edi. Onasining shu gaplari kifoya qilib, pardozga berilmadi. Faqat yangalarning zo'ri bilan nikoh to'yi arafasida bir o'zgina pardoz qilgan bo'ldi. O'shanda xohlaganiga tegmayotgani uchun bezanishni istamagan edi. Hozir esa Chuvrindining xotini o'sha xohlamaganiga chiroyli bo'lib ko'rinishga da'vat etyapti...

- Kennayi, hozirmas... keyinroq, - dedi Zaynab.
- Keyinga surib nima qilasiz?
- Endi odamlar... "Eri bunaqa yotib, o'zi pardozi qilib yuribdi", deb gap qilishadi.
- Ha, odamlar gapiraverishadi, ularning nima ishlari bor ekan?
- Siz shunaqa deysiz-u...
- Mayli, qoqindiq, o'zingiz bilasiz. Unda men uyimga borib kelayin.
- Rahmat, kennayi, boravering. Bugun ancha tuzukman, kelib ovora bo'lib yurmang.
Zaynab o'zini majbur qilib jilmaydi. Chuvrindining xotini bu soxta jilmayish ortidagi dardni sezsa-da, indamadi.

X bob

1

Balo shamoli balo bulutini haydab kelgani kabi Sharif Namozov boshi uzra balo do'li yog'ila boshladi.

Ertalab ishga otlangan damda yangi qurilgan darvozani kimdir taqillatdi, so'ngra javob kutmay baland ovozda "Sharif aka, hov Sharif aka!" deb qayta-qayta chaqirdi. Sharif "Hozir!" deb tashqariga chiqqanida yo'qlovchi hovliga kirib bo'lgan edi. "Bunaqa sovuq menga cho't emas", deganday yupun kiyingan, bir qo'li shimining cho'ntagida, bir qo'lining barmoqlariga tutab turgan sigaret qistirgan yigit Sharifni ko'rib, jilmaydi. Sharif uni ko'riboq tanidi - bunaqa xunuk tirjayadigan odam dunyo bo'yicha bittadir, uni unutish ham mumkin emasdir. Yil boshida Qilich Sulaymonovning "marhamati" bilan qamoqxonada o'tirganida uning yelkasiga avval besh, so'ngra o'ttiz ming so'mni "ilgan", "Tilla tishing bo'lmasa kallangni sug'urib olaman, besh mingga arziydimi o'zi kallang?" deb po'pisa qilgan bu nusxa ba'zan tushlariga ham kirardi.

Sharif "Bu nima qilib yuribdi? Uyimni qanday topib keldi?" deb o'ylashga ham ulgurmadi.

Yigit:

- Vey, paxan, uylar nishtyak-ku, a? Qoyilman, erkak, qoyilman, gap yo'q! - deb so'rashmoq uchun qo'li uzatdi. - Shu ko'chaga yo'lim tushib qoluvdi, paxanni bir ko'rib ketay, dedim. Bratanlar "Qadrdon bo'p qoluvdik, ja daraklari yo'q", deb xapa bo'lishdi. Meni tanidingizmi, o'zi?

- Tanidim, - dedi Sharif, ensasi qotganini yashirmay.

- Qoyilman! Pamyati zo'r odamlarga besh ketaman. Men bratanlarga aytdim. "Paxan unutadigan tarvuzlardan emas", dedim.

Bratanlar meni omonatni olib kelishga yuborishdi.

- Qanaqa omonat? - dedi Sharif ajablanib.

- Ie, paxan? - yigit og'zining tanobi qochdi. - Pamyatning bir chekkasini qurt yeganmi, a? Kennayashkaga ikki marta salomxatni kim yozuvdi? Bir marta besh kusok, keyingi safar o'ttizta. Ikkalasini qo'shsak o'ttiz beshmi? Qachon berishing kerak edi?

Yanvarda, a? O'n bir oy o'tdimi? Har oyga yana beshdan qo'shsak qancha bo'ladi? Ellik beshmi? Optom hisoblasak, ellik beshga o'ttiz besh - to'qsonmi? Mening chiqib kelishim o'ntaga tushdi. Endi okruglyat qilsak yuztagina kusok bo'larkan.

Yigitning ishshaygan holda hisob-kitob qilishi Sharifning sabr kosasini to'ldirdi, beixtiyor jerkib yubordi:

- Nima deb valdirayapsan, kallang bormi o'zi?

Ishshayib turgan lablar yana joyiga yig'ildi, ammo g'azabdan titramadi. G'azab cho'g'lari ko'zlariga ko'chdi. Yigitning o'tli nazari Sharifning ko'kragini teshib o'tganday bo'ldi.

- Mening kallam yo'q! - dedi u tahdidli ohangda. - Menga kallaning nima keragi bor? Menga pul kerak! Yuz mingni topib, sanab berish uchun kalla senga kerak!

- Menda buncha pul yo'q, - dedi Sharif sal bo'shshib.

- Vinzavod direktorida yuz ming topilmas ekan, degan anekdotni eshitsu, odamlar baldet qilib qolishadi. Bo'пти, sen "Valdirama!" deding, gapni rezinka qilmayman. Eski oshnachiligimiz hurmati, senga kechgacha vaqt beraman. Kechqurun oltida kelaman.

To'qqizda joyimda bo'lishim kerak. Yo pulni olib boraman...

- Yo kallamni olasanmi?

- Vey, paxan, sening bu durnoy bashkang kimga kerak? Sen mening mazgamni taqillatma, nima qilishni o'zim bilaman. Bolalaring ko'rinishmaydi, maktabda shekilli, a? Hozir ko'rib qoldim ketishayotganini... Kattangga yangi palto olib beribsan, a? Sendaqa dobriy papashkalarni yaxshi ko'raman.

Sharif uning nimaga sha'ma qilayotganini anglab, qo'rqib ketdi:

- Bolalarimga tegma!

- Umnitsa! Bunisi endi o'zingga bog'liq. Xayr, soat oltida kelaman. - Yigit shunday deb sigaretini chuqur-chuqur tortdi-da, tutunini Sharifga qarab puflab, sigaret qoldig'ini uning oyog'i yoniga tashladi. O'girilib, bir-ikki qadam qo'ygach, to'xtadi. Boshini burib, taxtadek qotib qolgan Sharifga qaradi:

- Kurortdaligingda yuvoshgina bola eding. Endi sal qo'rsroq bo'lib qolibsan. Asadbek vospitaniyangni buzibdi. Senga maslahatim: Bek akangni bu ishlarga putat qilma. Bu dunyoda undan qo'rqmaydigan odamlar ham bor, bilib qo'y! Ha, xotining sutga chiqqan ekan. Odam ko'p. Navbatda turibdi. Paxan, xotin deganni ehtiyot qilish kerak. Hech qaysi davlatda vinzavod direktorining xotini azonlab sutga yugurmaydi. Mazgangni ishlat, he so'tak!

Yigit shunday degach, tez-tez yurganicha chiqib ketdi.

Sharif esa ikki-uch daqiqagina davom etgan bu suhbat tushimi yo o'ngida sodir bo'ldimi - farqlamay, gangigan holda turib qoldi.

G'ofilvash banda... Boshi toshdevorga urilgach, "Bu devor qaydan paydo bo'ldi?" deb hayratlanadi. Boshqalar ko'rgan devorni ko'rmaydi. Shayton ko'zlarini boylik pardasi bilan to'sgan bo'lsa na qilsin?

Johil banda... Yaratganning "Ya bani Adama! Iza roayta-l-g'ina muqbilan a'layka faqul zambun a'jilatun uqubatuhu"* deb ogohlantirganini bilmasa, kim aybdor?

Chorasiz banda...

"Yashamoqning lazzati ilmda", deb yurgan odam "Dunyoning poydevori boylikda", degan fitnali qarorga kelgan ekan, endi nima qilsin?

Yaqindagina haromdan hazar qilib yurgan odam haromsiz yashay olmaslik darajasiga yetgan bo'lsa-chi?

Xotini "Shu dang'illama imoratdan ko'ra o'zimizning kulbimiz durust, dadasi. Moyli nondan qora nonimiz a'loroq. O'ylab ish qiling, ular bizga boshpana qurishmayapti, xuddi kafan bichishyapti-ya?" deganida qanday javob qilib edi-ya? "Davlatning ilm qadriga yetmadi. Mana shular yetishdi. Ilmimni kimga, qanchaga, qanaqa tarzda sotaman - bu mening ishim..."

Shunday imorat solib bergan valine'matlar yana yuz ming topib berishga yoki o'sha muttahaarning kekirdagini uzib olishga qodirmasmilar? Undan battarini-da qilish qo'llaridan keladi. Lekin gap bunda emas.

Gap... bolalarda... U hammasini kuzatibdi! Maktab yo'lini... Xotining sutga navbatda turganini...

Beixtiyor turmadagi voqea yodiga tushdi:

Qarzini vaqtida to'lolmagan odamning boshi xuddi tarvuz tanlayotganday qattiq siqildi. Og'riqqa chidolmay dodlaganida ikki barmoq burniga tiqilib, pastki jag'i bosildi. So'ng... yapaloq ombur bilan tilla tishlar bir-bir sug'urib olindi. Og'zi qonga to'lgan odam vovaylo aytganicha qolaverdi...

Sharifning o'zi shu holga tushsa mayliga. Bir boshga - bir o'lim. Lekin bolalari...

"Qochirish kerak! Yashirish kerak! Hoziroq!" Xayoliga kelgan bu fikr uni joyidan qo'zg'atdi. Shoshilinch ravishda darvoza tomon yurdi. Ammo ostona hatladi-yu, ketma-ket kelib to'xtagan ikki "Volga"ni ko'rib, ajablendi. Oldindagi "Volga"dan birinchi bo'lib tushgan kalta kurtkali malla soch ayol tez-tez yurganicha Sharifga yaqinlashdi-da, ko'zlariga tikilganicha:

- Namozov Sharif? - deb ruschalab so'radi.

Kulrang jinsi shimi sonlariga yopishib turgan, yurganida ayollik nazokatiga nisbatan erkaklik shahdamligi ustunroq bo'lgan xipchabel xonimni Sharif avvaliga Portugaliyadan kelgan vakilmikin, deb faraz qildi. Shu bois umidli bir ohangda:

- Menman, - dedi.

- Namozov, tez ichkariga kir! - Mallasochning tahdidli buyrug'i Sharifdagi umidli o'yni mahf etdi-yu, notinch gumonlar eshigini lang ochdi.

- Nima gap, tinchlikmi? - dedi Sharif bir oz dovdiragan holda.

- Kir degandan keyin, kir! - Ayol shunday deb uni yelkasidan ushlab, yengil siltadi.

Sharif "Kimsan o'zing, nimaga turtasan?" deyishga og'iz juftladi-yu, mashinalardan tushib kelayotgan yigitlarni ko'rib, itoat etishdan boshqa chorasi yo'qligini angladi.

- Kir, deganda kira qolmaysizmi? - dedi yetib kelgan yigitlardan biri o'zbekchalab.

- Kirishga kiraman, nima gapligini tushuntiranglar-chi axir? - dedi Sharif yalinchoq ohangda.

- Gapga tushunmaydigan eshshakmisan, nima balo?! - Haligi yigit shunday deb bilagidan ushlab, qo'lini qayirdi. Og'riqqa chidolmagan Sharif shartta orqasiga o'girilganini o'zi ham sezmay qoldi. Gardaniga bir musht tushgach, o'zini hovlida ko'rди.

- Uyda kim bor? - deb so'radi mallasoch.

- Hech kim yo'q, - dedi Sharif yana bir musht tushib qolishidan cho'chib. - Bolalarim maktabda. Xotinim sutga ketgan.

- O'zing qayoqqa ketmoqchiyding?

- Ishga.

- Ishga yayov borasanmi?

- Yo'q, mashina kelib qolishi kerak.

Dastlabki so'roqdan ko'ngli to'lgan mallasoch kurtkasining cho'ntagidan sigaret chiqarib lablariga qistirdi. Sharifning qo'lini qayirib, gardaniga musht urgan yigit chaqqonlik bilan yoqqichni yoqib, alangasini xonimga tutdi.

- Hammayoqni qarab chiqinglar, - dedi xonim sigaretni tutatgach. - Birona ham tirqish qolmasin, - u shunday deb hali bo'yoqdan chiqmagani uchun ko'chib kirilmagan uyga sinchiklab razm soldi-da, Sharifga: - qani, Xiva xoni, uyingga boshla, - deb buyurdi.

Eski uyga kirgach, urinib qolgan xona anjomlariga ajablanib qaradi. O'rtadagi eski dumaloq stolni aylanib o'tdi-da, xona to'ridagi divanga o'tirdi. Keyin yon cho'ntagidan qizil rangdagi guvoynomasi chiqarib:

- Arina Berger, SSSR prokuraturasidanman, - dedi-da, Sharifga ko'z-ko'z qilgach, joyiga solib qo'ydi. So'ng sigaret kulini gilam ustiga qoqib, Sharifga savol nazari bilan qaradi: - xo'sh, o'zing ko'rsatasanmi yo bizni qiynaysanmi? Bilib qo'y, bizni qiynasang, o'zingga yomon.

- Nimani ko'rsatay?

- Ovsarmisan? Qani, o'ylab ko'r-chi? SSSR prokuraturasiga nimani ko'rsatish mumkin? Erkakligingning isbotinimi? - Berger masxaraomuz tirjaydi.

Ayol kishidan bunaqa gap chiqishi mumkinligini o'ylamagan Sharif sal dovdiradi:

- Unaqa deganim yo'q... Aniqroq ayting-da...

- Anig'imi? To'plagan boyligingni ko'rsat menga!

- To'plagan boyligim... Yo'q...

- Yo'qmi? Bu uyni qaysi pulga qurding?

- Uynimi... oshna-og'aynilarim...

- O'chir! Men senga cho'pchakka ishonadigan qizcha emasman. Sibirga vinolarni tekinga yubordingmi?

- Sibirga?.. Yo'q, davlat belgilagan narxda yuboriladi.

- Namozov! Seni olim deyishuvdi. Olimmisan, ahmoqmisan - ayt! Yo'q, aytma. Shu turishingdan ma'lum - to'nkasan sen! - U shunday deb Sharif tomonga qarab "chirt" etib tupurdi. - Sen sassiq hayvonni deb men ikki qit'ani bosib, uchib keldimmi?

Shu payt hovlida Nasibaning "Kimsizlar, nima qilyapsizlar?" degan ovozi keldi.

- Kim u? - deb so'radi Berger.

- Xotinim...

- Vlad, olib kir uni.

Sharifning orqasida turgan yigit tashqariga chiqib, Nasibani boshlab kirdi.

- Voy, dadasi, nima bo'ldi? - dedi Nasiba ostona hatlamay turib.

- Jim! - deb baqirdi Berger. - Faqat ruscha gaplashilsin! Namozovamisan? Yaqinroq kel. Demak, sen bu nusxaning xotinisani?

- Ha, - dedi Nasiba bosh irg'ib. U ruschaga no'noq edi. Shunday bo'lsa ham eplashtirib so'radi: - nima kerak?

- Savolni men beraman, Namozova! - Berger sigaret tutatib, kulini gilam ustiga qoqdi: - Nechta bolang bor?

- To'rtta... uch o'g'il, bir qiz.

- Ha... bolalaringga ota zarur ekan. Menga qara, Namozova, agar senga er kerak bo'lsa, aytasan: ering pullarni qaerga yashirgan?

- Pul? Qanaqa pul? - Nasiba shunday deb eriga qaradi. Sharif "O'zim ham hayronman?" deganday yelka qisdi.

- Ko'zimga qara! - deb baqirdi Berger. - Aytasang b"er seniki. Aytmasang olib ketaman. Suyaklari qamoqda chiriydi.

- Arina Iosifovna, qo'shnilarni chaqiraymi? - deb so'radi yigitlardan biri.

- Yo'q, avval aytishsin. - Yigit "tushunarli" deganday iziga qaytgach, Berger Sharifga qaradi: - Namozov, Kozlov bergan ikki

millionni qaerga qo'yding? Yaxshilikcha ayt.

Bergerga Moskvada berilgan ma'lumotda "Kozlov bir million yuborgan", deyilgan bo'lsa-da, u "To'plab qo'ygani ham bor", degan ishonchda "ikki million"dan gap ochgan edi. Bergerning mo'ljalicha, Kozlov yuborgan pul davlatga topshirilgan taqdirda vinzavod boshqonidan tortib olingani o'zining hamyoniga tushishi kerak edi. U, garchi bu yerdagilarni "professional layoqatsizlik"da ayblayotgan bo'lsa-da, Moskvada Xongirey tomonidan berilgan ma'lumot soxta ekanini o'ylab ham ko'rmagan edi. Yaqinda salafarlari qopchiqlarini to'ldirib ketganlaridan xabardor Berger o'zining safari ham shunday tugashiga amin edi. Hozirgi savolidan so'ng Sharifning o'ylanib qolganini ko'rib "Ilindi!" degan fikrda ichdan quvondi.

Yo'q, Sharif "ilinmagan" edi. "Kozlov" deganini qachondir, qaerdadir eshitgan edi. U "Kozlovni kimdan eshitgan edim?" deb eslashga urinayotgandi. Ha, esladi! Qilich Sulaymonov yigirma kunmi, bir oymi avval "Krasnoyarda Kozlov degan xaridorimizning so'rganini beraylik" degan edi. O'shanda Sharif "Ularning limiti yo'q", deganida Qilich Sulaymonov "Limitni bizga qo'yib bering" degan edi. "Bu xotin o'sha Kozlovni aytyaptimi? Kozlovga vino yuborilgan ekanmi? U menga ikki million so'm beribdimi?.."

- Xo'sh? Namozov, men sendan javob kutayman!

- Nima so'radingiz?

- Namozov, o'zingni merovlikka solma. Agar bu to'nka miyang ishlamayotgan bo'lsa, ishlatadigan usullarimiz bor!

- Merovlik qilayotganim yo'q, savolingizni tushunmadim.

- Nimasiga tushunmayapsan: Kozlovdan olgan pullaringni mana bu yerga qo'y! - Berger shunday deb dumaloq stol ustini ko'rsatdi.

- Kozlov? - Sharif bir zum sukut qildi. - Tanimayman bunaqa odamni.

- Tanimaysanmi? Kozlovni, Aleksey Petrovichni-ya? Krasnoyarskka necha tonna vino yuborganingni ham bilmaysanmi?

- Jo'natish bilan men shug'ullanmayman. O'rinbosarim bor.

- Qalbaki hujjatlarga ham o'rinbosaring imzo chekkanmi? Sen menga cho'pchagingni aytma, Namozov! - Berger shunday degach, Nasibaga qaradi: - Namozova, sen hech eringga xiyonat qilganmisan?

- Nima?

Nasiba uning savolini tushunmadi. Berger savolni aniqlashtirdi:

- Begona erkak bilan bo'lganmisan?

- Voy... nimaga... - Nasiba ruschalab tushuntirmay: - Voy, sharmanda, - deb qo'ydi.

- Namozov, xotiningni begona erkak bilan bo'lganini ko'rganmisan?

- Yo'q, - dedi Sharif uning maqsadini anglamay.

- Hozir ko'rasan. Aytang - aytding. Aytmasang, xotining bilan shu yerda, ko'zing oldida ketma-ket maishat qilishadi.

- Mening boyligim yo'q, bor narsam - ko'rib turganingiz. Ishoning, Kozlovni ham tanimayman... - dedi Sharif yalinchoq ohangda.

Berger uning gaplarini tinglashni ham istamadi.

- Vlad, boshla. To'rtta tuqqan bo'lsa ham, ko'rinishi qizdek. Qora xotinlar zo'r bo'ladi, deb eshitganman.

Bergerning amrini so'zsiz bajarishga o'rgangan keng yelkali yigit Nasibaga yaqinlashib quchoqlab oldi. Kuchli panjalar ayolning ko'kraklarini siqdi. Nasiba ham tan og'rig'iga, ko'proq nomus og'rig'iga chidolmay dod deb yubordi. Sharif xotinini ajratishga intilgan edi, Berger o'rnidan sapchib turib, yo'lini to'sdi-da, ikki choti orasini mo'l qattiq tepdi. Sharif bukchayib qoldi, nafas olishi qiyinlashdi.

- To'xta, - dedi Berger Vladga, - o'ziga kelib olsin. Bo'lmasa tomoshaning qizig'i qolmaydi. - Berger Nasibaga yaqinlashib, yuziga yengil shapati urdi: - Namozova, sen qarshilik qilma, o'zing yechin. Men xohlagan ish baribir bo'ladi. Men "Yigitlar maishat qilishadi", dedimmi, demak qilishadi. Yettita yigit seni qiynab qo'yishi mumkin, bilib qo'y. Keyin... - Berger zaharli kuldi: - to'qqiz oydan keyin tuqqan bolangning otasi kimligini bilolmay garangsib yurasan. Lekin... sen o'zingni nomusli ayol deb bilasan-a?

Nomusli bo'lsang, pulni qaerga yashirganlaringni ayt. Xo'sh? Hovliga ko'mib qo'yganmisanlar? Yo qarindoshlaringnikidami? Ayt! Balki manavi yangi uyingning g'ishtlari orasiga terib yuborgandirsanlar, a? Agar xohlasam uyingni ham buzib ko'rishadi. Unda ham ersiz qolasan, ham uysiz. Xo'sh, aytasanmi?

- Pulimiz yo'q, - dedi Nasiba yig'lamsirab.

- Vlad, vaqtni o'tkazma, bu to'nkalariga gap tushuntirib bo'lmaydi. Eri o'ziga kelgunicha yechintirib qo'ya qol.

Bir zumda Nasibaning kiyimlari parcha-parcha qilib yirtilib, yarim yalang'och holga keldi. Ikki qo'li bilan ko'kraklarini to'sib, ayozda qolganday titray boshladi.

Bu orada Sharif sal o'ziga kelib, qaddini rostladi.

- Namozov, esingni yig', agar olib ketsam, u yoqda battarroq azoblar bor. Ayt, Kozlovdan pul oldingmi?

- Yo'q, tanimayman, unaqa odamni.

- Vlad, boshla!

Vlad degani astoydil ravishda shimini yecha boshladi. Orqada turgan yigit esa, Sharifning sochlarini changallab tortdi.

- To'xtang! - deb baqirdi Sharif jon holatda. - Aytaman, to'xtang. Faqat, xotinimga tegmang.

- Ha, erkakka o'xshar ekansan-ku! Vlad, shimingni kiy. Osiyoliklar nomusni hamma narsadan ustun qo'yishadi, bilib qo'y. Xo'sh, Namozov, endi ayt.

- Avval xotinim chiqib ketsin. U bilmaydi.

- Sen bizga shart qo'yma, Namozov.

- Bunaqa holatda aytolmayman.

- Mayli, Namozova, nima, sovqotdingmi? Kiyinib ola qol. Pullarni sanayotganda bunchalik titramagandirsan, a? Xo'sh, Namozov?

- Meni bu yerdan olib keting. Aytsam, meni o'ldirishadi. Pul menda emas.

- Qiz-z-ziq... - Berger shunday deb Sharifga yaqinlashdi-da, tutab tugay boshlagan sigaret cho'g'ini uning yuziga bosdi. Sharif ingrab yubordi.

Kiyina boshlagan Nasiba esa eriga qarab qoldi.

- Sen kiyinaver, - dedi Vlad, uni turtib.

- Namozov, o'tir, yoz, - dedi Berger.

- Nimani?

- Kozlovdan ikki million rubl olganingni yoz. Qaerdaligini mayli, keyinroq aytasan.

Sharif tamoman gangib qolgan edi.

Yayrab, o'ynoqlab yurgan qo'zi to'satdan qo'l-oyoqlari bog'langanida, tepasida pichog'ini qayrayotgan qassobga mo'ltillab qaraganini kuzatganmisiz? Hozir Sharif ana shu javdirash bilan qarardi. U hozir o'zini o'ylamas, ahli ayoli bilan farzandlaridan xavotirda edi.

Yozda u g'alati manzaraning guvohi bo'lgandi: chumchuqning hali uchirma bo'lmagan bolasi uyasidan tushib ketgan ekan. Mushuk tayyor luqmani ko'rishi bilan pisib kela boshladi. Chumchuqcha chirillab qochmoqni, uchmoqni ixtiyor etardi. Ammo qora bulut kabi bostirib kelayotgan mushukning muddaoga yetmog'i ayonroq edi. Mushuk qushchaga yaqin kelgan onida ikki chumchuq paydo bo'ldi. Ularning biri hech tap tortmay, mushukning yuziga urildi. Ularning "jangi" uzoq davom etmadi. Mushukning panjasi uning hamlasidan kuchliroq chiqdi. Mushuk chalajon chumchuqqa "Sen endi happai halol o'zimmikisan. Manavi jimirtak biror kavakka kirib g'oyib bo'lmasidan yeb olay", deganday qarab qo'yib, yana o'ljasi iziga tushdi. Shunda ikkinchi chumchuq unga hujum qilmadi, balki qanoti singanday uning yo'liga quladi. So'ng, qanotlarini yerga urganicha chirqirab, sudrala boshladi. Mushuk endi uning iziga tushdi. Chumchuq sudrala-sudrala uni bolasidan uzoqlashtirdi. Ammo... o'zi mushukka yem bo'ldi. Sharif o'shanda bu manzarani qiziqib tomosha qilgan, ammo mushukni haydab, qushlarni asrab qolish lozimligini o'ylamagan edi. Bu voqeani xotiniga aytganida Nasiba ranjib, "Chumchuqlar uvol bo'lib- di-ya..." deb achingan edi.

Hozir o'zi o'sha chumchuq holiga tushdi.

"Ertalabki nusxa bolalarimga sha'ma qildi. U yuz ming so'ragan edi. Bunisi ikki million talab qilyapti. U-ku, odam qonini so'rib yuruvchi hayvon. Kasbi shunaqa. Bular-chi? Qaysi biri battarroq? Maskovdan keldim, deb nimani xohlama qilaveradimi? Itmi-mushukmi, Maskovdan keldim, deb bir chekkadan qiyrataversa, birov ularga pisht demasa..."

Sharif bularni hozir emas, keyinroq, qamoqning bir kishilik sovuq xonasida yotganida o'ylaydi. Hozir esa mushukni chalg'itmoqchi bo'lgan chumchuq kabi Arina Berger degan bu zulm qilg'uvchini uyidan uzoqlashtirishni istaydi...

2

Botirovning shahar turmasiga keltirilganini Zohidga ma'lum qilishdi. Zohid zo'rlangan qiz - Mohira Nuriddinovaning gaplariga qoniqmagani bo'lsa-da, uni ikkinchi so'roqqa chaqirishga shoshilmadi. Zo'rlagan - Shokir Botirov bilan yuzma-yuz bo'lganidan keyin ishini davom ettirishga qaror qilgan edi.

Zohid ko'chaga chiqqanida yo'l-yo'lakay Hamdam Tolipovni yo'qlab o'tishga qaror qildi. U bir necha kundan beri Said Qodirov aytgan gaplarning mag'zini chaqish bilan band edi.

"Hosilboyvachcha izsiz ketishi mumkin emas, - deb o'yladi u. - Katta yo'l bo'yida yoqilgan murdalar taqdiri bilan birov qiziqmadi.

Ular tomchilar edi. Qumga tomdilaru yo'q bo'ldilar. Hosilboyvachcha dengiz emas, ko'l ham emas. Balki ko'lmakdir. Biroq, ko'lmakka cho'p tashlasang ham chayqaladi. Sassiqlik ko'lmak bo'lsa, hidi chiqadi. Hosilboyvachchaning atrofidagilar nima uchun jim? Nega chayqalmadilar?.." Asadbekning yo'rig'idan bexabar Zohid o'zicha kalavaning uchini yechmoqchi bo'ladi. U

"Hosilboyvachcha u yoq-bu yoqqa qochib ketmadimikin?" deb ham o'yladi. Ammo Said Qodirovning bu to'dada "odami borligi"ni ma'lum qilishi xayollarini ma'lum chegarada cheklashga majbur etdi.

Hamdam Tolipovni yo'qlashdan maqsadi ham shu muammoni yechishga intilishi, uning "mish-mish ovlash"ga ustaligidan foydalanish.

Hamdam xonasida yolg'iz emas edi. Xona tutunga to'la bo'lsa ham, u navbatdagi sigaretini baralla burqsitib o'tirardi. Zohidga Hamdamning ishi uncha yurishmay turgani shundan ayon bo'ldi. Hali mushtlari, tepkilarini ishga sola olmaganidan xunob ko'rinadi. Bashang kiyingan, bo'liq yuzlari po'rsildoq nonday qizarib turgan, barmog'iga yoqut ko'zli yo'g'on uzuk taqqan odamda esa xavotir yoki tashvish sezilmas edi.

Xonada boshqa stul yo'qligi sababli Zohid deraza tokchasiga suyandi.

- Ko'rib qo'ying, o'rtoq prokuror, ba'zan "Ishingning tayini yo'q", deb tanbeh berasiz. Mana bunaqa akaxonlar bilan ikki soatlab otamlashsagu bir tayinli gap chiqmasa, ishda qanaqa unum bo'lsin?

- Endi uka, gapni ikki soatdan beri men emas, siz cho'zyapsiz. Sizga lo'ndasini aytdim: qaynonam azaldan meni yomon ko'radi. Qizini ukasining o'g'liga bermoqchi bo'lib yurarkan, qizi unga tegmasa, men aybdormanmi? Qizi menga xushtor edi, qaynonam shunisiga chidolmadi. Hozir ham chidolmaydi. Zoti past ularning aslida.

Zohidga bu odamning gap ohangi g'alati tuyulib, gapga aralashdi:

- Qaynonangizning qizlari - sizning xotiningiz-da, a?

- Ha, hamma gap shuning ustida.

- Zoti past, dedingiz, demak, o'zingiz ham zoti pastga tenglashibsiz-da, a?

- Endi... yoshlik-da, xushtor bo'lganidan keyin...

- Xotiningiz sizni yaxshi ko'rar ekan, siz-chi? Yaxshi ko'rmasidingiz? Bo'yningizga osilib "Meni olsang ham olasan, olmasang ham olasan!" deb turib olganmi?

- E, uka...

- Bu odam sizga uka emas, prokuror! Shahar prokuraturasidan! - dedi Hamdam zarda bilan.

- UZR, o'rtoq prokuror, tanimaganini siylamas, degan maqol bor-ku. Bilmapman, kechirasiz. Siz juda to'g'ri savol berdingiz. Uni o'zim ham yaxshi ko'rardim. Yigitlik o'zingizga ma'lum. "Muhabbatning ko'zi ko'r", deyishadi-ku... Undan tashqari g'unajin ko'zini suzib turganidan keyin har qanaqa tentak buqacha arqonini uzadi-da...

- Endi-chi, endi yomon ko'rib qoldingizmi?

- Endimi... endi...

- Chaynalmay aytavering: endi u xotin yo'q, o'lgan! Bu akaxonni qarang, o'rtoq prokuror, xotinlarini jarrohning qo'liga topshirib, o'zlari Yaltaga jo'navoribdilar. Bularning bir maqoli bor: "Puling bo'lsa xaltada, yallo qilgin Yaltada", shunaqami, a?

- Dam olish gunoh emas-ku? Kasali og'irligini bilmabman, dedim-ku? O'zim ham armondaman.

Hamdam bu odamning ayyorligidan g'ijini "Ilgari tentak buqacha bo'lganingiz rost ekan, endi ulg'ayib g'irt ahmoq ho'kiz bo'libsiz", demoqqa shaylandi-yu, ammo bu tashbehdan o'zini tiyib, gapning lo'ndasini aytib qo'ya qoldi:

- Ey, inson, odam degani qo'yini qassobga bersa ham, so'ygunicha poylab turadi. Siz qaynonangizga mag'zava ag'darib, o'zingiz suvdan quruq chiqmoqchimisiz? O'rtoq prokuror, bu odamning yana bitta qilg'ini aytaymi: Yaltaga o'ynashlarini achomlab ketishlaridan oldin...

- Hech qanaqa o'ynash yo'q. Bu yerdan boshlab ketadigan ahmoq emasman. Yaltada daraxtga qarab aksirab yuborsang, mingta quling o'rgilsin jonon yog'iladi. O'rislarda maqol bor: "Tulaga o'z samovari bilan borilmaydi".

- Qarang, o'rtoq prokuror, bu akaxonimizning turgan-bitganlari g'ij-g'ij maqol. Hatto o'rislarnikini ham biladilar. O'zbeklarda ham bir maqol bo'lardi, balki bilarsiz? Nima edi. "Chuchvarani xom sanamang"midi? Akaxon, men Tolipovman! Mana, menga ishonmasangiz, o'rtoq prokuror aytsinlar, men ushlagan joyimdan kesaman. Hali hech kim meni suvga olib borib, sug'ormay olib kelmagan. Kim bilan borganingizni ikki-uch kunda o'zingizga aytaman. Xohlasangiz garov o'ynaymiz: men sizga o'ynashingizni ro'para qilaman, siz esa... sizni bichamiz-qo'yamiz, kelishdikmi?

- Yo'q, kelishmadik. Sizlarni bilaman, ko'chadan bitta shaloqni olib kelib ro'para qilasiz. Yuzta guvoh ham topasiz.

- Yo'-o'q, akaxon, - dedi Hamdam o'rnidan turib, - garovda bunaqa g'irromlik bo'lmaydi. Aniq dalil bilan isbotlayman. Isbotlay olmasam, mayli, "Ish"ni yopaman.

- Qanaqa "Ish"? Quruq tuhmat bu!

- To'g'ri, hozircha jinoiy ish qo'zg'olgani yo'q. Hozircha ariza bor. Burnimning kattaligini ko'ryapsizmi? Mana shu burnim juda sezgir-da. Hozirning o'zida jinoyatning hidini sezib turibdi. O'rtoq prokuror, bu akaxon Yaltaga o'ynashlarini achomlab jo'nashlaridan oldin do'xtirga ozginagina choychaqa uzatib "Narkozni ayamang, bechora bu dunyoda qiynalib ketdi, uxlaganicha uyg'onmay qo'ya qolsin", deganlar.

- Tuhmat!

- O'rtoq prokuror, sizdan maslahat so'ramoqchiman: murdani kavlab olib tekshirishni nima deyishardi?.. Ha, eks gumatsiya! Ekspertiza uning kasali, berilgan narkoz darajasini aniqlab bersa kerak, deyman, a? Ana undan keyin do'xtirjon ham sayrab berarlari? Ana shunda bu akaxonni ikki qo'llab sizga uzatamiz. Axir qotillik bilan ko'proq prokuratura shug'ullanadi, to'g'rimi?

- Andishaning otini qo'rqqoq demang, og'ayni. Meni qo'rqqitmay qo'ya qoling, yosh bola emasman. Qonunni sizdan boshqa biladiganlar ham bor. Eks gumatsiya qilgingiz kelsa, qilavering. Ammo bilib qo'ying: shaxsan o'zimning ishtirokimda ochasiz.

- Ie, bo'lmasam-chi? - dedi Hamdam qo'llarini yoyib. - Sizsiz bo'larkanmi bu ish. Endi gapni ko'paytirmay qo'ya qolaylik. Maslahatimiz pishdi, a? Endi mana bu yerga chiroylikkina imzoingizni qo'yib bering.

- Nima bu?

- Avval o'qing. Qonunda avval o'qib keyin qo'l qo'yilsin, deyilgan. Siz ish bir yoqlama bo'lgunicha shahardan tashqariga chiqmay turasiz. Chaqirganim zamonim "Labbay!" deb yetib kelishingiz kerak bo'ladi. Bolaligingizda pioner bo'lgansiz-ku, a? Shioringiz "Vsegda gotov!"midi? Ha, bilar ekansiz. Mabodo bitta-yarimta sizga telefon qilib qolsa, shu shior esingizda tursin.

- Mening telefonim ishlamaydi, bu bir. Ikkinchidan men pioner bo'lmaganman. Shu shiorni bilmaganim uchun "Mafkurang buzuq", deb qabul qilishmagan.

- Xotirjam bo'ling, telefoningizni ishlatib qo'yishadi. Mafkurangizni ham sozlab qo'yishadi. O'zaro piching toshlari otib tugatilgach, tilxatga imzo chekildi-yu, "qaynona tuhmatiga uchragan bechora kuyov" xonani tark etdi. Eshik yopilishi bilan Hamdam uning izidan g'azab toshlarini otdi.

- Hayvon! To'ng'iz!

"To'ng'iz" "unvoni" kamlik qildimi, keyingi "tosh"lar uning onasi-yu, amma-xolalarini tilga olish bilan otildi.

- Ko'rdingmi, bu it emganni, - dedi Hamdam, sal hovuri bosilgach. - Beshta bolasi bor ekan. Ko'ngli yangisini tusab qolgan bu buqaning. "Ish"ini sudga oshirmay bo'g'ib o'ldirib qo'ygim kelyapti.

- Hali aybi isbotlanmadi-ku, balki chindan ham qaynonasi...

- Sen prokuror, hali bolasan. Bunaqa ishlarga aqling yetmaydi. Hozirgina aytdim-ku, burnim sezgir, deb... Xo'p, buni qo'yaver, o'zingning ishlaring qalay?

- Yuribmiz ishla-ab...

- Asadbeklarni qo'lga olibsanmi, a?

Hamdamdagi qolgan-qutgan zahar tomchilarining o'ziga atalganini sezgan Zohid uning pichingiga e'tibor bermay:

- Olyapmiz, - deb qo'ydi.

- Olyapsizmi yo cho'kyapsizmi?

- Unisi ham, bunisi ham.

- Keyingisi to'g'riroqdir.

- Balki... Siz mabodo Hosilboyvachcha degan odamni eshitmaganmisiz?

- Bunaqa zo'rlarni prokurorlar eshitishadi. Biz bir kichkinagina izquvar bo'lsak... "Fas!" deyilsa yuguramiz. Yetib olsak, bosamiz, tishlaymiz, "Fu!" deyilsa - qo'yib yuboramiz, - dedi Hamdam zaharli piching ohangida.

- Hamdam aka, anchadan beri bironi chaqa olmay zada bo'lib turgan ekansiz-a? - dedi Zohid jilmayishga harakat qilib. - Men bir ish bilan keldim. Gapimni eshitishga tobingiz bormi?

- Tobimmi?.. Tobim bor. Bilib turibman: "Hosilboyvachcha yo'qolganmish", demoqchisan.

- Eshitibsiz-da?

- Bu teshik quloq ba'zan eshitib ham turadi.

- Mish-mish ovlaydigan joyingiz bo'lardi?

- U yerdagi gaplar senga to'g'ri kelmaydi.

- Ayting-chi?

- Boyvachcha chet elga qochib ketganmish.

- Ishonchsiz gapmi bu?

- Sen ishonasanmi? - Hamdam savolga savol bilan javob qildi. So'ng bir nafas tin oldi-da, afsus ohangida qo'shib qo'ydi: - Ishonsang - g'irt ahmoqsan!

- Bu gapni nima sababdan ishonchsiz deyapsiz?

- Chet elda unga pishirib qo'yibdimi? Bu yerda o'ziga xon, o'ziga bek bo'lsa. Senga o'xshaganlar mushugini pisht demasa... Chet elga qochib ketish oson ekanmi? Bular ahmoq emas, qochishmaydi. Chet elda non yo'q ularga.

- Unda qaerga g'oyib bo'lgan?

- Sen gapni cho'zma, ichingdagini aytaver: o'ldirib ketishgan, demoqchimisan?

- Shu taxmin haqiqatga yaqinroqqa o'xshaydi.

- Kim o'ldiradi?

- Balki Asadbekdir?

- Sening tanglayingni Asadbek ko'targanmi? Nima ish bo'lsa o'shanga taqaydigan bo'libsan. Xo'sh, davom et-chi?

- Murdani topish kerak.
- O'h-ho'... ishtahalar karnay-ku, a? Bilib qo'y: agar boyvachcha sen aytganday o'ldirilgan bo'lsa, o'ligini ikki dunyoda ham topolmaysan.
- Harholda bir qiziqib ko'rish kerakmikin?
- Menga qara, prokuror, foyda chiqmaydigan ishlarga boshingni qotirma. Agar chindan ham ular o'ldirishgan bo'lsa-yu, murdani topishimizni istashsa, bizlarni qiynashmas edi. Avvalgilariga o'xshab daraxtga osib qo'ya qolishardi. Buni istashmadimi - tamom, o'vora bo'lma. Men gugurt cho'pini besh-oltiga maydalab Sirdaryoga tashlab yuboray-chi, topa olarmikansan? Murdani yo'qotish usullari ko'p, topish usuli esa kam. Sen jasadni emas, uni yo'qotishda qatnashganlarni top. Hech bo'lmaganda bittasini top. Gapingning hidiga qaraganda kimdir xabar qilganga o'xshaydi. Ana o'shaning giribonidan ol. Gapirmaguncha qo'yma. "Uning kimligi ma'lum bo'lganida nima qilishni o'zim bilar edim", - deb o'yladi Zohid uning gaplarini eshita turib. - Agar Said Qodirov rost gapirgan bo'lsa, u odamni yolg'iz o'zi biladi. Menga ro'para qilmaydi. Giribonidan ham oldirmaydi".
Hamdam Tolipov jasadni yo'qotish usullarini yana picha bayon qilgach, gapdan to'xtadi. Zohid bu mavzuni davom ettirmakni istamay, suhbat mavzuiga tahrir kiritdi. U bugun, ulgurolmasa ertaga Botirov ishini yuritgan tergovchi bilan uchrashmoqni ixtiyor etgan edi. Zohid qo'shni tumandagi bu tergovchini tanimasdi. "Balki Hamdam aka tanir", deb so'rab edi, yanglishmadi.
- Taniyman uni, - dedi Hamdam. So'ng Zohidga mug'ombirona tikildi. - U ishkalgaga nima uchun ishqing tushib qoldi?
- Bir "Ish"da xomlik qilganga o'xshaydi.
- Bir "Ish"da sen xomlik qilishing mumkin. Bor, ana, men xomlik qilishim mumkin. Unda xomlik degan gap bo'lmaydi, bilib qo'y. Uning laqabi "Ishkal". Bu nima degani, bilasanmi? U ishkallikni pulga sotib oladi.
- Tushunmadim?
- Sen "Musht ishlatasiz", deb menga kun bermaysan. Men pichoq borib suyakka qadalganda do'pposlab qolaman. Hammani ham uravermayman. U "Ishkal" esa xonasiga kirgan odamni mushtlamasa kechasi uxlolmaydi. Agar otasi kirib qolsa, uni ham ayamasa kerak. Yana bir narsani bilib qo'y: u yaxshi xodimlar ro'yxatida birinchilardan bo'lib turadi. Topshirilgan ishning yuzdan to'qson to'qizini ochadi. Tushundingmi?
- Tushundim.
- Yo'q, tushunmading, - dedi Hamdam ayyorona jilmayib. - Hali tushunganing yo'q. Uch-to'rt kundan keyin tushunasan.
- Nega? - deb ajabladi Zohid.
- Negaki, u sening adolat qilishingga yo'l bermaydi. Sen bor, u bilan suhbatlash. Lekin uning har bir teshikda akaxonlari borligini unutm. U xizmat varaqasiga qandaydir bir "zumrasha" prokurorning "minus" qo'yishiga yo'l bermaydi.
Hamdam "Ishkal" deb atalgan hamkasbining qiliqlaridan aytib bergach, Zohid unga minnatdorlik bildirib, iziga qaytdi.

3

Soqchi Botirovni boshlab keldi. Botirov so'roqxonaga qo'llarini orqasiga qilgan holda kirib, mahbuslarga xos bo'lmagan ohangda qiroat bilan salom berdi. Zohid bu lutfga javoban quruqqina qilib "salom", dedi-da, ro'parasidagi kursini ko'rsatib "O'tiring", dedi. Botirov o'tirgach, Zohid uchun kutilmaganda qo'llarini fotihaga ochdi-da:
- Robbano... ihdinas-sirotal mustaqiyim... - deb duo qildi.
Zohid beixtiyor ravishda duoga qo'shilib, kaftlarini yuziga surtdi.
- Qalay birodar, salomatmisiz, ahli baytlar omonmi? - deb so'radi Botirov.
- Rahmat, yuribmiz... - dedi Zohid.
- Alhamdulillah, - dedi Botirov.
Zohid yana ajabladi. Xizmati davomida ko'p odamni tergov qildi, suhbatlashdi. Lekin hech bir tergovni bunday tarzda boshlamagan edi. Shu paytgacha birov unga "hol-ahvol so'rash odobi bizda ham bor", demagan edi. Afsus yeri shundaki, buni o'zi ham o'ylab ko'rmabdi. Hozir, Botirovning odobi unga bir dars bo'lib, ahvol so'ramakligi lozimligini uqdi.
- O'zingizning ahvolingiz qanday?
Zohidning bu gapi odob ohangida emas, so'roq tarzida eshitildi. So'roqlarga ko'nikib qolgan, tergovchidan lutf kutmagan Botirov bu ohangga e'tibor bermadi.
- Alhamdulillah, - dedi u, so'ng qo'shib qo'ydi: - Yaratganga shukr.
Zohid bu shukronani eshitib, unga tikilib qoldi. Qamoqda yotgan odamning Xudoga shukr qilishi uni chindan ajablantirdi. Odatda ishi qayta ko'rilyotgan odam tuhmat jabrini chekayotganidan shikoyat qilardi. Bu esa... "Til uchida aytyaptimi yo dildanmi?"
- Ha, birodar, tikilib qoldingiz? - dedi Botirov.
- Tikilib qolgan... ochig'ini aytsam, "Yaratganga shukr", deganingizga hayron bo'lyapman.
- Astag'firullah! Nima uchun hayron bo'lyapsiz? Siz... musulmon emasmisiz?
Zohid shu yoshga kirib, bunday savolga duch kelmagan edi. Shu bois ayb ustida qo'lga tushgan boladay shoshilib qoldi.
- Musulmonman...
- Alhamdulillah, musulmonsiz, - deb to'ldirdi Botirov.
- Ha, alhamdulillah, musulmonman, - deb kamchiligini tuzatdi Zohid, - lekin... ochig'ini aytsam, namoz o'qimayman.
- Olloh sizni va siz kabilarni o'zi isloh etsin. Siz "Bu qanaqa tentakki, qamoqda o'tirib shukr qilsa", deb fikr qilayotgan bo'lsangiz ajab emas. Sizdan "musulmonmisiz" deb so'raganimning boisi shundan iboratki, har bir muslim har nafasida Yaratganga shukrlar qilmog'i farzdir. Siz tongda uyg'onganingizda Rabbimga shukr qilasizmi?
- Yo'-o'q, - deb tan oldi Zohid.
- Shunisi yomon-da. Axir bir o'ylab ko'ring: agar Olloh iroda etmasa uyg'onmaysiz-ku? Uyqu - yarim o'lim demak. Qanchadan-qancha insonlar tunda uyquga ketadilar, ammo uyg'onmaydilar. Buni o'ylab ko'rmagandirsiz, a? Necha yuz yoki ming inson ertalab xizmatiga ketadi. Uyiga esa qaytmaydi. Ko'chadami yo xizmat joyidami omonatini topshiradi. Siz bilan gaplashib turgan shu damda qancha odam nafas oldi-yu, nafasga qo'shib jonini ham chiqardi. Shunday ekan, yolg'iz Ollohga shukr qiling. Qamoq esa... Bu Rabbimning sinovlaridan biri. Rabbim Haq-talo aytadiki: "Ey, bandalarim, men bandalarim ichidan bir mo'min kishini biron musibat yetkazib imtihon qilsam, u menga hamd aytib, mening imtihonimga sabr qilsa, u o'sha joyidan turganida gunohlaridan onasi tuqqan kunidek pok bo'lib turadi". Bu kalomning ma'nosini angladingizmi? To'g'ri, menga zulm qildilar. Lekin ular qiyomatda shunga yarasha o'z ajrlarini oladilar. Men ulardan nolimayman. Ularni qarg'amayman. Olloh menga shu qamoqni lozim ko'ribdimi, shunisiga shukr. Chunki bundan batar zulmga ro'baro' bo'lganlar bor.

Zohid uning gaplarini diqqat bilan eshitib, o'ylandi. Nazarida Botirov hali o'ttuzga kirmagan yigit emas, oltmish yoki yetmish yillik umr yo'lini bosib o'tgan, oq-qorani yaxshi ajrata oladigan donishmand bir mo'ysafidday tuyuldi.

- Uzrliman, birodar, men sizni asl maqsadingizdan bir oz chalg'itdim. So'raydiganingizni so'rayvering. Har ikkimizni Haq yo'lidan adashtirmaslikni yolg'iz Ollohdan so'raylik.

Mahbusni so'roq qilgani kelgan tergovchi bu gaplardan so'ng noqulay ahvolga tushdi. So'roqni boshlagisi kelmadi. Buni sezgan Botirov yana:

- So'rayvering, birodar, - deb qo'ydi.

Zohid xayolini jamlash uchun qog'ozlariga tikildi. Bir oz fursat shu zaylda o'tgach, boshini ko'tarib Botirovga qaradi:

- Botirov, birinchi marta nima uchun qamalgan edingiz?

- Birinchi martami?.. Bu juda eski gap-ku, birodar?

- Eski bo'lsa ham bilishim kerak.

- Qog'ozda yozilganlari to'g'ri. Men o'shanda zulm qilganman. O'sha yigitning biqiniga mixburagichni sanchib olganman. Yosh edim, tezlik qilganman.

- Dastlabki tergovda "Bu yigitlar yomon haqorat qildilar", degansiz. Batafsilroq aytib bera olasizmi?

- Batafsilmi?.. Shartmi shu?

- Shart.

Botirov boshini quyi egdi. Uning bu holatidan o'tmishini eslashga mayli yo'qligi sezildi. Zohid "Mayli, xayolini jamlab olsin", degan fikrda unga boshqa gap qo'shmadi. Bir-ikki daqiqalik sukutdan so'ng Botirov boshini ko'tardi. Ana shunda Zohid uning ko'zlarida beg'uborlikni, yuzlarida esa ajib nurni ko'rди.

- O'smirlikning cho'qqisiga yetganimda o'zimga yarasha qaysar edim. Xudo meni kuch-quvvatdan qismagan edi. Shayton alayhila'na esa meni kibr bulog'i suvidan sug'orib turar edi. U paytlarda men bularni anglamas edim. O'zimga bino qo'yib yuraverardim. O'sha kezlari bir birodarimning akasi uylanadigan bo'lib, to'yda xizmat qildik. To'yda xizmat qilish o'zimga ham yo'qardi. O'zimni katta odam his qilib, bir-ikki qultum shaytonning suvidan ham tatib turardim. O'sha to'yda bir ulfat menga keragidan ortiqroq xizmat buyurdi. Nazarimda ular meni kalaka qilayotganday tuyulib, aytganlarini bajarmay qo'ydim. Ularga bu malol keldi. Bittasi chaqirib, so'kdi. Men javob qaytardim. Xullas, to'y oxirlagach, ko'chaga chaqirishdi. Tap tortmay tashlashdim.

To'rt yigitga bas kelolmadim. Mashinalariga bosib, ovloq bir joyga olib borishdi. Urishdi. Xullas, qo'l-oyoqlarimni bog'lab... yechintirishdi... Shunda insoflirog'i ularni to'xtatdi. Qo'l-oyog'imni yechdi. Mashinada yana gap talashib, olishib ketdik. Shunda qo'limga mixburagich tushib qoldi. Ey-y... - Botirov bosh chayqadi. - Shaytonga bandi bo'lganingda ko'zingga hech narsa ko'rinmas ekan. Menga xayrixoh bo'lgan, qo'l-oyoqlarimni yechgan, og'aynilarini insofqa chaqirgan yigitning biqiniga sanchib olsam-a... Ular yaralangan og'aynilarini kasalxonaga eltib, meni mahallamga olib kelib rosa tepkilashdi. Uyga bir ahvolda kirib bordim. Adam rahmatli safarda edilar. Akam, onam yuvib-tarab, yaralarimga malham qo'yib, yotqizishdi. Bir hafta o'rnimdan turmadim. Sal o'zimga kelgach, milisaga olib ketishdi.

- Bir haftagacha sizga hech kim hech narsa demadimi?

- Yo'q.

- Siz do'xtirga ham uchramadingizmi?

- Yo'q... Men u yigitlarning nayrangini tushunmabman. O'zimga kelib olishimni kutib turib, so'ng milisaga aytishgan-da. Mayli, men ulardan xafa emasman. Zulm qildimmi, jabrini tortishim kerak edi. Men o'shanda qozilardan ranjigan edim. Hozir ulardan ham xafa emasman. Roziman, hammasidan.

- Nimaga? - deb ajabladi Zohid.

- Axir ular adolat qilisha olmas edilar. Odam adolat qilmog'i uchun musulmonsheva bo'lishi shart. Haq yo'lida turishi kerak, yuragida iymon nuri, tilida Ollohning zikri bo'lishi kerak. Busiz qanday adolat qilsin? Bunaqa odamlarga mening rahmim keladi. Ollohdan ularni isloh qilmog'ini so'rab duolar qilaman.

- Demak, sizga birinchi safar tuhmat bo'lmaganmi?

- Yo'-o'q... Bir jihatdan qamalganim yaxshi natija berdi. Qamoqxonada ko'zim ochildi. Shukrki, iymonli odamga duch kelib, Haq yo'lini tanidim. Shaytonga qullik qilmaydigan bo'ldim, nafsım bilan jihodga kirishdim. Bilmadim, birodar, siz bunga tushunarmikinsiz... ammo men baxtimni o'sha qamoqda topdim.

"Bema'nilik, - deb o'yladi Zohid. - Qamoq - jazo. Baxt topadigan joy emas. Buning esi og'ib qolganga o'xshaydi".

- Gaplarim bema'niga o'xshaydi, a? - dedi Botirov xuddi uning fikrini uqqanday. - Ammo Haq yo'lidagi har qanday odam gapimni tasdiq etishi mumkin. Birov pul topsa, birov katta mansabga yetishsa, birov yaxshi ko'rgan qiziga uylansa.... baxtimni topdim, deydi. Ular - adashgan bandalar. Baxtning chin ma'nosini anglamaydilar. Eng ulug' baxt - Haq yo'lini topish, o'zini, butun olamni yaratgan Robbisini taniy boshlash emasmi? Bu baxtdan benasiblik nimani anglatadi, bilasizmi?

Zohid so'roq qilishi lozim bo'lgan bu mahbusning gaplarini tinglay turib, bobosini esladi...

...Sadaqayrag'och kabi o'sgan oq o'rik... Supaga to'shak to'shalgan. Bobosi... ko'zoynakning singan bandi o'rniga ip tortib qulog'iga ilgan. "Qani, do'ngpeshonalar, o'tiringlar-chi, eshitinglar-chi..." Hozir bobosi shunday deb chorlaganday bo'ldi. So'ng ko'p marta takrorlagan gaplarini aytdi: "Olloh taborak va taolo insonlarni sinamoq uchun bu dunyoga yuborgan..."

"Bu yigit ham sinovni gapirdi. Sinovdan kim o'tadi? Faqat shu yigitga o'xshaganlarmi? Biz-chi? Men adolat izlab gangib yuribman. Topamanmi uni? Topganim - sinovdan o'tganimmi? Sinovdan o'tganim - baxtimmi? Baxt tushunchasi shunchalar tormi?"

- Men farzand ko'rganimda o'zimni baxtli his qilgan edim, - dedi Zohid, masalani o'zi uchun oydinlashtirib olish uchun. - Men ham adashganmanmi?

- Sizga bu baxtni kim berganini anglaganmisiz? Unga shukr etganmisiz? - dedi Botirov unga sinovchan tikilib.

Qamoqxonaning zax xonasida, dimiqqan havoda nafas olib, ularning baxt masalasini oydinlashtirishga kirishishlari ajab hol edi. Ular jisman bir xonada, ammo ruhan ikki olamda edilar. Shu holatda baxt xususida yagona tushunchaga ega bo'lmoqlari mumkin emasdi. Ayniqsa Zohid mahbusning baxti nimada ekanini his qila olmas edi. Yanada oydinroq aytilsa, mahbusning baxtli bo'lishi mumkinligi uning uchun yot tushuncha edi.

U hissiyotga berilib, asl maqsadidan uzoqlashayotganini his etdi. Botirov uning ko'ziga begunoh farishtaday bo'lib ko'rına boshlagan edi. Unga "Mahbusni yaxshi xislatlarini izlama, yaxshi fazilatiga yo'liqqan chog'ingda ko'zlaringni yumginu so'roqni davom ettir", deb ta'lim berishgan. Har qanday darajadagi mahbusdan bir pog'ona balandda turib so'roq qilishi lozimligini ham

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

12 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

unutgani yo'q. Lekin Botirov ostona hatlab kirgan onidan boshlab uni chalg'itib yubordi.

Zohid bu "dars"larga hamisha amal qilmasa-da, hozir xonasi kelganini angladi. Xayolini jamlab, "Sen u bilan bahslashgani kelmagansan, sen so'roq qilgani kelgansan. Mahliyo bo'lma. "O'g'ri qarisa - so'fi bo'ladi", degan maqol bor. Bu ham qilg'iliqni qilib qo'yib, keyin mullaga aylangandir balki...", deb o'ziga-o'zi tanbeh berdi. So'ng tergovchi qiyofasiga kirdi:

- Botirov, - dedi u rasmiy ohangda, - siz bir qizni zo'rlashda, so'ng uning puli, kiyimlarini o'g'irlashda ayblanasiz. Aybingizga iqroormisiz?

Botirov suhbat mavzuining, gap ohangining keskin tarzda o'zgarganidan ajablanmadi, balki "asl qiyofasiga kirdi", deb o'ylab kulimsiradi. Zohid bu kulimsirash zamirida yotgan achchiq kinoyani uqdi. "Nimaga kulyapsiz?" deb ham so'ramoqchi bo'ldi. Biroq, yana gap chuvalishi mumkinligini anglab, savolini takrorladi:

- Aybingizga iqroormisiz?

- Odam yo'q aybiga iqror bo'lishi mumkinmi?

- Harholda sizga shunday ayb qo'yib, qamashgan. Qiz ham tanish chog'ida sizni adashmasdan ko'rsatgan.

- Lekin u keyingi ko'rsatmalarida tongan. Sudda ham "Zo'rlagan bu odam emas", degan. Ammo qozilar uning gaplariga e'tibor berishmadi. Sizlarning ishingiz qiziq. Qiz "Bu emas", deb tursa-yu, ish ustida bo'lmaganlar, "Yo'q, shu edi", deb ishontirmoqchi bo'lsa... Shunchalar ham tuhmat bo'larmi? Yo Rabbim, ularga o'zing to'zim ber. Men bir narsaga ajablanaman, birodar, nima uchun tuhmatga osongina ishonasizlar-u, haqiqatga inonishdan bo'yin tovlayverasizlar?

Haqiqatdan qochish - do'zax olovi sari bir qadam qo'yish emasmi, vallohi a'lam?

- Qizning keyingi gaplarini haqiqat deyapsizmi?

- Siz ham ishonmaysizmi? U holda yana qayta tergov qilishingizdan naf bormi? Ishonchsiz qo'llar bilan adolat eshigini ochaman, deb fikr qilyapsizmi?

- Quruq gap bilan haqiqatni isbot etib bo'lmaydi. Hozircha mening ishonchimni bir chetga qo'yib turaylik. Qiz balki keyin qo'rqitilgandir. Balki pul berilgandir... Shunday bo'lishi mumkin emasmi?

- Mumkin emas! - dedi Botirov qat'iy tarzda.

- Bizning ishimizda bunaqa gapidan qaytishlar ko'p uchraydi.

- Sizning ishingizda balki ko'p uchrar. Ammo mening "Ish"imda bunday bo'lmagan. Bizning u qizga beradigan pulimiz yo'q.

Puldor oila bo'lganimizda birinchi safar qamatib qo'yishmasdi. Puldor bo'lmaganimiz ham yaxshi ekan. Yo'qsa, quloqlarimizgacha gunohga botar edik.

- Qo'rqitish-chi?

- Pulsiz oila zo'ravon bo'larmikin? Uni kim qo'rqitadi? Onammi? Siz... onamni ko'rdingizmi? Bir ko'ring... Gaplashing... Akam bilan ham gaplashing... Akam... Agar qo'llarini chivin chaqib turganini ko'rsalar, avval: "Shu chivinni o'ldirish mumkinmi?" deb domladan so'rab oladilar. Shunday odam qizni qo'rqitarmikin?

- Unda sabab nima?

- Xudoning o'zi qizni to'g'ri yo'lga solgan, vallohi a'lam. Tuhmat tufayli qanday gunoh botqog'iga botayotganini bilgandir. Siz uning o'zi bilan gaplashdingizmi?

- Gaplashdim.

- Nima dedi?

Zohid unga "Tergovchi menmanmi yo sizmisiz?" deganday savol nazari bilan qaradi. Botirov bu qarashning ma'nosini uqib, boshini egdi.

- Voqea sodir bo'lgan kuni, ya'ni 1986 yilning yigirma birinchi dekabrda qaerda edingiz?

- Uch marta sud bo'ldi. Ungacha necha marta so'rashdi. Yaxshilik bilan ham so'rashdi, yomonlik bilan ham so'roq qilishdi. Har safar to'g'risini aytdim. Ikkinchi sudda gapimga ishonib oqlashdi. Lekin adolat qilgan sud yana buzildi. Uchinchisi yana qo'shib berdi. Men hech qachon iqror bo'lmaganman. Qiz ham ayblovni rad etdi. Lekin... Siz yana so'rayapsiz. Hammasi qog'ozlaringizga yozilgan-ku?

- Yozilgan bo'lsa ham savolimga javob bering.

- O'sha kuni ustozimni Ollohning huzuriga kuzatgan edik.

- Aniqroq ayting.

Botirov boshini ko'tarib, Zohidga norozi qiyofada boqdi.

- Ustozimning janozalari bo'lgan edi, - dedi sal qo'polroq ohangda.

- Ustozingiz kim?

- Ne'matilloh alloma.

- Qaysi qabristonga qo'ygansizlar?

- Qabristonning nomi esimda yo'q.

- Janozani qaysi masjidida o'qidinglar?

- Janoza hovlida o'qilgan.

- Nima uchun masjidida o'qilmadi?

- Jamoat ko'p edi... Undan tashqari... o'shanda masjid berkitilgan ekan.

- Ustozingizning uyi qaerda edi?

- Bu shaharda emas...

Botirov aytdi. Zohid daftarchasiga yozib oldi.

- Havo qanday edi o'sha kuni?

- Sovuq edi. Maydalab qor yoqqan edi.

- Janozani kim o'qigan edi?

- Abdunabi qori. Ustozning eng yaqin shogirdlari.

- U sizni ko'rganmi?

- Ko'rgan. Uch kun birga bo'lganmiz.

- Bularni nima uchun tergovda aytmagansiz?

- Aytganman. E'tibor berishmadi. Sudda ham Abdunabi qorini chaqiringlar, dedim. Xo'p, deyishdi-yu, chaqirishmadi.

- O'sha kuni ustozingizdagi kiyim qanday edi?

- Ustimda... palto, oyog'imda mahsi-kalish. Boshimda telpak. Qo'ng'ir quyon terisidan. Ust-boshim sizlarda... uyda emas.
- Qabristonni eslang-chi. Qaysi ko'chalardan yurib boriladi? Jasad qaerga qo'yilgan? Yo'l bo'yidami, biron daraxt yaqinidami? Balki o'rindiqlar bordir?
- O'rindiqmi?.. O'rindiqning oyoqlari bor edi. Taxtalari sug'urib tashlangan ekan. Qabristonga kelib Qur'on o'qilmasin, degan buyruq bo'lgan ekan.

Botirov Zohidning maydalab so'rashidan dastlab g'ashlandi. So'ng ko'ngliga chiroq yoqilganday bo'ldi. "Harholda bu yigit qo'l uchida ish yuritadiganga o'xshamaydi. Ikir-chikirlarga qiziqayotganidan yaxshilikni umid qilish mumkin", deb o'ylab barcha savollarga erinmay javob qaytardi. Zohid uning aytganlarini qog'ozga yozib olib, suhbat so'nggida imzo chektirdi. Tergov yakunlanganini anglagan Botirov yana "Yo Robbim, barchalarimizni o'zing isloh ayla!" deb duo qildi.

"Men uning o'rnida bo'lganimda Xudodan tergovchilarga insof berishini so'ragan bo'lardim", deb o'yladi Zohid. U o'nlab jinoyatchi, guvohlarni so'roq qilib, bugunchalik qiynalmagan edi. Nazarida bu mahbus og'ir bir toshni uning yelkasiga qo'yib chiqqanday tuyuldi. Bu qanday tosh - gunohlar toshimi yo mas'uliyatmi, bilmadi. Lekin og'irligini his etdi. Tobora cho'kib borayotganday bo'ldi. Yelkalarini tosh ezib, zirillab og'rita boshladi...

4

So'roqxonadan chiqib kelayotgan Zohidga soqchi boshliq yo'qlayotganini ma'lum qildi. U "Biror rasmiyatchiligi bordir", degan fikrda qamoqxona boshlig'i xonasi tomon yurdi. Boshliq respublika prokuraturasidan yo'qlashgani, hoziroq yetib borishi zarurligini bildirganda "Hosilbovachchaning murdasi topildimikan?" degan xayolga borib, Said Qodirov bilan uchrashuvga shoshildi.

Said Qodirovning stoli usti odatdagiday tartibli emasdi. U bir necha "Ish" to'plamlarini yoyganicha nimalarnidir yozish bilan mashg'ul edi. Eshikni taqillatib kirgan Zohidga bir qarab olib, ishini davom ettirdi. Zohid xalal bermaslik uchun iziga qaytmoqchi edi, u qog'ozdan boshini ko'tarmaganicha "Kiring, o'tiring", dedi. Zohid yumshoq kursiga cho'kib o'tirganida "Qahva tayyorlab iching", deb qo'ydi. Zohidning qahva ichgisi yo'q edi. Shu bois o'rnidan jilmadi. Yarim soat davomida xonaga sukunat hukmronlik qildi. Qog'ozning shitirlashi, Said Qodirovning dam-badam tomoq qirib qo'yishi sukunat hukmronligi mutlaq emasligidan darak berardi.

Said Qodirov ishini yakuniga yetkazgach, qo'lidagi qalamni stol ustiga tashlab, kerishdi. So'ng ko'zlarini uqalab olib, Zohidga qaradi:

- UZR, kattaning topshirig'i. Betoqat bo'lib kutib o'tiribdi. Yuqoriga chiqishi kerak ekan. Ishlaringiz qalay?

- Yomon emas.

- Yaxshi ham emas. Sharif Namozov degan odamni taniysizmi?

- Ha. Vinzavod direktori. Prokuraturaga o'tganida birinchi bo'lib shuning ishi bilan shug'ullanganman.

- "Ish"ni oxiriga yetkazganmidingiz?

- Yo'q.

- Nima uchun?

- Vinzavod direktori tuhmat qilganini bo'yniga olgan ekan. Lekin... "Ish"ni men yopmaganman. Nega so'rayapsiz?

Krasnoyarskka yuborilgan. Hujjatlar qalbaki ekan. Moskvadan tergov guruhi kelgan. Boshlig'i naq Azroilning urg'ochisimi, deyman. Balki sizni hozir kutib o'tirgandir. Har bir gapingizni o'ylab gapiring. U bilan o'chakishmang. Eski odatingizni qilib haqiqat talashmang. Moskvadan keladiganlarga haqiqat kerak, deb yanglishmang. Ularda ham nafs bor.

- Tushunmadim? Nima, unga pora berishim kerakmi?

- Men unaqa deganim yo'q. Safsata sotmang, ularga haqiqat kerakmas, deb ogohlantirmoqchiman, xalos. Oshiqcha gapirib yubormasangiz bas. Uyushgan jinoyatchilik haqida umuman gap ochmang. Siz bu haqda hech nima bilmaysiz.

- Shuni aytgani chaqirtirdingizmi? - dedi Zohid norozi ohangda.

- Ha. Yana qaytaraman: ehtiyot bo'ling. Hozirgi ishlarimizning isini chiqarmang.

Said Qodirov shunday deb qog'ozlarini yig'ishtira boshladi.

- Ketaveraymi? - dedi Zohid.

- Ha. Aytmoqchi, Sharipov hibsdan, buni ham bilib qo'ying.

Zohid tashqariga chiqib, sovuqdan junjikdi. Said Qodirovning maxsus chaqirib ogohlantirishi unga ortiqchaday tuyuldi. "Buncha vahima qiladi. Men qoradori bo'yicha "Ish" ochdim. Hammasi qonuniy bo'ldi. Uni boshqalar chiqarishdi. Vinzavod hujjatlarida qalbakilik bo'lsa, mening nima aloqam bor?"

Ishxonasiga borguniga qadar shu fikrda bo'ldi. Faqat xonasiga yaqinlashganida eshik og'zida ikki notanish yigitni ko'rib ogohlantirishning bejiz emasligini angladi.

Eshik ochmoqchi bo'lganida yigitlardan biri yo'lini to'sdi-da:

- Kimsiz? - dedi dag'al ohangda.

Zohid o'zini tanishtirib, guvohnomasini ko'rsatgach, uning o'zi eshikni ochdi. Zohid o'zining o'rnida o'tirgan ayolni ko'rib

"Maskovdan kelgan Azroilning urg'ochisi shumi?" deb o'yladi. Zohid ichkari kirib, orqasidan eshik yopilgach, mallasoch o'rnidan turdi.

- Arina Berger, SSSR prokuraturasidanman, - dedi-da, stol ustidagi qutidan sigaret olib, labiga qistirdi.

- Sharipov, - dedi Zohid, o'zini tanishtirish maqsadida.

- Sharipovligingizni bilamiz, o'tiring, - dedi Berger sigaret tutatib. So'ng stolga omonat o'tirdi-da, unga tikildi.

- Ish paytida qaerlarda yurganingizni rahbarlar bilishmaydimi?

- Ish paytida ish bilan shug'ullanamiz, - dedi Zohid uning qilg'idan g'ashi kelib.

- Qaerda edingiz?

- Shahar turmasida.

- Siz Sharipovsiz... Sharif Namozov kimingiz bo'ladi? Sharif... Sharipov...

- O'zbeklarda bunday ism ko'p uchraydi. Ruslarning Ivaniga o'xshaydi.

- Shunaqa deng? Ruslarga o'xshasa yaxshi... Demak, Sharif Namozov kimingiz bo'ladi?

- Hech kimim, begona odam.

- Hali "Uni tanimayman" ham dersiz?

- Taniyman.
- Qiziq... darrov tanishingiz qiziq?
- Prokuraturadagi birinchi ishim. Hali bir yil ham bo'lgani yo'q. Xotiram ham yaxshi, nolimayman.
- Xotirangiz yaxshimi? Bu juda go'zal! Hozir sinab ko'ramiz. Mushuk-sichqon o'ynaymizmi yo to'g'risini ayta qolasizmi?
- Nimaning to'g'risini?
- Tushunmayapsizmi? Yaxshi, lo'nda qilib aytaymi? Gap shu bo'lmasa: qamoqdan chiqarib yuborganingiz uchun Sharif Namozov sizga qancha haq to'ladi?
Bunday ahmoqona savolning bu qadar bezbetlarcha berilishini Zohid kutmagan edi. Savol xanjar bo'lib yuragiga sanchilib, bir burab olinganday bo'ldi.
- Bunaqa savolni... hazillashib ham berib bo'lmaydi, - dedi u g'azabini ichiga yutib.
- Men hazillashayotganim yo'q, - dedi Berger. - Siz bilan hazillashay deb ikki qit'ani bosib kelganim ham yo'q. Meni haqiqat, faqatgina haqiqat qiziqtiradi. Xotiringiz jam bo'lsinki, men uning tagiga yetaman. Xo'sh, yana o'sha savolga qaytamiz?
- Namozov ishini men boshlaganman. Lekin uni qamoqdan men chiqarmaganman.
- Bilaman. Bu Keldievning ishi. U bilan gapimiz boshqacha bo'ladi. Men siz - o'zbeklarni yaxshi bilaman. Biringiz ikkinchingizga oshirib turasiz. "Ish"ni siz ochgansiz, agar rozilik bermasangiz Keldiev yopa olmas edi. Xo'sh, nima uchun rozi bo'ldingiz? Roziligingizning narxi qancha?
- Siz men bilan bu tarzda gaplashmang, haqqingiz yo'q! - dedi Zohid, bu safar g'azabini yashira olmay.
- Nimaga haqqim boru nimaga yo'q, sendan yaxshiroq bilaman, - dedi Berger oyoqqa qalqib. - Sen pokmisan? Pok bo'lsang nima uchun indamay turding? Nima uchun yuqoriga yozmading? Haqqing bor edi-ku?
- Bu mening xatoim bo'lishi mumkin.
- Har bir xatoning o'ziga yarasha haqi bo'ladi.
- Men shu paytgacha birovdan pora olmaganman, bundan keyin ham olmayman.
- Bunaqa kulgili cho'pchaklarni bolalar boqchasiga borib aytish kerak. Men bola emasman, SSSR Prokuraturasidanman! Bu "Ish", azizim, sen o'ylaganchalik hazil ish emas. Bilib qo'yganing yaxshi: "O'zbek ishi"ning ikkinchi sahifasi ochilyapti. Hali ko'p odam boradi boradigan joyiga. O'rtoq Gdlyan aytgan: senlar bilan odam tilida gaplashib bo'lmaydi. Senlar odam tilini bilmaysanlar. Gap shu: Namozov tan oldi. Senga ellik ming bergan ekan. Ertaga ertalab mana bu yerga, - Berger stol ustini shapatilab qo'ydi, - yigirma besh mingni qo'yasan. Kelishdikmi?
"Bu Azroilning urg'ochisi nimalar deb valdirayapti? Pora so'rayaptimi yo sinamoqchimi? Sharipov bermagan narsasini "Berdim" degan bo'lsa-chi? Qiynoqqa olgan bo'lsa, aytib yuborishi hech gapmas. Xo'sh, aytsa nima? Bir ahmoqning gapi haqiqat emas-ku?"
- Kelishdikmi? - dedi yana Berger uning o'yg'a berilganini ko'rib.
- Yo'q, kelishmadik, - dedi Zohid qat'iy ovozd. - Men undan sariq chaqa ham olmaganman.
- Men ayol bo'lsam ham sen bilan erkakchasiga gaplashyapman. Sen esa xotinga o'xshab chaynalyapsan. Erkakmisan o'zing? - Berger qo'lidagi sigaretni pastga tashlab, etigining uchi bilan ezdi. - Yaxshi. Ertalabgacha o'yla. Men senga shans beraman: kamerada emas, uyingda o'ylaysan.
- O'ylashning hojati yo'q: undan hech narsa olmaganman.
- G'irt ahmoq ekansan! Sen men bergan shansdan foydalanishni istamadingmi? - Berger savoliga javob kutmay, dahlizdagi yigitlardan birini chaqirdi:- Vlad!
Kiraverishda Zohidni to'sgan qoruvli yigit hayallamadi. Eshikni ochib, ichkariga bir qadam qo'ydi.
- Olib chiqib, kameraga tiq buni. Xom kallasini pishitib olsin. Bir tishlam non, bir xo'plam suv ham berilmasin.
Zohid ishning bunaqasiga aylanishini kutmagan edi. Shu sababli gangib qoldi. So'ng o'rnidan sapchib turdi-da:
- Haqqingiz yo'q! - dedi, ovozini bir parda ko'tarib.
- Haqqim bor, - dedi Berger kibr bilan.
- Prokuror ruxsatnomasini ko'rsating, - deb talab qildi Zohid.
- Ruxsatnomami? - dedi Berger, so'ng ikki barmog'i orasiga bosh barmog'ini qistirib Zohidning burniga taqadi. - Mana senga ruxsatnoma! Men SSSR prokuraturasidanman, shuning o'zi senga kifoya emasmi? Vlad, olib chiq.
Zohid qarshilik qilish befoya ekanini bilib, Vladning oldiga tushdi.

1

Asadbek tush ko'rdi.

Qabriston... Ruhi shodlar va qabr azobini chekayotganlar diyori. Bu do'ngliklar odamlarning jasadlari bilan birga qancha sirsinoatlarni yashirgan ekan? Boylik yo'lida hech narsadan qaytmagan ham, bir burda nonga muhtoj bo'lganlar ham shunda. Unisining ham, bunisining ham boshida guvala...

O'rkach-o'rkach hisobsiz do'nglik - hisobsiz qabr, hisobsiz taqdir, hisobsiz ajr...

Ayrim qabrlar ustida ajib nur jilva qiladi. Asadbekning ko'zlari bu nurdan qamashadi. Nur oppoq qushlarga aylanib, charx ura boshlaydi. Asadbek onasining qabrini izlaydi. Ikki qabr... Yonma-yon... Qora marmartosh qo'yilgan. Biri onasiniki, kichikrog'i Samandarniki... Ajab manzara: bu qabrlar ustida oppoq qushlar charx urmaydi. Aksincha, olov tillari ko'rinadi. Kimningdir oh urgani eshitiladi. Asadbek bu ovoz egasini taniydi: onasi! Samandarning o'limidan so'ng uyqusiz tunlarda shunday oh chekardi. "Yotgan yerlarida ham oh uryaptilarmi?" Asadbek ajablanib qabr sari yuradi, yuraveradi. Qabr esa undan qochgandek chekinadi, chekinaveradi... So'ng... olov tillari o'rnida onasi ko'rinadi. Qo'lida Samandar - xasta Samandar. Ko'zlari yumuq. Harakat sezilmaydi. Jonsiz Samandarmi? So'ng... otasi...

- Ada? - deb ajablanadi Asadbek, - Siz ham shu yerdamisiz?

- Hammamiz birgamiz, toychoq, - deydi otasi jilmayib.

- Yaqinda men ham kelsam kerak, - deydi Asadbek.

- Kelasan... Men kutyapman. Senga chena yasab qo'yibman... Chenada uchishni sog'indingmi?

- Sog'indim ada...

- Bolam, qiynalib ketdingmi? - deydi onasi.

- Qiynaldim, - deydi Asadbek.

- Kela qol, adang chenada uchiradilar. Qara, yog'och chena yasabdilar o'zlari.

15 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Asadbek atrofga alanglaydi. Chana ko'rinmaydi. Ba'zi qabrlar ustida charx urayotgan oq qushlarga ajablanib qaraydi:

- Bular qanday qushlar? - deb so'raydi Asadbek.
- Bular shu qabrlarda yotganlarning ruhlari. Ular u dunyoda solih farzandlar qoldirganlar.
- Siznikida olov ko'rdim?..
- Oh... bolam... sen qabr azobi nima ekanini bilmaysan...
- Sizlar bu dunyoda halol yashadingiz, umrlaringiz azob bilan o'tdi. Yana qanday azob bo'lishi mumkin?
- Solih farzand...
- Tez-tez xudoyi qilaman, qo'ylar so'ydiraman, machit qurdiryapman.
- Bu yetarli emas, bolam... Solih farzand amali...
- Solih farzand amali? Nima bu?..

Onasi javob o'rniga "Oh!" deb qo'yadi. Qabriston etagida oq tuyalar ko'rinadi. Tuya karvoni asta yurib qabristonni tark eta boshlaydi.

- Oq tuyalar ketishyapti, - deydi onasi afsus bilan.
  - Ularni qaytarish kerak, - deydi otasi.
  - Mozorimizdan avliyolar ketib qolishyapti. Odamlardan iymon ko'tariyapti...
- Asadbek o'yladi. Avval ham kimdandir eshitib edi bu gapni. Ha, esladi: Manzura aytib edi. Onasi ham aytyapti...
- Tuyalarni qaytaraman, - deydi Asadbek.
- Onasi afsus bilan bosh chayqaydi. Otasi esa:
- Sen qaytarolmaysan, - deydi.
  - Qaytaraman, - deydi Asadbek o'jarlik bilan. Keyin... yugurmoqchi bo'ladi. Yuguraman, deydi-yu, zil-zambil oyoqlari o'ziga bo'ysunmaydi. Kimdir qah-qah otib kuladi. Atrofga alanglab kulgi egasini qidiradi. Bir do'ng ustida Hosilboyvachchani ko'radi.
  - Ablah, sen tirikmisan, o'lmaning? - deydi Asadbek.
  - Men o'lmayman. Meni hech kim o'ldirolmaydi, - deydi Hosilboyvachcha, - yugurma, ovora bo'lma. Baribir yetolmaysan. Tuyalar ketib bo'ldi.
  - Yetib olaman, - deydi Asadbek. So'ng yana yugurmoqchi bo'ladi. Oyoqlari bo'ysunmaydi.
- Bir joyda... bo'ri ko'rinadi. Nimanidir ishtaha bilan yeyapti. Asadbek to'xtab, bo'riga tosh otadi. Bo'ri osmonga bo'ynini cho'zib uvladi. Shu asnoda u... og'zi qon Kesakpolvonga aylanadi.

- Haydar?! Sen nima qilyapsan bu yerda?
- Kesakpolvon og'zidan qonni oqizib kuladi. Asadbek uning o'ljasiga qaraydi: Chuvrindi! Ko'ksi yorilgan. Yuragi sug'urib olingan...
- Haydar! Ablah! Nima qilyapsan?
  - O'lib qolibdi, go'shti bekorga isrof bo'lmasin, deb yeyapman. Ma, sen ham ye, yuragi shirin ekan.
- Shunday deb qon tomib turgan yurakni uzatadi.
- Yo'qol, hayvon! - Asadbek shunday deb chekinadi. Kesakpolvon esa yurakni cho'zganicha uni ta'qib etadi. So'ng yurakni tishlab, chaynay boshlaydi...
  - Yo'qol, hayvon! Yo'qol!..

Asadbek o'zining baqirig'idan o'zi cho'chib tushdi. A'zoyi badanini ter bosgan, nafas olishi og'irlashgan holda uyg'ondi. Xonada havo qolmagandek tuyulib, derazani ochdi. Yopirilib kirgan muzdek havo yo'talini uyg'otdi. Xapdori yutsa ham kor qilmadi. Yo'tal ovozi sergaklangan boloxonadagi yigitlardan biri choynak ko'tarib kirib, bir piyolada qaynoq choy uzatdi.

Yo'tali bosilgach, Asadbek o'rniga behol cho'zildi.

"Shu yo'tal olib ketadimi endi... - deb o'yladi u. - Bitta yo'talga qo'shilib chiqadimi jonim? Shuncha to'plagan boyligim bitta yo'talning evini qilolmaydimi? Dardimga davo berolmaydigan bu boylukni nima uchun yig'dim? Bolalarim uchunmi?.. Ha, bolalarim uchun..."

"Kimning puli bo'lsa - o'shaning kelajagi bor. Puli yo'qda kelajak nima qilsin? Umuman... puli yo'q odam bu dunyoda yashamasa ham bo'ladi", deb yurgan odam holsizlanib yotib, o'zini o'zi ovutardi. Hozir unga "Puldorning ahvoli shumi? Puldor odamning kelajagi - kafanmi?" deydigan odam yo'q. Bunday fikr qorong'ulikdagi aqlning qay bir qirralarini yoritadi. Lekin u mazkur haqiqatni tan olishni istamaydi. "Nima qilgan bo'lsam bolalarim uchun edi", deb o'zini o'zi ishontirmoqchi bo'ladi...

"O'zim yo'qchilikka chidardim. Manzura ham chidardi. Bolalar zoriqmasin, dedim. Bolalarim... o'lim oldidan ularni ko'rish nasib etadimi? Ularga nima deyman? Ha... "Rozi bo'linglar", deyman. Zaynab... rozi bo'larmikin? Balki... ko'nglim uchun "roziman", der. Lekin... Men uni baxtsiz qildim. Har nima bo'lganda ham otarchiga uzatmasligim kerak edi. Mendan katta xatolik o'tdi... Otarchini o'ldirishim kerak edi... Ojizlik qildim... Mahmudga aytib qo'yishim kerak... Mendan keyin uni o'ldirsin... Yo'q... Balki bundan bu yog'iga yaxshi yashab ketishar?..

Odamlar "Kishi qachon o'lishini bilsa, yuragi yorilib o'ladi", deyishardi. Men nimaga talvasaga tushmayapman? Nega qo'rqmayapman? O'lishim aniq bo'lib qoldi-ku? Lekin qachon? Ertagami? O'n kundan keyinmi yo o'n oydan keyinmi? Yo'o'q... o'n oyga bormasam kerak. Balki... ertalabgacha o'larman. Yana bir yo'tal tutsa... jonim ham chiqib ketar?.."

Shu xayollar og'ushida yotgan Asadbek qaysi bir xudoyida, qaysi bir mulla aytgan rivoyatni esladi:

"Xorun ar-Rashiddan so'rabdilar:

- Ichayotgan bir qultum suvingiz uchun haq so'rasalar nima berar edingiz?
- Yarim davlatimni, - debdi Xorun ar-Rashid.
- Agar ichgan suvingiz tashqariga qaytmasa, qaytarish haqqiga nima berardingiz? - deb so'rabdilar.
- Qolgan yarim davlatimni, - debdi Xorun ar-Rashid.
- Demak, davlatingizning qadri bir qultum suv ekan-da, - deb xulosa chiqargan ekanlar..."

Bexos yodiga tushgan bu rivoyat mag'zini avval chaqib ko'rmagan, shunchaki bir cho'pchak sifatida qabul qilgan edi. Rivoyatga yashiringan falsafani shu yotishda angladi.

"Mening davlatim esa birgina nafas, - deb o'yladi u. - To'yib-to'yib nafas olishga zor bo'lib o'laman. Jonim yo'tal bilan chiqsa o'lganimni bilmay ham qolishadi. Birov xabar olguncha sasib yotaveraman. Jag'imni tang'ishadi, oyoqlarimni bog'lashadi. Dod-voy... Kim yig'laydi?

O'g'illarim uzoqda. Zaynab dod solar balki... Yana bir-ikki xotin qo'shilar... Xotinlarning yolg'ondan bo'lsa ham yig'lab turgani yaxshi. Bo'lmasa bu uydan o'lik chiqqanini birov bilmaydi. Xotinlarning yig'isisiz o'likning ham fayzi bo'lmasa kerak... Manzura

yetib kelsa bu yog'ini o'zi eplashtiradi! Yo'-o'q... u yig'lamaydi. Jalilning onasi o'lgandamidi... ha, o'shanda yig'isini eshitib "Dodlashni ham o'rniga qo'yar ekansan, o'lsam maza qilib eshitib yotaman", deb hazillashganimda "Voy adasi, xotinlar eriga yig'lamaydi, ayb bo'ladi", degan. Qiziq... nima uchun ayb bo'ladi? Manzuraning yig'lashi shart ham emas. Balki... qutulganiga shukr qilar?.. Menga tekkanidan beri boshi tashvishdan chiqmaydi. Endi yayrayman, deganida bolalarni o'qishga jo'natdim. Keyin chet elga yubordim. Ularni sog'indi. Sog'indi-yu, "Sog'inyapman", deb zorlanishga mendan qo'rqdi. Qiziq... urmasam ham mendan qo'rqadi-ya... Zaynabning tashvishi uni tamom qildi. Yaxshi hamki keyingi voqealardan uzoqroqda. Bilsa yuragi yorilib ketardi. Kelinlarini boshlab kelib rohat ko'raman, deganida men cho'zilib yotsam... Bir jihatdan u kelgunicha jo'navorganim ham yaxshi. O'ligimni ko'rmasa bir-ikki kun yig'lab, keyin ko'nikib qoladi... Meni tanish-bilishlarimning o'zlari joyimga olib borib qo'ya qolishadi. Janozaga tizilishadi. Domla aql o'rgatadi. Nima deydi? "Odam oxir-oqibat o'lmoq uchun bu dunyoga keladi", deydimi? "Pensiyaga chiqqandan keyin namoz o'qiyman, deb kutmanglar, mana bu birodarimiz ham pensiya yoshiga yetmabdilar. O'lmasingizdan oldin bir marta bo'lsa ham peshonangiz joynamozga tegsin", deydimi? Yo "Yog'och otga minib kelmasingizdan avval o'z oyog'ingiz bilan masjidga kelib turing", deydimi? Keyin "Marhumning yaqinlari kim?" deb so'raydi. Kim chiqadi? Haydarmi? Mahmudmi? Yo'q, Jalil chiqadi. "Marhum birovdan qarz olgan bo'lsa, to'layman", deb so'z beradi. Tentak. Mening kimdan qarzim bor ekan? Odamlar mendan qarz. Lekin ular qarzlarini keltirib berishmaydi. O'lganimdan xursand bo'lishadi. Balki o'shalar "Tezroq o'la qolsin" deb duo qilishayotgandir... Men... Jalildan qarzman. Ha... qarzim bor undan. Hovli-joy olib berishim kerak edi. Mahmudga tayinlab qo'yishim kerak, mendan keyin olib bersin. Keyin... ko'tarishadi. Tobutning bir chekkasidan ushlash savob ekan. Meni ko'tarish ham savobmi? Odam yig'iladi? Yuztami, mingtami? Shundan qanchasi xursand, qanchasi xafa?.. Joyimga yotqizishib, bir kaftdan tuproq tashlashadi. Joyim... joyim qop-qorong'i lahadmi? Keyin... "Asadbek qanaqa odam edi?" so'rashadi. "Yaxshi odam edi", deyishadi. Ha... Bu gaplari to'g'ri bo'ladi. Dunyodagi eng yaxshi odam - o'lik odam. Chunki u birovga yomonlik qilmaydi..."

Shu fikrga kelgan Asadbek qaddini ko'tardi. Nazarida shu yotishida o'lib qoladiganday tuyulib o'rnidan turdi. Shu paytgacha o'limini o'ylaganida uncha cho'chimayotgan edi. Hozir lahadga yotishi ko'zi oldiga kelganda sovuqtayotgan odamday etlari junjikdi. Qo'rqdi. O'limidan emas, lahadga yotishidan qo'rqdi.

Lahad - u dunyo ostonasi. Asadbek bu ostonada o'zini nimalar kutayotganini, qanday savol-javobga muhtalo bo'lishini o'ylamadi. U qorong'u, zax lahadga yolg'iz yotishdan qo'rqdi. Nopok dil ila, imonsizlik ila o'z umrini vayron qilishdan qo'rqmagan odam lahadga yotishdan qo'rqdi. Tushida onasi aytgan qabr azobi nima ekanini bilmay turib, lahadga tushishdan qo'rqdi...

Nazarida uy torayib lahadga aylanayotganday bo'ldi. Yuragi o'ynab, deraza tokchasidagi tugmani bosdi. Xastalikka chalinganidan keyin Chuvrindining topshirig'i bilan barcha uylarga qo'ng'iroq tugmalari o'rnatilgan, Asadbek boloxonadagi yigitlarni shu tugmalardan birini bosib chaqirardi.

Navbatchi yigit hayallamadi.

- Jalil akangni olib kel, - dedi Asadbek unga.

Navbatchi yigit uzoqlashgach, Asadbek yana qo'ng'iroqni bosdi-da, iziga qaytib "Labbay, Bek aka" deganicha qo'l qovushtirgan yigitga:

- Jalilnimas, Mahmud akangni top, - deb buyurdi.

Asadbek Jalilni ko'rmoqni istagan edi. Lekin "Men ping'illasam, u bobillasa dilim xufton bo'lar", degan o'yda ko'ngliga qarshi ish qildi.

Chuvrindini chaqirtirishga chaqirtirdi-yu, "Yarim tunda ovora qilishim shartmi?" deb o'yladi.

O'zini xayolan lahadga ko'rganidan so'ng uyda yolg'iz qololmas ham edi. U Chuvrindi kelgan taqdirda ham bu uyda ko'ngli osoyish topmasligini bilib, yana qo'ng'iroq tugmasini bosdi-da, ostonada ko'ringan yigitga "Chaqirma. Mashinani olib chiq. Idoraga boramiz", dedi.

Xo'jayinning yarim tunda kelishi Bo'tqa uchun kutilmagan holat sanalardi. To'g'ri, u Bek akasi kunning istalgan vaqtida paydo bo'lishi mumkinligini biladi, hamisha shunga shay turadi. Ammo uyida dam olib yotgan odamning yarim tunda yo'lga chiqishi uni bir oz xavotirga soldi.

Zamon sal qaltirlashgani sababli keyingi oylarda tungi maishatlar asosan to'xtatilgan bo'lsa-da, ayrim ko'ngli nozik akaxonlar hanuz bu yerto'lga qo'nib turishardi. Bu tun ham kichik ulfat aysh surayotgan damda Asadbekning tashrifidan ogoh bo'lindi-yu, tezgina tarqalindi. Bo'tqa "Bek akam kennayimsiz sal qiynalgandirlar", degan o'yda har ehtimolga qarshi, o'z ta'biri bilan aytilganda ikkitagina "qushcha"ni uchirib yubormay, olib qoldi.

Videobardagilar uy-uylariga jo'nagan bo'lsalar-da, ulardan meros qolgan aroq hidi, sigaret tutunlari hali tarqamagan edi. Asadbek ichkari kirishi bilan Bo'tqani bo'ralab so'kdi.

- Yig'ishtir demaganmidim bu ishlarni! - deb, qulochkashlab urdi.

Zarba kuchli emasdi. Shu bois Bo'tqa bir tebrangan bo'ldi-yu, yiqilmadi. Aslida bu zarbaga chap berishi mumkin edi, ammo xo'jayinning muborak qo'llari quruq qaytmasin deb jag'ini tutib bergan edi.

- Akaxonlar iltimos qilishuvdi, yo'q deya olmadim, - dedi aybdor bolaning holatida.

- Kim u akaxonlaring?

Bo'tqa Asadbek hurmat qiladigan ikki odamning nomini aytishga aytib, "Ishqilib tekshirib qolmasin-da", deb cho'chidi. Agar bu odamlarning bugun kelmagani Asadbekka ma'lum bo'lsami, bir-ikki musht bilan qutulolmasligini u yaxshi biladi. U hojasiga yolg'on gapirish mutlaqo mumkin emasligini yodida saqlasa ham ba'zan shunaqa aldovlardan foydalanishga majbur bo'lardi. Xayriyatki, bu safargi yolg'oni uni malomatdan qutqardi.

Asadbek to'g'riga, ish yuritadigan xonasiga emas, chapdagi xos xonaga kirib, divanga yonboshladi-da, ostonada buyruqqa mahtal turgan Bo'tqaga qarab:

- Nimang bor, olib kel, - dedi.

Bo'tqa shu turishida egasining ko'ziga mo'ltillab qarab, dumini likillatayotgan ko'ppak holatida edi. U hojasining ko'ngli nima tusayotganini bilganday videoga xorij filmi qo'ygach, dasturxon tuzash tadorigini boshladi. O'zi oshxonada masalliq'larni tayyorlab turdi. Olib qolgan ikki "qushcha"si esa xizmatda bo'ldi. Oq harir ko'ylakdagi "qushcha"lar xonaga go'yo suzib kirdilar. Ichimlik, yemaklarni karashma bilan qo'yib, karashma bilan chiqdilar.

Asadbek bu yoqqa kelayotganida qizlar bilan maishat qilishni o'ylamagan edi. Uning maqsadi uyidan sal chetroqda bo'lish, ko'z oldiga keltirgani - lahadga yotish manzarasidan uzoqlashish, biror piyola aroqni simirib sarxush bo'lish edi. Qizlarni ko'rgach vujudida shahvat uyg'ona boshladi. Yaqindagina lahadga yotishdan qo'rqqan odam bu dunyoning jannatida huzur qilishni a'lороq

deb bildi.

Adashgan bandagina hayotning lazzati sharob va zinoda deb biladi. Buning aldamchi lazzat ekaniga aqli qosir bandaning fahmi yetmaydi. Sharob va zino lazzati danak ustini yalamoq kabidir. Chin lazzat esa danak ustida emas, mag'zida ekanini anglamoq shu qadar mushkulmi? Bu danak aql bilan chaqiladi. Aql shu darajada zaifmi? Chin lazzat - ruh lazzati ekanini Asadbek ham bilmaydi. U aroqni quyib ichib, televizorga tikilgach, vujudida o't alanga oldi. Qizlar kirgach, birini yoniga chaqirdi. Qizlardan biri chaqirilgan bo'lsa-da, ikkinchisi noumid chiqib ketmay, dugonasiga ergashib yaqinlashdi. Bo'tqadan aniq ko'rsatma olgan "qushcha"lar bu kasalmand, behol odamning ko'nglini ovlashga tushdilar. "Bu odam xastaga o'xshaydi, kasali yuqib qolmasmikini?" deb mulohaza ham qilib o'tirmadilar. Yaxshi xizmat uchun yaxshi haq olishlari ularni bunday mulohazalardan benasib etardi.

Qizlardan birining labiga labini bosib, so'ng noz bilan "Oh!" deb qo'yishi Asadbekning boshiga gurzi kabi urildi - u go'yo qizi Zaynabning ovozi eshitganday bo'ldi.

O'sha sharmandali kunda, uchinchi qavatda, eshik o'rniga tutilgan parda ortidan Zaynabning shunday ovozi kelgan edi. Oradan kunlar o'tganiga qaramay Asadbekni bu ovoz holi qo'ymasdi. Dam-badam eslab, yuragi zirillardirdi.

Hozir yana o'sha ovoz...

Faqat...

Faqat hozir boshqacha ohangda eshitilganday bo'ldi.

Hozir...

Hozir nechundir unda shahvat ohangi yo'q edi.

Hozir... "Oh, otajon!" deganday nola bor edi.

Asadbekning ko'z oldi qorong'ulashdi.

Avval...

Avval chiroq o'chganday bo'ldi.

Zim-ziyo tun...

Sukunat...

Yo'q, qora tun emas.

Qora tun chekindi.

Uning o'rniga... qonli tun bosdi.

O'sha sharmandali kunda, qalbiga o'lim baytlari yozilganini bilmay eshik o'rniga parda tortilgan xonada ayshini surayotgan yigit tanasidan sachragan qon devordan sizib oqqani kabi qon seli bosti-rib keldi. Avval tizza bo'yi, so'ng bo'g'zigacha chiqdi.

So'ng... tamoman qon ko'luga g'arq bo'ldi. Nafasi qaytdi.

Barchasi bir necha soniyada yuz berdi. Asadbekning boshiga urilgan gurzi uning aqlini tamoman shol qildi. Agar ikkinchi qiz ham nozli tarzda ovoz bermaganda Xudo biladi, bu shollik qancha davom etardi. Ana shu nozli ovoz ikkinchi gurzi bo'lib miyasiga urildi. Ikkinchi gurzi uning aqlini shollikdan qutqardi. Ko'z oldi ravshanlashdi. Ammo oq harir ko'ylakdagi qizlar qora libosdagi ajinalar kabi ko'rinib, ularni siltab tashladi. Bunday zardani kutmagan qizlar qo'rquv aralash qichqirib yubordilar. Bu chinqirish Asadbekka yulishga shaylangan mushukni eslatib, irg'ib o'rnidan turganicha ularni tepib qoldi. Qizlarning chinqirig'ini eshitib yugurib kirgan Bo'tqa ko'zlarini kosasidan chiqay deb turgan hojasining ahvolini ko'rib, qo'rqib ketdi. Asadbek tepki bilan qanoatlanmay, stol ustida nima bo'lsa bir-bir ota boshladi. Bo'tqa soniyalik sarosimasini yengib, hojasi qarshisiga yugurib keldi-da, uni mahkam quchoqlab oldi.

- Bek aka, jon Bek aka, sizga nima bo'ldi? O'zingizni bosing. Bek akajon, - deb ovuta boshladi.

Bo'tqaning kuchli quchog'idan chiqa olmagan Asadbek endi og'ziga kelganini qaytarmay so'kina boshladi. Keyingi yillar ichi tilga olmay qo'ygan so'kishlar ham to'g'onni buzgan oqim kabi quyulib kelaverdi. Asadbek so'kaverdi, Bo'tqa esa "Bek akajon!" deb uning yelkalarini silab ovutaverdi... Nihoyat hukm yangradi:

- Hayda! Hayda qanjiqlarni... Shu yoshdan-a... Qip-yalangoch holicha hayda!

- Bek akajon, sovuq-ku? - deb e'tiroz bildirmoqchi bo'ldi Bo'tqa.

- Hayda! Sovuqda shamollab o'lsa yana yaxshi. Ikkita shilta kamayadi.

- Xo'p bo'ladi, Bek aka.

Bo'tqa amrni ijro etmoq uchun hojasini quchog'idan bo'shatgani hamon jag'idan musht yedi.

- Sen haromini chotingni yirib osaman! Sen hali qalang'i-qasang'i akaxonlarningning nushxo'rtini menga ravo ko'rdingmi?

- Bek aka, jon xo'jayin, unaqa demang, ular tegishmadi. Bular svejiylaridan edi, - deb o'zini oqladi Bo'tqa.

Bu e'tirozi evaziga yana bir musht yegach, "Men bularni chiqarib yuboray", deb chekindi.

Asadbek xoli qolgach, divanga cho'kib o'tirib boshini changalladi. Hozirgina qiy-chuvga to'lgan xonani sukunat zabt etdi. Sukunat hukmidan uning quloqlari shang'illay boshladi. Shu darajada shang'illadiki, nazarida quloqlariga jon berib turgan tomirlari yorilib ketganday tuyuldi. Ana shu sukunat shovqini orasida Jalilning ovozi eshitilganday bo'ldi. Asadbek uning ovozi eshitmaslik uchun quloqlarini kafti bilan berkitdi. Lekin bu foyda bermadi. Jalilning ovozi sukunat shovqinini bosib, jaranglab eshitildi:

"Xudodan qaytibdi... Sen maishat qilgan qizlarning ham ota-onalari bor edi, ular ham ezilgandir... Xudoga nolalar qilgandir... Xudo kar emas, bu ohlarni eshitgandir?..."

"Bo'ldi, gapirma!" deb pichirladi Asadbek ingrab.

"Xudodan qaytibdi..."

"Gapirma deyapman, bo'ldi qil", deb yana pichirladi Asadbek.

"Xudo hamma narsani ko'rib, bilib turadi..."

"Bo'ldi! Bo'ldi, deyapman!"

Bu safar baqirib yubordi.

Qizlarni kuzatib qaytgan Bo'tqa ostonada cho'chib to'xtadi. So'ng tez yurib kelib hojasi qarshisida tiz cho'kib, bilagidan ushladi.

- Xo'jayin, jon xo'jayin...

Bo'tqaning ovozi sukunat shovqinini ham, Jalilning aks-sadoli tovushini ham quvib chiqardi.

Asadbek yana bir necha fursat qimir etmay o'tirdi. So'ng o'zicha "Gaplaring to'g'ri, og'ayni. Sen hamisha to'g'ri gapirgansan", deb qo'ydi.

2

Kesakpolvon Jalilga bergan va'dasiga ko'ra shom chog'ida unikiga kirib keldi. Shom namozini o'qib chiqqan Jalil u bilan ko'risha turib, oshkora tarzda burnini jiyirdi. Jalil maktabda o'qib yurgan chog'larida ham uni xushlamasdi. Asadbekka bir necha marta "Shu boladan nariroq yur", dedi. Keyin indamay qo'ydi, ammo yomon ko'rishini hech vaqt yashirmadi. Kesakpolvon buni yaxshi biladi. Lekin Jalilning gaplarini hazil deb bilib, tirjayib yuraveradi. U Jalilning Asadbekka ta'sir o'tkaza olishga qurbi yetishini bilgani uchun ham har qanday haqoratu so'kishlariga chidaydi.

- Bunaqa sasib yuradigan bo'lsang kelma, devdim-ku?

- Okaxon, bugun og'zimga olmadim. Bu kechagining hididir. Bo'ldi, endi tavba qildim. Ikkinchi qaytarilmaydi, - dedi Kesakpolvon.

- Sening tavbang nima-yu, laychanning angillashi nima.

- Ee-zvoring-a, ezzvoring... - dedi Kesakpolvon kulib.

Jalil stol ustidagi qog'oz xaltaga qaradi-da, bir uchi ko'rinish turgan kolbasani tortib chiqardi:

- Bu nima? - dedi zarda bilan.

- Ha, endi quruq kelmay dedim, bolalarga...

- Senga birov "Jalilning bolalari harom narsa yeydi" devdimi?

- Ie, nega harom bo'larkan? Hozir iskaladga kirib oldim. Otliqqa ham yo'q, bu zo'ridan, okaxon.

- Zo'rimi? - Jalil shunday deb derazani ochdi-da, pastga bir qarab olib, so'ng kolbasani ko'chaga irg'itdi.

- Iy-ya, - dedi Kesakpolvon ajablanib, - yemasangiz nega isrof qilasiz?

- Haromni it-mushuklar yesin. Birona musulmonning halqumini harom qilmasin.

- Obbo... - dedi Kesakpolvon, ensasi qotib.

Jalil qog'oz xaltaning ichiga qaragan edi, Kesakpolvon:

- Bunisi go'sht. Qassobniki. Happai halol, - deb izoh berdi.

- Sening qo'lingga tushguncha halol bo'lgandir. Buni ham harom qilibsang. Olib ket, o'zing ye.

- Nega harom bo'larkan. Qassobniki axir?

- Harom kolbasang tekkan unga.

- Ob-bo... ja-a tor olib yuborasiz-da, okaxon. Bo'пти, o'zimizga tan, yana buni ham tashlab yubor- mang. - Jalil shunday deb qog'oz xaltani olib ostonaga yaqinroq yerga qo'ydi.

Jalil Kesakpolvonning tezroq chiqib ketishini istab, unga savol nazari bilan tikildi. Kesakpolvon mezbonning maqsadini angladi.

Ammo daf'atan muddaoni aytolmay, cho'ntagidan sigaret chiqardi.

- Bu yerda chekma, - dedi Jalil, undan nigohini uzmagani tarzda.

- Ob-bo... - dedi Kesakpolvon norozi ohangda, - odam deganni shunaqangi ez-zib, qon qilib yuborasizmi, a?

Jalilning tiliga "Sen hali odammisan?" degan kinoya keldi-yu, biroq, haddan oshirib yubormay, deb gapini ichiga yutdi-da:

- Menda ishing bormidi? - degan savol bilan Kesakpolvonning mushkulini oson qildi.

- Ishmi?.. Ha, ish bor... Lekin bu ish emas, maslahat. To'g'rirog'i ikkalamizga tegishli ish.

- Ikkalamizga? Men sen bilan hamtovoq bo'lmagandim shekilli? Chaynalmay, dangalroq gapir.

- Bu... dadil aytadigan gap emas-da... Keling, bir chekib olay, bo'lmasa, yorilib o'laman.

- Bo'пти, chek, yorilib o'lsang, yana tovoningga qolib yurmay, - Jalil shunday deb derazani qiya ochdi-da, yoniga stul qo'ydi. - Shu yerda o'tirib chek, uyni sasitma.

Kesakpolvon bir-ikki tutatdi-da, Jalilga qaramagan holda so'radi:

- Asad... Krasnoyarda kasal bo'libmidi?

- Ha... - dedi Jalil uning bu holatiga tushunmay. - Nimaga so'rayapsan?

- Do'xtirlar ko'rishdimi, nima deyishdi?

- Shamollagan ekan. Bir hafta yaxshi qarashdi.

- Bir hafta... Shamollagan odamni bir hafta qararkanmi?

- Nima demoqchisan?

Kesakpolvonning mujmalligi Jalilning g'azabini qo'zg'atdi, ayni chog'da xavotirga ham soldi.

- Bekning yo'tali menga yoqmayapti, - dedi Kesakpolvon sigareta burqsitib.

- Yo'tali ancha cho'zildi... Menga qara, sen nega mijg'ovlanyapsan? Maqsadingni ayt.

- Maqsadmi?.. Okaxonim, hammaga aql o'rgatasiz, duch kelganni bobillab so'kib, qopasiz-u, oshnangizning ahvolini bilmaysiz.

- Gapni cho'zma, deyapman!

- Bekning kasali og'ir. Tuzalishi qiyin bo'lgan kasaldanmish. Lekin u yashiryapti.

- Tuzalishi qiyin?.. Qanaqa kasal?

- Qanaqa kasal?! - Kesakpolvon jahl bilan o'rnidan turdi-da, barmog'iga qistirib turgan sigaretini tashqariga otdi. - Galvarsmisiz?

Yo merovmisiz? Kasali - rak! Endi tushundingizmi?

- Sen... bola, valdirama! - deb baqirdi Jalil. - Yomon nafas qilma!

- Yomon nafas emish... Yomon nafas emas bu. Do'xtirlarning xulosasi shunaqa. Bu Krasnoyardayoq ma'lum bo'lgan.

- Bekor aytibsang! Ma'lum bo'lganida men bilardim.

- Katta ketmang. Buni faqat ikki kishi biladi: Asadu Mahmud.

- Sen-chi? Sen qaerdan bila qolding?

- Uchinchi odamdan... do'xtirdan.

- Olib kel o'sha do'xtiringni.

- Yo'q, u kelmaydi, kelolmaydi.

- Nega?

- U "Hech kimga aytmayman", deb qasam ichib, so'ng qasamini buzgan. Bek qasamini buzganlarni kechirmaydi. Bu gap oramizda qolsin, a?

- Ishonmayman.

- Ishonmasangiz ham bir ishni qilish kerak. Bek o'limni bo'yniga olganga o'xshaydi. U ahvolidan boshqalarning xabar topishini istamayapti. Uning hozir birdan-bir sirdoshi - Mahmud. Nega ming yillik qadrtoni - siz emas, men emasman, nega Mahmud?

- Uni yaxshi ko'radi. Ukasiga o'xshatadi...

- Yaxshi ko'rishini bilaman. Lekin Mahmud-chi? Nega u hech bo'lmaganda siz bilan meni ogoh qilmayapti? Fikri buzuq u bolaning! Bekning o'limi - uning to'yi bo'lishi mumkin. U Bekning o'rni egallashni niyat qilgan. Shu sababli mendan yashiradi.

- Bu endi o'zlarining ishlarini. Asadga bir nima bo'lsa o'sha zahoti bir-birlarining go'shtlarini yeyishni boshlaysanlar. Ammo bilib qo'yilgan: hammang xor bo'lib, qirilib ketasanlar. Xudo senlarni jazosiz qoldirmaydi.

- Shu yerda tormozni bosing, okaxon. Shu yerda birpas to'xtang. Siz meni bilmaganday gapirasiz-a... Agar Azroil kelib "Qaysi birlarining jonini olay?" desa men o'zimni ro'para qilaman. Asad... o'lmasligi kerak, o'lmaydi... Do'xtirlardan ish chiqmaydi. Ular janozani o'qib bo'lishgan. Lekin bir odam bor ekan. O'sha tuzatishi mumkin ekan. Men uning oldiga bordim. Eshshakdan battar qaysar bir chol ekan. "Bormayman, kasalingni ko'rmayman", deb turib oldi.

- Kim ekan u?

- E, bir qari chol o'zi... - Kesakpolvon Abdurahmon tabib bilan bo'lgan uchrashuvni qisqa tarzda bayon qildi. Uning uloqchi otlarini otib tashlashni buyurganini esa aytmadi.

- Asadni olib boramiz, - dedi Jalil bir oz mulohaza qilgach.

- Ovora bo'lmang, bormaydi. Bek tabiblarga ishonmaydi. Og'ayningizning ham eshshakka o'xshagan qaysar fe'li bor, bilasiz-ku... Ayniqsa, kasalidan xabar topganimizni bilsa, yomon bo'ladi... O'sha tabibning oldiga... siz borib keling.

- Men borsam kelarkanmi?

- Keladi... U esh-shak mendaqalarni yoqtirmas ekan. Kambag'alparvar emish. Uni uyingizga olib kelsangiz, Asadni bir bahona bilan chaqiramiz.

Kesakpolvonning bu ehtiyotkorligi Jalilga yoqmadi. Bir ko'ngli hoziroq oshnasining oldiga borib, "Nega kasalingni mendan yashirasan, tur, ketdik, tabibga!" demoqchi ham bo'ldi. Keyin esa, do'stining xastaligiga e'tiborsiz qaragani uchun o'zini o'zi koyidi. Kesakpolvonning fikrlarida ma'no bordek tuyulib, o'ylanib qoldi.

- O'zingiz bormasangiz bo'lmaydi, - dedi Kesakpolvon.

- Bo'пти, ertalabgacha bir mulohaza qilib ko'ray. Borsam boraveraman.

- Ertalabgacha kutib nima qilasiz? Mashina tayyor.

- Mana bu kallani Xudo o'ylab ish yuritish uchun yaratgan. Ertalab beshda kelasan.

- Gap yo'q, o'g'il bola! - dedi Kesakpolvon uning ko'nganidan quvonib. Beshu nol-nolda shu yerdaman.

U shunday deb eshikka yaqinlashganida Jalil uni to'xtatdi:

- Gap shu: bilib qo'y, sen bormaysan.

Kesakpolvon bu shartga bajonidil rozi bo'lib, kulib qo'ydi.

Jalil tuni bilan uxlamadi. Uning bezovtaligini sezgan Qamara "adasi, mazangiz bo'lmayaptimi?" deb mehribonlik qilib, shuning evaziga "shiringina" so'kish eshitib oldi. Bunaqa paytda eri duch kelgan odamga nishini sanchishi mumkin ekanligini bilgani uchun boshqa indamadi.

Jalil uyiga sig'madi. Ko'chib kelganidan beri endi uyi tor, juda tor tuyuldi. Devorlar uning ustiga tog' qoyalari kabi bostirib kelib, bo'g'ganday bo'ldi. Oshxonaga chiqib, muzdek suv simirdi. Mehmonxonada u yoqdan-bu yoqqa yurdi. So'ng... kiyindi. Ko'chaga chiqdi. Asadbeknikiga bormoqni niyat qilib, mashina to'xtatdi. Haydovchi mashinasini yurgizishi bilan tirikchilik og'irlashganidan shikoyat qilib, "bola-chaqaning rizqini deb yarim kechada yurganini" aytganida Jalil haqni tuzukroq to'lashi lozimligini uqib, g'ijini bo'ydi.

Boshqa payt bo'lganida mashinani to'xtatib, tushib qolardi yoki haydovchiga "shirin" gaplaridan uch-to'rttasini aytib ko'ngil g'uborini yozardi. Hozirgi kayfiyati, sharoiti unisini ham, bunisini ham ko'tarmadi. Indamay ketaverdi. Mashina Asadbekning darvozasi qarshisiga yetganda "to'xtat", deb buyurdi-da, cho'ntagiga qo'l soldi. Ko'chaga pulsiz chiqib kelavergani shundagina ma'lum bo'ldi.

- Uka, xayol qursin, pul uyda qolibdi. Birpas kuting, kiramanu chiqaman. Qaytib borgandan keyin xursand qilaman, - dedi Jalil xijolat bo'lib.

- Bratan, ro'lda uxlab qolay deyapman. Qaytib olib borolmayman.

- To'xtab turing bo'lmasa, - Jalil shunday deb darvoza tomon yurdi. Uni tanigan yigitlardan biri derazani ochib, salom berdi.

- O'n so'm berib tur, - dedi Jalil uning salomiga alik olib.

Yigit pastga tushib mashina tomon yurganida Jalil uning yo'lini to'sdi.

- O'zim berib qo'yaman, - dedi yigit.

- Senlarning pulni qanaqasiga berib qo'yishlaringni bilaman. O'zimga ber, - dedi Jalil.

Yigit kulib, cho'ntagidan pul chiqarib berdi.

Mashina ketgach, Jalil darvozaxona tomon yurdi.

- Xo'jayin yo'qlar, - dedi yigit unga ergashib.

- Nega yo'q bo'ladi? Qayoqqa ketdi?

- Bir yoqqa ketuvdilar, - dedi yigit mujmallik bilan.

- O'zi sog'mi? - dedi Jalil ostonada to'xtab.

- Xudoga shukr, sog'lar. Bizning kulbaga chiqib o'tira turing. Choy-poy qilamiz, - dedi yigit.

- Yo'q, men ketdim bo'lmasa. Sen... mening kelganimni xo'jayiningga aytma. Soating nechchi bo'ldi?

- Uch, - yigit bilagidagi soatga qarab oldi.

- Meni uyimga olib borib qo'ya olasanmi? - dedi Jalil.

Yigit "Gap yo'q, okaxon", dedi-da, darvozani ochib, mashinani olib chiqdi.

Jalil manziliga yetib, mashinadan tushgach, o'rnida bir oz turib qoldi. Uyiga kirgisi kelmadi. Izg'irinli shamol turib, badaniga sovuqning ignalari sanchilganida ham issiq o'rniga shoshilmadi. Dastlab Kesakpolvonning gaplari unga uydirma bo'lib tuyulgan edi. Vaqt o'tgani sayin, o'y o'ylagani sayin bu uydirma haqiqatga yaqinlashib, u xavotir olovida qovjiray boshladi. O'tayotgan vaqtning har daqiqasi do'stining o'limi oniga shoshayotganday tuyulib, Kesakpolvon aytgan vaqtda yo'lga chiqmagani uchun afsuslana boshladi.

Bir necha fursat haykal singari qotib turgach, yuziga shamol keltirib urgan mayda yomg'ir tomchilaridan seskanib asta yura boshladi. Yo'lakka yetib borgach, ichkariga qadam qo'ygisi kelmay, iziga qaytdi.

Shahar osmoniga egalik qilayotgan bulutni shamol surib ketar, bir necha soatdan so'ng tun hukmi ham adog'iga yetar, ammo

Jalilning qalbini zulumot pardasiga o'ragan tashvish pardasi qachon, qay tarzda ko'tarilar ekan?

Kesakpolvon kecha oqshomda "Oshnangiz kasal", demasdan "Oshnangiz o'ldi", yoki "o'sal yotibdi", deyishi ham mumkinmidi?

Jalilning xayoliga shu fikr kelib, butun a'zoyi badanini titratib yubordi.

Shu paytgacha qancha do'sti bu dunyoni tashlab ketdi. Ularning o'limi haqidagi xabarni eshitganida "Nega o'ladi, hali yosh ediku?" deb o'yladi. Bu g'ofil banda "O'lim yosh tanlamaydi", degan oddiy haqiqatni tan olishni istamaydi. Ko'p qatori "Umrimizning yarmini yashab qo'ydik, bu yog'i oz qoldi", deb yurgani bilan "Oz qolgan qismini" o'zicha yigirma-o'ttiz yil deb chamalab yuradi. Bilmaydiki, umri yigirma-o'ttiz yil emas, balki yigirma-o'ttiz kun, balki yigirma-o'ttiz daqiqagina qolgandir... Balki biron xastalik o'limning xabarchisi sifatida kelgandir. Balki... o'lim xabarchisiz, to'satdan bostirib kelar...

Jalil oxirgi uchrashuvni, Asadbekning gaplari, bolalikda birga o'sgan do'stlarini qo'rmsaganini esladi. "Qarashlari ma'yus edi. Men - galvars, shunga ham e'tibor bermadimmi? O'limi oldida bolalarni bir ko'rib qolay, degan ekan-da... Nega menga yorilmadi? Nega "Ahvolim shunaqa, og'ayni", demadi? Shotirlaridan yashirishi to'g'ri, ular xo'jayinlari o'lmay turib, mol-dunyoni bo'lib olishga kirishadilar. Men-chi?.. Shu holicha ham mag'rurligini qo'ymaydi-ya?! Shu paytgacha menga biron marta ham shikoyat qilmagan edi. Xor bo'lganida ham, zor bo'lganida ham birovga bo'yin egmagan edi... Endi... o'limi oldida bo'yin egarkanmi?.. Men doim unga qattiq-qattiq gapirib keldim. U noto'g'ri hayot kechirdi. Adashdi. Nima uchun tug'ilib, nima uchun yashayotganini bilmadi. Shu Haydar pakanani odam deb bilib, o'sha bilan hamtovoq bo'ldi. Mol-dunyo to'pladi... Mol-dunyo qoladi, bola-chaqa ham qoladi... O'zi ketadi... Yolg'iz o'zi... Nahot chorasi bo'lmasa?.."

Jalilning yuragi xapriqib, cho'kayotgan odam xasga tirmashgani kabi u Abdurahmon tabibga oshiqdi.

Kesakpolvon aytilgan vaqtga yetib keldi. Jalil xotininga "Bir-ikki kun bo'lmayman", dedi-yu, jo'nadi. Erining halovati yo'qolganidan tashvishlanayotgan Qamara "Qayoqqa ketyapsiz?" deb so'rashga ham cho'chib, xavotir chodiriga o'ralganicha qolaverdi.

Haydovchi yigit chapdastgina edi. Yo'lda yurishning qonun-qoidalari bor, deb o'tirmay, mashinani yelday uchirib bordi. Yaxshiki, mashinada qanot yo'q, bo'lsami edi, rosmanasiga uchib ketishi hech gap emasdi. Boshqa sharoit bo'lganida Jalil "Onangnikiga shoshansanmi?" deb koyishi mumkin edi. Yuragi xapriqib, shoshilib turgani uchun tezlikdan bir oz xavotirda o'tirsa ham indamadi. Ular manzilga kun qiyomdan oqqanda yetib kelishdi. Qishloqqa kiraverishdagi choyxona yonidan o'tishayotganda Jalil haydovchiga "To'xtat moshinani", deb buyurdi.

Kun salqin bo'lishiga qaramay, yetti-sakkiz qariya ayvonda davra qurib, choyxo'rlik qilib o'tirishardi. Mashinadan odam tushganini ko'rgan choyxonachi ichkaridan chiqib, mehmonni qarshiladi. Jalil salom berib ko'rishgach:

- Machit qaerda? - deb so'radi.

- Machitgacha yana picha yuriladi, - dedi choyxonachi. So'ng afsus ohangida qo'shib qo'ydi: - Lekin... birodari aziz, machitimiz qulf...

- Qulf? Nimaga qulf bo'ladi? - deb ajablendi Jalil.

- Bilmasam... kattalar qulf soldirganlar.

Shaharda ham shunday voqealar sodir bo'lganidan Jalilning xabari bor. Lekin machitlarni yoptirgan kattalar allaqachon ishdan olinib, berkitilgan machitlar yana qayta ochilgan edi. Hali ham g'aflet uyqusidagi bu qishloqqa yangilikning yetib kelmagani Jalilni ajablantirdi.

Jalilning o'ylanib turgani sababini bilmagan choyxonachi o'smoqchilab so'radi:

- Birodari aziz, machitda qanday yumushingiz bor edi? Yo birovni izlab keldingizmi?

Bu savol Jalilga g'alati tuyulib, zaharli jilmaydi:

- Machitga nima uchun boriladi? Namoz o'qimoqchiydim.

- O'zim ham shunaqadir, deb o'ylovdim, - dedi choyxonachi ochiq chehra bilan. - Machitga qulf solishganidan beri shu yerda berkitiqcha o'qiyapmiz namozimizni. Ichkari kiring, birodar. Biz yaqinagina peshinni o'qidik.

- Shaharda yangi machitlar qurilib yotibdi-yu, sizlar bu yerda "Kattalar qulf urdirgan", deb o'tiribsiz. O'sha kattalaringiz chiqqan joyiga kirib ketgan. Shartta borib qulfni buzib, namozni o'qiyverish kerak. Hozir birov "g'ing" demaydi.

- Biz bilmasak, birodari aziz. Bizlar omi odam bo'lsak, - choyxonachi shunday deb o'zini oqladi-da, Jalilni ichkariga boshladi.

Jalil farz namozini qasr qilib o'qib, tezgina chiqdi. Choyxonachining "Mehmon namoz o'qirkan, yaxshi odamga o'xshaydi", degani ta'sir qilib, qariyalar ayvonda Jalil ko'rinishi bilan o'rinaridan qo'zg'alishdi. Jalil ular bilan qo'shq'olab so'rashgach, mezbonlarning o'tinchiga ko'ra to'rga chiqib o'tirdi-da, Sobitxondan o'rgangan "Robbi anzilni munzalan muborakan va anta xoyrul munzilin", duosini o'qib yuziga fотиha tortdi. Qariyalarning har birlari u bilan lutfan so'rashdilar. Jalilga yaqinroq o'tirgan qariya unga bir piyolada choy quyib uzatdi-da:

- Qani, mehmon, bir gurung bering bizga, - dedi.

Qariyalarning iltifotidan ruhlangan Jalil o'zining "chala mulla" ekanligini unutib, undan-bundan eshitgan diniy ma'ruzalaridan esida qolganini aytib, o'z ko'nglida da'vat qila boshladi. Uning bu da'vati umri sut ichish bilan o'tgan odamga noshud tabibning sut ichish foydasi xususidagi nasihatiga, yoinki yetmish-sakson yillik umrini dalada o'tkazgan dehqonga kechagina o'qishni bitirib kelgan agronom tomonidan shudgorning afzalligi haqida qilingan ma'ruzaga o'xshab ketardi. Jalil bechora bu o'tirganlardan ikkitasining Buxoroi sharifda madrasa tahsilini ko'rganligini qaerdan bilsin?

Jalilning "ilm bisoti" tugab, gaplari bir tog'dan, bir bog'dan bo'la boshlagach, mehmonning izzatini qilib indamay o'tirgan chollardan birining toqati toq bo'lib, suhbatga aralashdi:

- Birodar, biz tomonlarga qaysi shamol uchirdi?

- Yaxshi odamning shamoli, - dedi Jalil. So'ng maqsadini aytdi.

Uning kelishidan maqsadini taxminan chamalab o'tirgan qariyalar bosh egib, jim qolishdi. Suhbatni uzgan qariya esa Jalilga qarab bosh chayqadi:

- Nafsilamrni aytganda, birodar, muddaoga yetmayoq izingizga qayta qolganingiz durustmikin?

- Nima uchun? "Bormaydilar" demoqchimisiz? Axir tabib degani odamlarni davolashi kerak-ku? - deb o'zicha haqiqatni "kashf" etdi Jalil.

- Shunaqa deysizu birodar, omma Abdurahmon aka o'zlarini tabib sanamaydilar.

- Nega? - deb ajablendi Jalil. - Dovruqlari butun olamga taralgan bo'lsa...

- Shunaqaku-ya... omma, Abdurahmon aka tabiblikini kasb qilmaganlar. Tuzata olishga ko'zlari yetsa muhtojlarnigina boqadilar.

Shifo - Oллоhdan, Abdurahmon aka bir vositalar xolos.

- Qiziq... - Jalil e'tiroz bildirmoqchi edi, qariya so'zni uzdi:
- Bir necha kun burun shahar odamlari chiqishib, Abdurahmon akaning ta'blarini xira qilibdilar.
- U-bu narsa debdilarmi?
- Nimalar deyishganlari bizlarga qorong'u. Omma, ular ketganlaridan so'ng yo'lda taqsimning uloqchi otlarini otib ketishibdi-da...
- Otib ketishibdi? - Jalilning ko'z oldiga Kesakpolvon keldi-yu, ichida "Obbo haromi-e, ishning ishqalini chiqarib qo'yib, meni ro'para qilayotgan ekan-da..." deb o'yladi.
- Ha, otib ketishibdi. Shahardan kelganingizni bilsalar, Abdurahmon aka siz bilan so'zlashmasalar ham kerak. Fe'llari nozik juda.
- O'sha otlarni rostdan ham shaharliklar otganmi?- deb so'radi Jalil.
- Bunisi yolg'iz Ollohgagina ma'lum. Mening bilganim shuki, o'sha kuni xuddi shu arobada kelishgan edi, - qariya shunday deb ko'chada turgan "Jiguli"ga qarab qo'ydi.
"Tamom, - deb o'yladi Jalil. - Bu - o'shaning ishi! Chollar ziyrak. Adashishmaydi, yolg'on ham gapirishmaydi..."
- Shaharda bunaqa moshinlar ko'p, o'xshatayotgandirsiz? - dedi Jalil "Zora adashgan bo'lsa?" degan ilinj bilan.
- To'g'ri aytasiz, birodar, bunaqasi ko'pdir ehtimol. Omma no'mirasi bundayin bir xil bo'lmasov. Ikki no'lu, ikki besh. Esdan chiqmaydigan no'mira.
Qariya bu gapi bilan jon tomiriga bolta urgan edi. Jalil boshqa gapirma ham bo'lardi. Lekin indamay turib ketishni o'ziga ep bilmay, so'nggi umidini aytdi:
- Chiqmagan jondan umid, balki bir uchrashammikin?.. Men bu bolani... yaxshi tanimayman. Kira qilib kelayotuvdim. Balki mendan avvalgilar...
Qariya uning yolg'oniga yo'l bermay, gapini kesdi:
- Agar mening maslahatimga kiradag'on bo'lsangiz, borib ovora bo'lmang. Kasalingiz oyoqda tura olsa, o'zini olib keling. Lekin bunaqa arobani bo'lak kira qila ko'rmang. Xudo ko'ngillariga solsa, balki xasta odamingizni boqarlar...
Gapni cho'zishga yoki lanjlik qilishga hojat yo'q edi. Jalil choy hamda maslahat uchun minnatdorlik bildirib, ketishga izn so'radi. Shahar ostonasiga yetishgach, Jalil haydovchiga "Akangnikiga hayda" deb buyurdi. Buyruq itoatkorlik bilan bajarildi. Ammo Kesakpolvon uyida yo'q edi. "Kechasi ham uyida o'tirmaydi, bu haromi", deb o'yladi Jalil, keyin:
- Akang qaerda bo'lishi mumkin? - deb so'radi.
- Xudo biladi, - dedi haydovchi yelka qisib.
- Topishing kerak! - dedi Jalil buyruq ohangida.
- Topish kerak bo'lsa, topamiz, - dedi yigit.
Shundan so'ng avval "qozixona"ga o'tdilar. Bu yerda kam uchraydigan holat - jimlik hukmron edi. Jalil "qozixona"da qanday ishlar amalga oshirilishidan bexabar edi. Shu bois "Kechasi choyxonada nima qiladi, kallang bormi?" deb to'ng'illab qo'ydi. Kesakpolvon kirishi mumkin bo'lgan yana ikki uyga mo'ralab o'tishgach, mashina shahar markazidagi uch qavatli bino oldida to'xtadi. Yigit imorat yerto'lasidagi videobarga bir "sho'ng'ib" chiqib, xo'jayinining shu yerda ekanini ma'lum qildi. Jalilni ostonada kutib olgan Bo'tqa uni Kesakpolvon o'tirgan xonaga boshladi. Jalilning dimog'iga qo'lansa hid urilib, ko'ngli behuzur bo'ldi.
Shirakayf ravishda divanda yonboshlab yotgan Kesakpolvon Jalilni ko'rib, qaddini ko'tardi.
- Sen azaldan iflos eding, shu iflosligingcha o'lib ketasan, - dedi Jalil salom-alik ham qilmay.
- Hov aka, sal pastroq tushing, - dedi Kesakpolvon.
- Sen axlatingni tozalatgani yuboruvdingmi meni? Bilib qo'y, men sening isqirtingni tozalaydiganlardan emasman. Orqangni o'zing artib yur, bola!
- Voy-bo'...
- "Bo'-bo'"lama, iflos!
- Bo'ldi-e! - dedi Kesakpolvon jahl bilan o'rnidan turib. - Indamas ekan, deb boshga chiqib olib bulg'ataverasizmi! Iflos bo'lib nima qildim? Xotiningizga surkalibmanmi?
- Surkalib ham ko'r-chi! Sendaqalarning ikkita oyog'ini ikkita moshinaga bog'lab, chotlaringni yirib tashlash kerak.
- Qo'ying endi, o'zi boshim yorilay deb turibdi.
- Boshing bo'lsa yoriladi-da, e ahmoq! Tabibga qanaqa hunaringni ko'rsatib kelding?
- Nima qilibman?
- Nima qilganingni bilmaysanmi?
- Siz bilsangiz ayting.
- Otlarini nega otding?
- Qanaqa otlar? Men hayvon otadigan odammasman, - dedi Kesakpolvon bezrayib.
Jalil "Bu rost gapiryaptimi?" deganday unga tikildi. Kesakpolvon esa tusini ham o'zgartirmay unga baqrayganicha, kiprik ham qoqmadi.
- Sen... o'zingning laychalarini laqillat, bola... U yoqdagilar ahmoq emas. Moshinangni tanishdi. Tag'in ham insofli ekan ular, toshbo'ron qilishmadi. Shu tabibdan umid bor ekan, o'shanga zulm qilasanmi, iflos!
- Bo'ldi, hadeb iflos deyavermang.
- Iflos bo'lganing uchun iflos deyman!
Kesakpolvon so'kib yubormaslik uchun yuzini teskari burdi. Shu mashinada yuborib xomlik qilganini fahmlab, g'ijindi.
- Bizning iltimosimiz yerda qolgunicha ho'kizning shoxi sinishi kerak. Bizni mensimaslikning oqibati qanaqa bo'lishini hamma bilsin.
- Sen o'zing kim bo'libsanki, iltimosing nima bo'lardi!
- Bo'ldi, gapni cho'zmang. Kelmadimi?
- Men unga uchrashmadim.
- Unda haligi gapni qaerdan oldingiz?
- Odamlar aytishdi.
- Xo'p, endi nima qilamiz? Asadni saqlab qolishimiz shart. Kerak bo'lsa, men jonimni beray.
- Sening joning... Sen joningni pishirib ye!
Jalil shunday deb so'kindi-da, eshikni jahl bilan yopib, iziga qaytdi. U nima qilishni bilmay garang bo'lib qolgan edi.

3

Navbatdagi bedor tunning chekinishi boshlanganiga ishorat qiluvchi azon tovushi eshitildi.

Asadbek tongning qadriga yetmas edi. Xonadoni tun bag'riga kirib, o'zining tonggacha yetib borolmasligi ham mumkinligi ayon bo'lganidan keyin har tongni tirik holda, ochiq ko'z bilan qarshilashning o'zi ulug' baxt ekani haqidagi oddiy haqiqatni kashf etdi. Avvallari ham azon tovushi eshitalarmidi, yo'qmi, eslolmaydi. Keyingi tunlari shu tovushni orziqib kutadigan bo'ldi. Uning nazarida aynan shu azon tovushigina qiyomat hali boshlanmagani, bu dunyo hayoti davom etayotganidan darak berardi.

Nazarida... azon tovushi eshiltimasa, qorong'ulik chekinmas, dunyo zulmot chodirida qolaverar, juvonlar alla aytmas, go'daklar kulmas, hayot so'nar, tamoman so'nar edi...

"Allohu akbar! Allohu akbar!..."

Demak, zulmot chodiri yirtilgusi, juvonlar allalar aytgusi, go'daklar esa kulgusi... Hayot davom etgusi...

"...Hayya alal solat..."

Baxtli odamlargina yetib keladi bu onga.

"...Hayya alal falah..."

Najotga kelganlarga Yaratganning o'zi najot berajak.

Peshinga, so'ng... xuftonga, so'ng tunni yorib chiqib, yana bomdodga yetajak, inshoolloh...

Asadbek najotga yetib kelgani uchun Tangriga hamd aytmoq, musulimlik farzini ado etmog'i lozimligini idrok qilmaydi. Ko'ngli ibodatni tusaydi. Qotib qolgan dil, qotib qolgan til esa shayton hukmidan qutulmoqqa ojiz...

Tongda... inson ham, jonivor ham uyg'onadi. Ularning farqi - biri Yaratgan bergan ong tufayli Yaratuvchisiga hamd aytar.

Asadbek tongga yetib kelganidan xursand...

Osmonni qoplagan bulut tun hukmronligini bir ozgina cho'zgan bo'lsa-da, yorug'likni to'sa olmadi. Yorug'lik chor atrofga o'rmalaganicha kirib kelayotgan damda telefon qo'ng'irog'i asabiy jiringladi. Dam o'tmay boloxonadagi yigitlardan biri tushib, "Germaniyadan kennoyi telpon qilayotgani"ni aytdi.

Asadbek Manzurani sog'ingan edi.

Manzurani uyda qoldirib, o'zi haftalab yurganida ayriliq tuzining bu qadar sho'r bo'lajagini, yuraklarini kuydirajagini bilmagan edi. Dunyo teskarisiga aylanib, endi o'zi uyda qolib, Manzura uzoqqa ketgach, qalbi o'rtangandan o'rtandi. Sog'inch nima ekanini angladi.

U xotining tezroq yetib kelishini istardi. Bir ko'ngli esa... uning o'g'illari bilan o'sha yoqlarda butunlay qolishini istardi.

Ayniqsa... yaqinlashayotgan o'limiga o'zi ham ishonganidan beri bu istak qat'iylasha bordi. Hosilboyvachchaning izidan Elchinni ham jo'natish rejasi ayni shu istak bulog'idan suv ichgan edi. Elchin o'ldirilgach, Zaynabni to'y bahonasida Olmoniyaga jo'natmoqni xayol qilib edi.

Reja buzildi. Ammo hali niyatdan kechganicha yo'q. Zaynabning xastaligi bir oz chekingach, yuboradi. Shundan so'ng o'zi bu dunyoni xotirjam ravishda tashlab ketishi mumkin. O'limidan so'ng... xotini, bolalariga birov tahdid qila olmaydi.

Yechilmay qolgan ikki masala bor: biri - Zaynabni jo'natish, ikkinchisi boyliklarning bir qismini u yoqqa olib o'tish. Quda g'oyat boy ekan, ammo o'g'illarining qo'llarida o'zlarining sarmoyalari bo'lmog'i shart!

Asadbekning sog'ingan yuragi bir orziqdi. Shu orziqish bilan telefon go'shagini ko'tardi. Manzura erining ovozini eshitib, salom berdi.

- Yaxshi yuribsanmi? - deb so'radi Asadbek, alik olish o'rniga.

- Xudoga shukr, o'zingiz tuzukmisiz?

- Yo'q, buzuqman, - deb yubordi Asadbek eski odati bo'yicha. U mana shunaqa savollarga toqat qila olmas edi. Kayfiyati yaxshi bo'lsa hazil ohangida, g'ashlangan paytiga to'g'ri kelsa kesatq yoki jahl bilan javob qaytarardi. Manzura "Qorningiz qanaqa?" degan savoliga "Qornim dumaloq", "Tuzukmisiz?"ga "Yo'q, buzuqman", degan javoblarni turli ohanglarda eshitib, ko'nikib ketgan. Boshqacharoq tarzda so'rayman, deb o'ylardi-yu, eriga ro'para kelganida beixtiyor yana ayni shu so'zlar tilidan uchardi. Hozir ham shunday bo'ldi. Asadbekning "Yo'q, buzuqman", deb yumshoq tarzda aytishi Manzuraga yoqib, kuldi.

- Zaynab yaxshimi?

- Yaxshi. Mendan boshqa hamma yaxshi...

- Voy, adasi, unaqa demang, - Manzura "O'zingiz yaxshisiz", demoqchi edi, yonidagi o'g'illaridan uyaldi. Asadbek buni sezdi.

Manzura uyda ekanida shunday deb erkalab qo'yardi. Hozir Asadbek shuni qo'msadi. Xotining ko'proq gapirishini istadi. Ammo so'zga no'noq Manzura hol so'rashdan nariga o'tmadi. "O'g'illaringiz bilan gaplashing", deb oshirib yubora qoldi. O'g'illar bilan bo'lgan gap ham hol so'rash bilan cheklandi. Gap adog'iga yetib borayotganini fahmlagan Asadbek o'g'luga "Onangga ber", deb buyurdi. Manzura:

- Ha, adasi? - deyishi bilan Asadbek uni koyiy boshladi:

- Qanaqa xotinsan o'zing?! Sen nimaga bording u yoqqa, nima ishni qoyillatding?

- Voy, adasi, hech qanaqa ishni qoyillatmadim.

- To'y nima bo'lyapti?

- To'y... sizni kutyapmiz. Nishon to'yi o'tdi... Aytdim-ku...

- Bir oz kutishsin... Zaynab boradi.

- Siz-chi, adasi?

- Men... bilmadim.

- Birga kelaqoling.

Asadbek yolg'on gap ahvolini oshkor qilib qo'yishi mumkinligidan qo'rqib, sinalgan quroli - jahlni ishga soldi:

- Germaniya ammingning mahallasimi, xohlagan avtobusga osilib boraveradigan?

- Voy adasi, unaqa demadim-ku?

- Demagan bo'lsang, og'zingni yum.

- Endi...

- Nima endi?

- Odamlar kelib-ketayotganiga aytuvdim-da...

- U odamlar boshqa, men boshqa. Aqling yetmasa valdirayverma.

23 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- Adasi...
- Yana nima deysan?
- Qudalaringiz "Qog'oz yuborganmiz, kelsalar yaxshi edi", deb turishibdi. Bir o'zingiz gaplashasizmi?
- Yo'q. O'zing tushuntirib qo'y. Bizning odatimizda kuyovning otasi kelinnikidagi to'yga kelmaydi, de. Avval bu yerda to'y qilaylik. Kelinlarni kutib olaylik. Keyin chaqirdi qilishsa, borarmiz.
- Adasi, unaqa emas-ku?
- Nimasi unaqa emas?
- Kuyovning otasi boradi-ku?..
- Borsa borsin. Bo'ldi, boshimni qotiraverma. O'zing bir narsa deb qo'y.
- Bir o'rtanish, bir sog'inish bilan boshlangan suhbat shu tarzda yakuniga yetdi. Go'shak joyiga qo'yilgach, Asadbek xo'rsindi. "Baqirganim durust bo'lmadi, ko'ngli og'ridi", deb afsuslandi.
- Asadbek yanglishdi. Bundan battar gaplarni eshitib ko'nikib ketgan Manzuraning ko'ngli erining baqirig'idan emas, uning nochorligidan og'ridi.
- Onaning ma'yusligini ko'rgan o'g'illari baravariga:
- Nima bo'ldi? - deb xavotirlanishdi.
- Adanglarning kelishlari qiyin emish, - dedi Manzura g'alati ohangda.
- Maskovda ming chig'iriqdan o'tkazishadi-da, - deb yupatgan bo'ldi Abdusamad.
- Adamning adalari "Xalq dushmani" deb qamalgan ekan-ku, - dedi Abduhamid.
- O'g'illarining gaplari Manzuraga yupanch bo'la olmadi. Uning bezovta qalbi haqiqatni sezib turardi.
- Asadbek ko'chaga chiqishni xohlamadi, ko'ngli uyda yolg'izlikni istadi. Boloxonadagi yigitlardan biri nonushta hozirladi. Xuddi dasturxon tuzalishini kutib turganday Kesakpolvon bilan Chuvrindi oldinma-keyin kirib kelishdi. Asadbek o'rnidan qo'zg'almay, o'tirgan yerida qo'l berib ko'rishdi. Kesakpolvon ko'rishish uchun engashganida Asadbekning dimog'iga qo'lansa hid urilib, burnini jiyirdi-da:
- Kechasi najasga botib yotganmisan, nima balo?- deb to'ng'illadi.
- Bir bo'lib qoldi, jahling chiqmasin, - dedi Kesakpolvon uzr ohangida.
- Asadbek uning avra-astarini ag'darib so'kmoqchi bo'ldi-yu, o'zini tutib, Chuvrindiga yuzlandi:
- Mahmud, derazani sal qiyalab ochib qo'y.
- "Keyingi kunlarda molday ichyapti, bunga bir balo bo'lgan", deb o'ylab, Kesakpolvonga qattiq tikildi.
- Kesakpolvon bu o'tli qarashga dosh berolmay, bir qimirlab oldi.
- Ha, muncha tikilib qolding? Nima, tushingga kirdimmi? - deb hazillashmoqchi bo'ldi.
- Seni tushida ko'rgan odamning lablariga uchuqlar toshadi, - deb to'ng'illadi Asad. So'ng ovozi ko'tardi: - Qaerda bo'kyapsan?
- Bilasan-ku, gohida ko'ngil qurg'ur shunaqa tusab qoladi. Ko'ngil tusagan paytda jig'ildonning tormozi ishlamay qoladi.
- E, jig'ildoningga uray seni...
- Bo'ldi, bugungisi oxirgisi... Menga osilmasdan, yangi gaplarni eshit. Bosh qotirmasak bo'lmaydi, - Kesakpolvon shunday deb Chuvrindiga qaradi. Chuvrindi bu ishorani kutayotgan edi, shu bois darrov muddaoga ko'chib qo'ya qoldi:
- Bek aka, kecha Sharifni qamashibdi.
- Qamashibdi? Kim qamabdi?
- Maskovdan odam kelibdi.
- Kecha qamashsa men nima uchun bugun eshityapman?
- Avval so'rab-surishtirib...
- Asadbek Krasnoyarga vagonda musallas yuborayotgandayoq ishi to'mtoq bo'lishini sezgan edi. Sezsa-da, tavakkal qilib edi. Sharif Namozov deyarli hech narsa bilmaydi, demak sotgisi kelgan taqdirda ham eplab sotolmaydi. Demak, kaltak o'zining boshida sinaveradi. Shunday bo'lsa-da, Moskvadan odam kelishidan xavotirga tushgulik...
- So'rab-surishtirib... Nimani surishtirding? - dedi Asadbek zarda bilan.
- O'sha oxirgi vagonning ishkali chiqqanga o'xshaydi,- dedi Chuvrindi aybdor bolaning ovozi bilan.
- Sharif nima debdi? Gullabdimi?
- Bilmayman. Maskovlik chumakariga o'xshagan xotin ekan. O'zining odamlari bilan kelibdi. Biznikilarni yaqinlashtirmabdi.
- Sharif hozir qaerda?
- Yerto'lada.
- Odam top.
- Bo'lmaydi-yov...
- Qilich qaerda, dumini qisib qochvormadimi?
- Yo'q, uning parvoyi palak. "Xavotir olmanglar, ish puxta bo'lgan, ketsa faqat Sharifning o'zi ketadi", deydi.
- Ko'zdan qochirma uni. Sal aynisa, Hosil akasining izidan jo'natvor.
- Ha, akasini zeriktirmasin, - dedi Kesakpolvon hojasining fikrini ma'qullab. - Urug'-aymog'i bilan quritish kerak. Buni menga qo'yib ber. Yana bir gap: prokuror bolani ham o'tqizib qo'yishibdi.
- Qaysi prokuror bola?
- Oyog'imiz ostida bir o'ralashuvdi, esingdami? Mahmudni ham so'roqqa chaqirib, duch kelgan teshikka tumshug'ini tiqiyatuvdi.
- Uni nimaga qamashibdi?
- Sharifga aloqasi bormishmi-ey...
- Asadbek "Sen aniqroq bilasanmi?" deganday Chuvrindiga qaradi.
- Qilich Sharifni qamatganida ish shu bolaning qo'lida edi, - dedi Chuvrindi izoh berib. - Bir narsadan gumonsirashgandir.
- Asadbek uchun bu yangilik xavotirliroq bo'ldi. Dastlab arzimaday ko'ringan bu o'rama faqat Sharif Namozovni emas, balki boshqalarni ham o'z domiga tortishi mumkin ekanligi endi aniq edi.
- Maskovlikning afti-angorini ko'rdingmi, o'zing?
- Ko'rmadim, - dedi Chuvrindi.
- Afti-angorini nima qilasan, jig'ildonini ko'rish kerak, - dedi Kesakpolvon.
- Jig'ildoni nahangnikiday bo'ladi-da, - dedi Chuvrindi.

Asadbek a'yonlarining gaplariga e'tibor bermay bir oz o'yg'a taldi. So'ng bir qarorga kelib, Chuvrindiga qaradi:

- Mahmud, payiga tush. Yana kavlab-kavlab Qilichga osilmasin. Agar Qilich ilinib qolsa, chatoq bo'ladi.

- Qilichning ilinishini kutib o'tiramizmi? Uni bir yoqli qilish kerak.

- Hozir emas.

- Sen bir narsani bilmaysan. Menga G'ilay aytdi. U xunasa qamoqda o'tirganida ham Hosilning oyog'ini yalab yurgan.

- Hozir emas, deya'man! - Asadbek zarda bilan gap boshlab, keyin o'zini bosdi. - Hozir Qilichni yo'qotsang, maskovlik xitlanadi.

Mahmud, Qilichning yoniga ishonchli odamni qo'y. Yursa - birga yursin, yotsa - birga yotsin. Har bir nafas olishi kuzatuvda bo'lsin.

- Shu ehtiyotkorliging menga yoqmayapti, - dedi Kesakpolvon. - Axir odam ichketar bo'lib o'lib qolishi ham mumkin-ku? Birov axlatini titib, sening izingni toparmidi?

- Kerak bo'lsa juda topadi-da! Lekin mening izimni emas, sening achib-bijib ketgan ahmoq miyangni topadi. Keyin "Shu ahmoq miyani yeb zaharlanibdi", deb qo'ya qoladi, - dedi Asadbek jahl bilan.

Ularning maslahati pishmay turib, eshik qiya ochildi-da, boloxonadagi yigitlardan birining boshi ko'rindi:

- Xo'jayin, bir odam so'rayapti, - dedi u aybdor bola kabi dovdirab.

- Kim ekan? - dedi Kesakpolvon zarda bilan. - Avval kimligini bilib, keyin kelmaysanmi, s-so'tak!

- Kimligini bildim, aka: Maskovdan kelibdi. Xongir degan odamdan salom olib kelganmish. Xongirning kimligini xo'jayin bilarkanlar...

Xongireyning nomini eshitib, Asadbek bilan Chuvrindi bir-biriga sirlil ravishda qarab oldilar. Moskvadagi uchrashuvdan bexabar Kesakpolvon esa ensasi qotib so'radi:

- Kimdan deding?

- Xongirmi... Gapiga yaxshi tushunmadim. Tilidan o'risga o'xshamaydi. Gurzinmi deyman...

- Bir o'zimi yo sherigi bormi? - deb so'radi Chuvrindi.

- Bitta o'zi keldi.

- Chaqir, kirsin, - dedi Asadbek.

Chaqirilmagan mehmonni Asadbek ham, Chuvrindi ham darrov tanidilar. Moskvadagi uchrashuvda Xongirey yonida turgan, artistlarday o'ziga bino qo'yib kiyingan, qaldirg'och mo'ylovli bu yigitni ehtirom bilan kutib olib, to'rga o'tqizdilar.

- Qalay, Xongirey sog'-salomat yuribdimi? - deb so'radi Asadbek.

- Ollohga shukur, - dedi mehmon. - Xongirey senga-da salomlar yubardi. O'zing nechuksan? Sog'misan, qardosh?

Uning yosh bo'la turib sensirashi uchovining g'ashlarini keltirgan bo'lsa-da, sir boy berishmadi. Nozikroq odamlar bilan

Asadbekning o'zi gaplashardi. A'yonlar u yoki bu masalaga ko'z qarashlari bilan munosabatlarini bildirib turishardi. Bu safar ham an'ana buzilmadi.

- Qo'ng'iroq qilganingda kutib olardik, Xongireyning odami biz uchun aziz mehmon, - dedi Asadbek uning savollariga javob bermay.

- Kelib-ketib yurgan yerim. Bu joylar o'z uyimday bo'lib qolgan. Seni bezovta qilmoqning hojati yo'qtur.

- Qanday yumush bilan kelding? Balki yordamimiz tegar?

- Yordammi? E, yo'q, qardosh menga yordam kerakmas. Kerak bo'lsa, bizlar senlarga yordam berishimiz mumkin. Men bu yerga Xongireyning ukasini ko'rgani kelgan edim. Sen uni taniysan - Hosil. Uyida yo'q, ofisida yo'q. Safarga ketgan emish. Sen bilmaysanmi? Qaerga ketgan? - U shunday deb Asadbekka sinovchan tikildi. Asadbek undan nigohini olib qochmadi, tik qaraganicha kiprik qoqmay javob berdi:

- Uning o'z kallasi, o'z oyoq-qo'li bor, istagan tomoniga bora beradi. Mendan so'rab o'tirmaydi.

- Sen uni yaqin orada ko'rmadingmi?

- Yaqin orada ko'rmadim.

- Eslab ko'r-chi, qachon ko'rgan eding?

- Sen Xongireyning odamimisan yo prokurormisan? - dedi Asadbek kinoya bilan. U shu tarzda mehmon izzatini bilmayotganini ma'lum qilib qo'ymoqchi edi. Mehmon bu kinoyani samimiy hazil o'rnida qabul qilib, kulimsiradi:

- Qardoshim, men Xongireyning bosh prokuroriman. Hosilni qachon ko'rganing meni juda-juda qiziqtirib qoldi. U bugun yo ertaga Xongireyga juda-juda kerak. Uni qidirib topishim shart. Yo tirigini yo o'ligini, angladingmi?

- Menga qara, "bosh prokuror", Hosilning jilovi mening emas, xo'jayiningning qo'lida. Agar "juda-juda qiziqsang", eshit:

Maskovdan qaytganimdan keyin uni ko'rganman.

- Uyingga o'zi kelgan, a? - dedi mehmon, "Bundan bizning ham xabarimiz bor", degan ma'noda.

- Ha, uyimga ham kelgan.

- Oralaringdan gap qochmaganmidi?

- Hosilning men bilan gap talashishi uchun yana ellik qovun pishig'i bor. U mening oldimda kim, bilasanmi? U - bir laycha!

- O', go'zal! - dedi mehmon barmog'ini qarsillatib. - Juda go'zal! Hosil - laycha. Asadbek - o'q ilon! Xongireyga aytib qo'yishim shart. Qardosh, sen ayt, agar laycha akilab g'ashini keltirsa, o'q ilon chaqib o'ldirishi mumkinmi?

- Agar o'q ilon chuvalchang zotidan bo'lsa, chaqadi. Haqiqiy o'q ilon bunaqa past ketmaydi.

- Menga yoqyapsan, qardosh! Endi yana bir gap: Xongireyning Kozlov degan yana bir ukasi bor. Krasnoyarskda turadi.

Eshitganmisan?

- Eshitganman.

- O'sha senikiga mehmonga kelmoqchi ekan, kelmadimi?

- Yo'q.

- Qiziq, senikiga mehmonga kelmoqchi ekan, - deb gapini qaytardi mehmon. - Agar bugun-erta kelib qolsa, Xongireyga xabar qil. Kozlovning ozgina qarzi bor, to'lab qo'ysin-u, yuraversin. Ha, aytmqchi, qardosh, ijozat ber, men Xongireyga telefon qilib olay. Chuvrindi turib telefonni oldi-da, uni mehmonning qo'lga tutqazdi. Mehmon lozim raqamlarni tergach, o'tirganlarga bir-bir sinovchan tikildi. So'ng, Moskvadan javob bo'lgach, o'z tilida gapira ketdi. Xongirey bilan gaplashdimi yo boshqasi bilanmi, ular tushunishmadi. Asadbekning nomi ikki-uch marta tilga olingani esa ular uchun jumboq bo'lib qolaverdi.

- Endi menga ruxsat ber, - dedi mehmon go'shakni joyiga qo'ygach.

- Sen mehmonsan, - dedi Asadbek, - o'zbek palov yemagan mehmoniga ijozat bermaydi.

- O', tashakkur, jon qardosh, palov yegani kelaman.- U shunday deb o'rnidan turdi.

Asadbek Chuvrindi bilan ko'z urishtirib oldi. Nigohlarning bu uchrashuvi qanday ma'no anglatishini uqqanday mehmon ostonada to'xtab, orqasiga o'girildi-da:

- Qardosh, orqamdan odam qo'yishni o'ylama. Biz ko'pchilikmiz, - dedi.

- Xotirjam bo'l, mening bunaqa odatim yo'q, - dedi Asadbek.

Mehmon ko'zdan yo'qolgach, ular o'z o'rinlarini egallashdi.

- Is olibdi-da? - dedi Kesakpolvon sovub qolgan choyini ho'plab. So'ng jahl bilan Chuvrindiga qaradi: - Mahmud, chaqir bittasini, choyini yangilasin.

Choy yangilangunicha xonaga sukut hukmronlik qildi. Chuvrindi bunday paytda hojasining gapirishini kutadi. Kesakpolvon esa yuragi toshib, betoqatlanadi. Hozir ham fikrini bayon qilmoq uchun bir-ikki og'iz juftladi-yu, Asadbekning xo'mrayib o'tirishini ko'rib, shashti qaytdi.

- Mahmud, Maskovga borib kelishing kerak. G'ilayni olib bugun uch, - dedi Asadbek.

Uning gaplari munozaraga o'rin qoldirilmagan tarzda, amr ohangida aytilgan bo'lsa-da, Kesakpolvon o'zini tutib tura olmadi:

- Darrov yuborma. Qo'rqibdi, bir gap bor, deb gumonsiraydi.

- Yo'q, bugunoq jo'naydi. Vaqt o'tsa - gazak oladi. Men Maskovdan bir sado kelishini kutyatuvdim. Xongirey meni ogohlantirgan edi. Kozlov qochganga o'xshaydi. Sharifni qamagan prokurorning kelishida ham Xongireyning xizmati bo'lishi mumkin. Vagonni Xongireyning odamlari xitlarga ro'para qilgan.

- Qo'rqoq bo'lib qolibsan, - dedi Kesakpolvon.

Alam dengizi to'lib turgan Asadbekka bu gap malol keldi. G'azab jilovini uzdi-yu, qo'lidagi piyolani Kesakpolvonga qarab otganini o'zi ham bilmay qoldi. Piyola Kesakpolvonning qulog'i yonidan uchib o'tdi-da, devorga tegib sindi. Chuvrindi chaqqon turib hojasining yelkasidan ushladi. Kesakpolvon esa o'rnidan jilmadi. Boshini egib o'tiraverdi.

XII bob

1

Tunlarni to'lg'oq bilan bedor o'tkazayotgan faqat Asadbek emasdi. Shifoxonadagi Elchin ham shunday holatda edi.

Farqlari - Asadbekning jon taslim qilish onlari tobora yaqinlashardi. Elchin esa, aksincha - uzoqlashayotganday edi. Asadbekning uqubatli umr yo'li adog'iga yetay deganida Elchinning azobli hayoti davom etadiganday edi. Ilgari Elchin tikonli cho'l bo'ylab yalangoyoq yugurgan bo'lsa, endi olov sahrosida kuyib, qovjiraydi. Ruh azobi xuddi soya kabi unga ilashib yuraveradi. Bora-bora o'lim Ollohning so'ng jazosi emas, balki mukofoti ekaniga ishonadi. Ana shu mukofotga yetishmoqni orzu qiladi. Ruhi ezilgan damlarda "Xudo qaysi gunohlarim uchun jazolayapti?" deb o'ziga-o'zi savol beradi. Ajab dunyo... faqat Elchin emas, bu dunyo azobidan ozgina tatib ko'rgan har qanday banda shu savolga javob topmoqni istaydi. Agar bu ojiz bandalar "Qanday yashasam gunohga botmayman, jazoga duch kelmayman", degan savolni ko'ndalang qo'yib hayot kechirsalar edi, oqibat qaysi gunohlari uchun jazo olayotganlarini bilmay sar-sari bo'lmaslar edi.

Elchinning hali bunday xulosaga kelmog'iga fursat bor. Shifoxonada hushiga kelgach, u boshqa narsalarni o'ylaydi. O'q yeb yiqilgan Hosilboyvachcha tomon yurgani, ko'cha eshik zarb bilan ochilgani, G'ilay qo'lidagi to'pponcha o't ufurgani... sinema tasmasiday qayta-qayta ko'z oldida gavdalanaveradi. So'ng... ota-onasi... Noilasi... So'ng... ilonzordagi Hosilboyvachcha... Nima edi bu? Tushimi edi yo alahsiradimi? Yoki... u dunyoga borib-qaytdimi? Bir o'lib, bir tirildimi?

Bu jumboq edi. Bu jumboqni yechmoq uchun ko'p bosh qotiradi. Oqibat... qiyomatdagina javob topadi...

Elchin dastlab hushi o'ziga kelganida ko'zini ochib, oq libosli hamshirani ko'rdi. Uni farishta qiyofasidagi Noila deb xayol qildi.

- Noila, yana ko'rishdik, endi meni haydama, - dedi.

Bu gapni xayolida aytdi - quruqshagan lablari salgina qimirlab qo'ydi xolos.

So'ng... ko'rgani hamshira xira pardaga o'rala boshladi. Xira parda zulmot chodiri bilan almashildi.

Ayol kishi ovoz berdi:

- Doktor, yuragi to'xtayapti...

Kim u? Nima uchun bunday dedi? Elchinning nazarida yuragi temirchining bosqonidek gupillab urardi, qulog'i ovozlarni eshitardi. Faqat... ko'z oldi qorong'ilashdi. Keyin... ovozlari uzoqlasha boshladi. Keyin u yengil qushga aylandi. Ucha boshladi.

Xuddi G'ilay-ning to'pponchasidan o'q otilgach parvoz qilgani kabi... Uchdi, uchaverdi...

Shaharni osmondan turib tamosha qildi.

Odamlar... chumolidan kichik, chumolidan ojiz...

Yerda yurishlari esa...

Yerda yurganlarida o'zlarining bu qadarli ojizliklarini nima uchun bilmaydilar ekan?

Kekkayib yuruvchi odamzotning aslida chumoli kabi zaifligidan ajablanayotgan Elchin endi pastga qulay boshladi. Pastga, o'zi kabi kibrli odamzot bag'riga qarab uchdi, uchaverdi. Qo'rqdi... Yer-parchin bo'lib o'lishdan qo'rqdi.

Birdan... Anvar ko'rindi! Sog'ingan do'st kabi qulochini keng yoyib, unga bag'rini ochdi.

Ajablanarlisi shundaki, uning oyoqlari yerda emasdi, balki u ham Elchin kabi uchardi. Anvar uni quchoqlab oldi. Elchin qamoqdan qaytayotganida Anvar bilan uchrashuvni ko'z oldiga keltirganda ana shunday quchoqlashishni umid qilgan edi. Afsuski, xayoli puch bo'lib chiqib, uni jinnixonadan topdi. Sog'ingan do'stlar quchoqlashib ko'rishmadilar. O'sha umid... mana endi amalga oshdi. Anvar quchoqladi...

Ammo... Anvar o'lgan edi-ku?..

- Anvar! - dedi Elchin hapriqib, - Qayoqdan kelding? Meni kutayotganmiding?

- Yo'q, seni kutmayotgan edim. O'zing qayoqdan paydo bo'lding? Nima bor senga bu yerda?

- Bu yer... deganing nima?

- Tushunmadingmi?.. Tushunmaysan...

- Qamoqdaligimda tushlarimga kirarding. Nu-qul kichkina bolaga aylanib o'ynardik. Hatto... o'qituvchi o'tiradigan kursiga ingichka mix qoqib qo'yganimiz ham tushimga kiruvdi. Keyin... Chiqqanimdan keyin ham tushimga kirding. Yomon tushlar ko'rdim.

- Qanaqa tush?

- Aytmayman, xosiyati yo'q.

- Ayt, bilgim kelyapti.
- O'zingni osib qo'ygan emishsan.
- Bu tush emas edi...
- Sen o'zingni rostdan ham osdingmi? Sen... rostdan ham... o'ldingmi?
- Ha, o'lganman.
- Unda hozir men... tush ko'ryapmanmi?
- Shunga yaqin.
- Uyg'onganimdan keyin seni ko'rmaymanmi?
- Ko'rmaysan.
- Unda... meni qo'yib yubor.
- Avval seni hayotingga eltaman.
- Hayotimga?.. Qanaqa hayotimga?
- Sen meni jinnixonadan chiqargan eding. Men qarzimni uzaman.
- Sening... odamlarni hayotga eltadigan kuching bormi?
- Yo'q, men faqat amrni bajaruvchiman.
- Kimning amri?
- Aqlingni ishlat...

So'nggi so'zlar aks-sado berib takrorlandi. Takrorlanaverdi. Keyin bu ovoz yurak dupuriga aylandi. Yana o'z yuragining dukurini eshitdi. Keyin notanish ovozlari... Keyin ko'zlarini ochdi.

Bunday holat bir necha marta takrorlandi. Dam hushini yo'qotib, dam o'ziga kelib yotdi. Oradan qancha vaqt o'tganini fahm etmadi. Gohida bu shifoxonaga kechagina kelganday tuyulardi. Gohida esa yillab yotganday bo'lardi go'yo. Ana shunday kunlarning birida Zaynab keldi. Avvaliga uni tanimadi. Bunga ko'z oldini qoplagan xira parda sabab, deb o'yladi. Aslida esa, Zaynab keyingi kunlar ichi chindan ham tanimas darajada o'zgargan, ozib, husn-latofatini yo'qota boshlagan edi. Chuvrindining xotini uni pardoz qilishga bejiz undamagan edi. Elchin Zaynabga hamroh bo'lib kelgan Chuvrindining xotinini avval ko'rmagani bois ham uni tanimadi.

Zaynab eriga sassiz tikilib turgan bo'lsa-da, Elchinning quloqlari ostida uning alamli nidosi jaranglayverdi:

- Xudo ursin sen iflosni!!!

O'sha qorong'u uyda, nomusi bulg'angan damda pokiza yurakning alamli nidosi bo'lib uchgan bu faryod so'zlari Elchinning xotirasiga muhrlangan edi. Hozir, o'lim bilan hayotning qil ko'prigi ustida turgan mahalda jaranglab, qalbdagi yaralarini tirnab tashladi. So'ng bu so'zlar o'zgargan holda, pastroq ohangda, ijro bo'lgan hukmning intihosi sifatida eshitildi:

- Xudo uribdi-da, oxiri, Xudoga shukur...

Yo'q, Zaynab aytmadi bu gapni. Buni Elchinning dili juvon tilidan aytdi. Yaxshiki Zaynab bir so'z aytmadi, uzoq turmadi.

Gapirsami edi, uning shirin so'zlari ham kamon o'qlariga aylanib, dilini yaralardi. Ko'proq tursami edi, yaralangan qalbi o'kinchning temir tirnoqlari orasida majaqlanib azoblanardi. Zaynabning tez qaytishi uni bu azoblardan qutqardi.

Zaynab chiqib ketgach, uxladimi yo hushini yo'qotdimi, bilmaydi. Harholda yana yengil parvoz etganday bo'ldi. Avval Noilani ko'rdi. Uni kirlanib ketgan libosda ko'rib, ko'ngli kirlandi.

- Noilam, men senga yangi ko'ylak olib beray, - dedi Elchin.

Noila javob bermadi.

- Noila, nega indamaysan?
- Sizni... Xudo urgani rost...
- Noila, unday dema.
- Xudo urgani rost...

Elchin hayratlandi: qarshisidagi Noila Zaynabning ovozi bilan gapirardi.

- Noila, sen unday dema, men qasos olishim kerak edi, qasos olyapman.
- Zaynabni xorlashingiz qasos emas.
- Tuzalib chiqsam, hammasini o'ldiraman!

Bu gapni eshitib, Noila kula boshladi. Zaynabning ovozi bilan kuldi. Xoxolab kuldi. Ko'zlaridan yosh quyilib, o'ksib-o'ksib yig'lab kuldi. Elchin bunaqangi holatni sira uchratmagan edi. Shu bois "Kulma", deyishni ham, "Yig'lama", deyishni ham bilolmay kalovlandi. Ovutish uchun qo'llarini uzatgan edi, Noila uzoqlashdi. Uzoqlasha-uzoqlasha, oxiri bir nuqtaga aylanib, so'ng yo'q bo'ldi. Yig'i aralash kulgisi esa eshutilib turaverdi.

Xonada bir narsa taraqlab, Elchin cho'chib tushdi. Ko'zini ochdi. Xona g'ira-shira yorug'. Kimsasiz. Jim-jit. Elchin biqinida uyg'ongan og'riqqa chidolmay, ingrab qo'ydi. Ichi kuyib, lablari xurib chanqadi. Najot tilab, "Suv", deb pichirladi. Najotkor topilmadi. "O'layotgan odamning yonida bir odam o'tirib, suv tomizardi, - deb o'yladi Elchin. - Menga... shu ham nasib etmadi.

Anvar tirik bo'lganida yonimda o'tirardi. Hech kimim yo'q... Atrofim to'la odam edi. Qo'l qovushtirib turishardi. Qani ular?.. Hech bo'lmasa bittasi kelib, labimga bir tomchi... bir tomchigina suv tomizsa-chi..."

Odamlar ko'p edi, rost. Ammo ular pastda, Elchin esa yuqorida edi. Elchin ularga, ayniqsa qamalishidan avval yettinchi osmondan turib qarardi. Har bir odamning bolaligida orttirgan do'stlari og'ir damlarida suyanishi mumkin bo'lgan tog'dir. Elchinning "tog'"larini to'ylari yemirib, ado qildi. Ayrim do'stlarini o'zi nazarga ilmadi. Ayrimlarinikiga esa Asadbekka tegishli odamlarning to'ylari bilan bir vaqtda bo'lgani sababli borolmadi. Do'st tog'larini yemirildi. Farzand tog'i-chi?

O'shanda... nodonlik qildi.

Noila homiladorligini aytdi-yu, ma'yuslandi.

- Nega xafasan? - deb so'radi Elchin.
- Agar... mastlik holatida bo'lsa... bola nogiron tug'ilarkan. O'ylab qaragam, mast bo'lmagan kuningiz yo'q...
- Unda oldirib tashla...

Osongina hukm chiqardi.

Noila osongina ko'ndi. So'ng... yana...

O'z farzandlariga o'zlari o'lim hukmini yozdilar.

"Nogiron bo'lib tug'ilavermaydimi, hech bo'lmasa labimga bir tomchi suv tomizishga yarardi-ku..."

Elchin ingradi. Bu safar ruh azobidan ingradi. Bu azob o'q teshgan, tig' tekkan badanining og'rig'idan ming karra kuchliroq edi. Bu azob uning hushini o'g'irladi.

Endi u parvoz qilmadi. Oyoqlariga botmon-botmon tosh osilganday qiynalib yurdi.

- Ha, qiynalib ketdingmi?

Elchin Anvarning ovozi tanib, atrofiga alangladi.

- Men senga nima deganman? Jinnixonaga kelganingda dunyo formulasini ko'rsatganman. Esingdami? Haqiqat nimaga barobar edi? Esla: haqiqatning nimaga barobar ekanini topish uchun xiyonatni riyoga qo'shamiz, hasad bilan ochko'zlik qavs ichida qo'shiladi. Adovat, g'iybat, nifoq, shuhratparastlik, mansabparastlik esa ildiz ostida qo'shiladi. Bularning hosilasidan vijdon, iymon, hayoning qo'shilmagini ayirsak, barobar nol! Haqiqat - nol, deganimda sen meni jinniga chiqaruvding.

- Bo'lmagan gap! Seni hech qachon jinni deb hisoblamaganman. Sen o'zingni jinnilikka solib yurarding. Dunyo formulasini yaratib, dunyoni osongina tashlab ketding. Sen dunyoga xiyonat qilding.

- O'zing sodiq qolaver dunyoyingga.

- Men qasoskor odamman. Qasos olish uchun ham yashashim kerak. Endi sen uchun ham qasos olaman!

- Men uchun?.. Nima qilmoqchisan?

- Xolidiy sen osilgan joyga osiladi.

Anvar kuldi, xoxolab kuldi.

- Kulma, men ont ichganman.

- Qachon?

- Senga janoza o'qilgan kuni. Hamxonang menga aytib bergan hammasini.

- Hammasini? Nimaning hammasini?

O'sha kuni, Anvar lahadga qo'yilib, qabriga tuproq tortilgach, barcha tarqalib, Elchin do'stini yolg'iz tashlab ketgisi kelmay o'tirganida "Eng kichik ilmiy xodim" unga yaqinlashib, bilganlarini aytgan edi. Anvarning Xolidiy bilan to'qnashuvlari, gazetadagi maqola, Hikmat O'rolovning o'limi, qabrstonidagi ma'ruza... hammasini aytdi. Ana o'shanda Elchinning qalbida yovuz bir fikr uyg'ondi. Xolidiy aynan o'sha jinnixonaga, aynan o'sha hojatxonaga osilishi kerak, deb hukm qildi. Faqat... hukm ijrosi kechikdi... Elchin Anvar ishlagan institutga borib, Xolidiyini ko'rib ham keldi. Uning ko'zlari olayib, tilini tishlagan holda hojatxonada osilib turishini istadi. Juda-juda istadi. Faqat... kechikdi.

...Hushsiz yotgan Elchinning xayolidagi Anvar kulardi, to'xtovsiz kulardi.

- Kulaverma hadeb, - deb ranjidi Elchin. - O'ldirishimga ishonmayapsanmi?

- Ishonyapman. Lekin sen osganing bilan u o'lmaydi. U ko'p boshli ajdaho. Bitta boshini osganing bilan boshqalari omon qolaveradi. Bog'bonlarning ishlarini kuzatganmisan? Bitta shoxning uchini kessa, o'sha yerdan ikki-uchta surhcha chiqadi. Sen bitta Xolidiyini o'ldirsang, yonidan ikki-uchta Xolidiy o'sib chiqaveradi. Ularni osishga hojatxonada yetmaydi.

Shunday deb yana kuldi. Xoxolab kuldi.

- Senda qasoc tuyg'usi yo'q edi, - dedi Elchin o'ychan tarzda.

- Senda bormi? Bekor gap! Sendagi tuyg'u - puch bir narsa!

- Bekor aytibsan!

- Sening qasosing kimga kerak? Faqat o'zingga. Ko'ngil xumorini bosish uchun kerak. Sening qasosing - kashandaning chilim chekishidek bir gap. Xumor tutganda bir chekadi, tamom.

- Sen... ket... boshqa kelma... Istamayman sen bilan gaplashishni. Noila bilan tillaring bir.

- Noila nima deydi?

- Zaynabga achinyapti.

- To'g'ri qiladi.

- Bu qasos emas edimi?

- Qasos emas edi, to'g'ri.

- Bunday dema! Buv B" qasos! Men Asadbekni qiynab o'ldiraman! Keyin hammaga aytaman: bunday ifloslar jazosiz qolmasligi kerak, deymen!

- Qo'lingdan kelmaydi.

- Keladi!

- Yo'q... endi yoningda Zelixon yo'q...

- Usiz ham eplayman!

Anvar kuldi, xoxolab kuldi... So'ng...

So'ng ovozi uzoqlashib, oqibatda o'chdi. Keyin qarg'a qag'illadi. "Ovozing o'chsin", deb o'yladi Elchin. Qamoqda ekanida, Rusiyaning sovuq o'rmonlarida yurgan kezarida "Qarg'aning qag'illashida xosiyat yo'q", deb eshitib, shu aqidaga amal qilishga odatlangan edi. Shu bois "Kisht!" deb haydamoqchi bo'ldi. Qarg'a uning po'pisasini nazarga ilmadi. Qag'illayverdi. Shunda Elchin tush ko'rmayotganini anglab, ko'zlarini ochdi. Ovoz kelgan deraza tomonga qaradi. Boshi aylanib deraza, deraza orqali ko'rinib turgan daraxt shoxlari ayqash-uyqash bo'lib ketdi. Ko'zlarini chirt yumib, chuqur nafas olgan edi, biqinidagi og'riq zo'raydi. Qarg'a yana qag'illadi. U ko'zlarini ochib qaradi. Bu safar boshi aylanmadi. Tashqarida daraxt shoxiga qo'nib, shu xonaga qaraganicha qag'illayotgan qarg'a qanotlarini patillatib qo'ydi-yu, uhmadi.

"Senga nima kerak?" deb pichirladi Elchin.

Qarg'a "gapingga tushunmadim", deganday boshini qiyshaytirdi, so'ng shoxni cho'qilab qo'ydi.

"Qanday ahmoq maxluqsan o'zing?! - deb o'yladi Elchin. - Senga nima bor bu yerda? Menga qanday xabar olib kelding? O'lim xabarimi yo hayot umidimi?.. Yo'q... Senga hayot umidini yetkazish vazifasi berilmagan. Sen bor joyda yaxshilik urug'i quriydi. Sen kelsang birov quvonmaydi, ketsang - ranjmaydi. Sen... Xudo qarg'agan qushsan... Qiziq... Qarg'a - Xudo qarg'agan qush... Qiziq... "Qarg'ish" degan so'z "Qarg'a"dan olinganmi? Xudo qarg'agan bandasiga qarg'ani ro'para qiladimi?.."

Bu fikr Elchinning tovonidan bo'g'zigacha o'tmas pichoqda tilib, tuz sepganday bo'ldi. Bu og'riqqa toqat qilolmay, qaddini ko'tarib, "Kisht!" dedi. Qarg'a uning ojiz sasini eshitganday, boshini burib qaradi. So'ngra esa "Vazifamni bajarib bo'ldim", deganday bir qag'illadi-yu, uchib ketdi.

Professor Habib Sattorov Londondan qaytgach, Moskvada yana ikki-uch oy qolmoqchi edi. Uyiga qo'ng'iroq qilib, xotinidan "Tezroq kelsangiz yaxshi bo'lardi" degan mujmal gapni eshitgach, fikri o'zgardi. "Hoynahoy onam betobdirlar. "Eringni chaqirtir", deb siquvga olgandirlar", degan o'yda yo'lga hozirlandi.

Uyiga kirib kelishi bilan so'ragan birinchi savoli shu bo'ldi:

- Oyim tuzukmilar? Nega lanj gapirding?

- Oyim... tuzuklar. Birpas damingizni oling. Sog'indik-da... - dedi xotini jilmayib. Habib Sattorov sezgir odamlar toifasidan emas. Inson ruhiyatidagi, chehrasidagi o'zgarishlarga yetarli ahamiyat bermas edi. Sezgirroq bo'lganida xotining jilmayishi ortida bir dard yashiringanini, tashvishli xabar aytishga tili aylanmay qiynalayotganini fahmlagan bo'lardi.

Qizlari o'qishda, uyda er-xotin yolg'iz edilar. Shu bois "sog'inish" so'zi Habibga o'zgacha ohangda eshilib, xotining beliga qo'l yubordi.

- Voy o'lay, kuppa-kunduz kuni-ya! - dedi xotini nozlanib.

Bu nozlanishdan so'ng u o'zini erining bag'rida ko'rди.

Telefon jiringlamaganida sog'inch degan tuyg'u ularni noqulay ahvolga solib qo'yishi mumkin edi. Chunki telefon qo'ng'irog'idan ko'p o'tmay kichik qizi o'qishdan qaytdi...

Habib Sattorov choy ichib bo'lgach, kiyimini almashtirdi.

- Bi-ir ishxonaga o'tib kelay, - dedi u xotining savol nazariga javoban.

- Hovliga-chi? Oyimlarni ko'rgani bormaysizmi?

- Boraman, boraman... Avval institutga o'taman. Hovliga keyin. Fanlar akademiyasidan bir xalta qog'oz berishgan. Direktorga topshirib qo'yay, balki zarur hujjatlardir...

Xotini labini tishladi, ammo gapini ayta olmadi.

Habib Sattorov institutga kiraverishdagi dahlizga osilgan, atrofi qora hoshiya bilan o'ralgan suratni ko'rib, to'xtadi. Shu dargohda uzoq yillar ishlagan, lekin ilmga zarracha foyda bermagan, keyingi yillarda "keksa olim" sifatida yoshlarga pand-nasihat qilib yuruvchi ilmiy xodimning o'lgan o'tgani haqidagi xabarni o'qib, "Xudo rahmat qilsin", deb qo'ydi. Habib Sattorov Londonga ketmasidan ilgari bu odam uning xonasiga kirib: "O'ylab qarasm, shuncha ishlabman-u, bitta otning taqasini ham berishmabdi. Hatto bitta medalim ham yo'q-a?! O'lib qolsam, yostiqligimga nimani tikib olib chiqishadi. Bolalarimdan uyalamam. Xo'jayinga siz ayting. Qirq yildan oshiqroq ishladim. Hech bo'lmasa "Mehnat veterani" medalini olib bersin", degan edi. Habib Sattorov "Katta" bilan yaxshi munosabatda bo'lmasa-da, uning iltimosini aytgan edi. "Medalni olishga ulgurdimikin? - deb o'yladi Habib Sattorov. - Bechora olgan mukofotlarini yostiqligimga qadab, tobutining oldida ko'tarib borishlarini orzu qilgan ekan-da? Bu mukofotlar u dunyoda ish berarmikin? Mukofotlari yo'qlar nima qilarkin?.."

Shu fikrlarda ketib borayotganida hamkasblari yo'liqib, uni eson-omon qaytgani bilan qutlab, so'ngra "Bandalik", deb qo'yishdi.

Habib Sattorov buni keksa ilmiy xodimga nisbatan aytiluvchi so'z deb o'ylab, "Ha, endi, umr degani shu-da" deb qo'yaverdi.

Bildirilgan hamdardlikka bu holda loqaydlik bilan javob berilishidan ajablandilar. Ammo hech biri "Ukasi o'lgan odam ham shunaqa bo'ladimi?!" demadi.

Habib Sattorov qabulxonaga kirib, rahbar o'tirgan xona eshigini ochmoqchi edi, kotiba to'xtatdi:

- Sohib Po'latovich bandlar.

- Majlismi? - dedi Habib Sattorov to'xtab.

- Bandlar, - dedi kotiba labini burib.

- Meni taniyapsizmi? - deb ajablandi Habib Sattorov. U rahbar bilan yaxshi munosabatda bo'lmasa-da, boshqalarga nisbatan bu xonaga bemalol kirib-chiqaverar edi.

- Taniyapman, - dedi kotiba, keyin tortmasidan bir varaq qog'oz chiqarib uzatdi: Habib Sattorov uning bu qilig'idan ajablanib, qog'ozni olib o'qidi: "Buyruq v.,--... Mehnat intizomini surunkali buzgani uchun Habib Sattorov vazifasidan ozod etilsin..."

Habib Sattorov buyruqni qayta-qayta o'qib, kotibaga "Eslaring joyidami?!" deganday qaradi. Bunday tushunmovchiliklarga, ajablanishu hayratlanishlarga ko'nikib qolgan kotiba "Menga nima, buyruqni men chiqarmayman", deganday kichkina egovchasi bilan tirnog'ini egovlayverdi.

- Kim bor oldida? - dedi Habib Sattorov ovozi bilan balandlatib.

- Mumkin emas, bandlar, - dedi kotiba yana labini burib.

Habib Sattorov yana bir oz chidab turdi-da, keyin kotibaning hay-haylashiga qaramay, eshikni shart ochib, ichkari kirdi. Asosiy xona kimsasiz, biroq, orqa tomondagi dam olish xonasidan ayol kishining nozli kulgilari eshitalardi. Habib Sattorov "Nima qilsam ekan?" deb o'ylab turmadi. Dam olish xonasiga bostirib bordi. Chala yarim yechingan holicha baqaloqdan kelgan Sohib Po'latovga karashmalar qilayotgan yigirma uch-yigirma besh yoshlardagi juvon eshikdan kirib kelgan Habib Sattorovga ko'zi tushib, qichqirib yubordi. Bu qichqiridandan cho'chib tushgan Sohib Po'latov orqasiga o'girilib, kutilmagan mehmonni ko'rди-yu, avvaliga bir oz dovdiradi. So'ng o'zini qo'lga olib, jilmayganicha o'rnidan turdi-da, hech narsa bo'lmaganday Habib Sattorovga qo'l uzatib, ko'rishmoqchi bo'ldi:

- Habib Sattorovich, salom, salom, yaxshi keldingizmi?

Habib Sattorov unga qo'l cho'zmadi, ko'rishmadi. Sohib Po'latov bunga ham e'tibor bermaganday, qizga qaradi-da:

- Siz boravering, ishingizni qilavering. Hammasi yaxshi bo'ladi, - dedi. So'ng Habib Sattorovni katta xonasiga boshlab, o'z o'rniga o'tirdi. U qisqagina fursatda dovdirash, o'ng'aysizlanishdan butunlay qutulgan, jiddiy, mulohazali rahbar qiyofasiga kirib olgan edi. U qo'ng'iroq chalib, kotibasini chaqirdi-da, ikki kishilik qahva buyurgach, Habib Sattorovdan:

- Safaringiz yaxshi o'tdimi? - deb so'radi.

- Safar-ku, yaxshi o'tdi, ammo mana bunga tushunmadim, - dedi Habib Sattorov qo'lidagi qog'ozni unga uzatib.

- Nima bu? - dedi Sohib Po'latov hech narsadan xabari yo'q odamday. Keyin buyruqqa ko'z yugurtirgach, qog'ozni nari surdi: - Ha, bumi, arzimagan bir gap. Rasmiyatchilik. Davlatning mehnat intizomi haqidagi qonuni bor, azizim. Unga barchamiz bo'ysunamiz.

- Men Angliyaga ish bilan ketgan edim, ammamning to'yiga emas. O'z hisobimdan...

- Xabarim bor. Ammo o'z hisobingizdan olgan ta'ilingiz sakkiz kun oldin tugagan. Lekin, azizim, siz tashvishlanmang. Bu bir rasmiyatchilik. Siz menga tushuntirish xati yozib bering. Sizni ishsiz qoldirmaymiz. Faqat mudirlikda emas... ilmiy xodim bo'lib ishlab tura turasiz. Mudirlikka odam tayinlab qo'yuvdim. Akademiya ham tasdiqlagan.

Habib Sattorov uning gaplarini eshita turib "Tupurdim sening marhamatingga! Men Moskvagami, Angliyagami ketib ishlashim ham mumkin. Ammo sen shu shilta yeringdan bir qarich jila olmasan!" demoqchi bo'ldi-yu, tilini tiydi. Joy talashib, past ketishni

istamadi. Buyruqni ko'ra solib, bostirib kirishining zaiflik alomati bo'lganini fahmlab, o'zini o'zi koyidi. "Shu badbaxtning huzuridan boshimni egib chiqsam, bir umrli sharmandalik bo'ladi", degan fikrga kelib, qaddini g'oz tutdi.

Uning bir oz jim qolganini Sohib Po'latov o'zicha tushunib, qo'li baland kelganiga ishongan holda gapini davom ettirdi:

- Yana ham men sizni hurmat qilaman, azizim, Sizday olimlar ko'chada qalashib yotgani yo'q. Ba'zi o'rtoqlar buni tushunishmaydi. Hatto partbiletini stolga qo'ysin, deydiganlar ham topildi. Men ularga qat'iy qarshi chiqdim.

- Bekor qilibsiz, - dedi Habib Sattorov istehzo bilan kulib.

- Nega bekor bo'larkan? Men kadrlarni qadrlashni bilaman. Siz esa men haqimda noto'g'ri fikrlarda yurasiz. Partbilet, azizim, siyosiy masala. Siyosiy masala esa - hazil gap emas! Uchib ketishingiz hech gap emas!

- Baribir bekor qilibsiz. Men partbiletini stolga qo'ymasdim, - Habib Sattorov shunday deb mug'ombirlarcha kuldi-da, yana qo'shib qo'ydi: - ikki dunyoda ham qo'ymasdim.

- Siz... katta ketyapsiz. Siz ularni bilmaysiz. Ular shundayki... qo'yishga majbur bo'lardingiz baribir.

- Qo'ymasdim, - dedi Habib Sattorov o'jarlik bilan.

- Nega?

- Chunki menda partbiletning o'zi yo'q. Partiyasizman.

Sohib Po'latov joyida bir qimirlab oldi.

- Bo'lar ish bo'libdi, - dedi Habib Sattorov g'olib odamning ovozi bilan. - O'zim ham "Bo'shasammikin", deb yuruvdim. Buyruq uchun rahmat. Endi men kompyuterimni olib ketsam.

- Qanaqa kompyuter?

- Bilmaysizmi? Nahotki? Buyuk Britaniya qirolik akademiyasi Habib Sattorovga beshta kompyuter sovg'a qilgan edi. Bittasi shaxsan o'zimga sovg'a, qirolichaning dastxati ham bor. Bilishimcha, kompyuterning uchtasi Moskvada qolgan. Ikkitasi shu yerda. Mayli, men faqat dastxat bitilganini olay. Bittasi institutda qolsin.

ВЪ"Е, yo'q, azizim, - Sohib Po'latov shunday deb jilmaydi. - Sizga berolmaymiz uni. Bular institutning mulki. Siz esa bizda ishlamaymiz. Sizga faqat bir yaxshilik qilishim mumkin: istagan paytingizda kelib foydalanishga ijozat etaman.

Shunisi ortiqcha bo'ldi. Habib Sattorov shunisiga chiday olmasdan chapanichasiga so'kib yubordi. Shu so'kish bahonasida har ikki tomon aytadiganini aytib, yuragini g'uborday bosib turgan alamlardan forig' bo'ldi. G'azab toshlari tugagach, Sohib Po'latov:

- Akademik Xolidiy domla ukangni jinni, devdilar. To'g'ri aytgan ekanlar. O'zi urug'laringda bor ekan jinnilik, - deb bahsga yakun yasadi.

Habib Sattorov bu yakunga qarshi bir gap aytmadi. Sohib Po'latovning fikrini ma'qullaganidan emas, aksincha, aytilgan gapning naqadar tuban, naqadar puch ekani sababli unga javob qaytarishni lozim topmadi. U o'z ko'nglida sukut saqlab, harifidan baland keldi, g'oliblik shohsupasini egalladi. Sohib Po'latov esa so'nggi gapi bilan uni "tamoman majaqlab tashlaganiga" amin edi.

Habib Sattorov ko'chaga chiqib bir oz yurgach, to'xtadi. "Yana bir-ikki og'iz gapni aytsam bo'lar ekan", degan fikrda afsuslandi.

So'ng "Shu odamga gap ta'sir qilarmidi", degan fikr bilan o'zini o'zi ovutdi. Agar uning yonida Sobitxon o'xshash ilm sohiblaridan biri bo'lganida, ayni bir haqiqatni aytib, ko'ngliga taskin berardi. Afsus shuki, yonida bunday aqli rasolardan yo'q.

Yana bir afsus shuki, o'zi shu yoshga yetib ahli donishlar suhbatiga intilmadi. Xudo bergan aql xazinasini karra jadvaldan tortib, turli formulalar bilan to'ldirdi. Agar ruhoniy ilmga ozginagina joy bergandami edi "As-sinatuhum ahla minal asal va qulubahum qulubuz-ziaab"[1] - hadisi sharifining neni anglatishini bilgan bo'lardi. Sohib Po'latovning qiliqlarini shunda tushunib yetardi.

Bo'ri qo'yxonaga oralasa, bir necha jonivorni bo'g'izlaydi. Holbuki, bittagina qo'yni olib ketadi. Sohib Po'latov ham shunday. U hozircha Habib Sattorovni ishdan bo'shatdi. Hali shogirdlar, tarafdorlar... turishibdi. Habib Sattorov hozircha bu haqda o'ylamaydi...

U avtobus bekati qadar bo'lgan yarim chaqirimlik yo'lda xayolini hozirgi noxushliklardan tozalamoqchi bo'ldi. Bu - uning hamishalik odati. Biron nohaqlikka duch kelsa, ko'ngli g'ashlansa, janjalli holatda o'zini tutib, hatto buni uzoq o'ylamay, xayolidan chiqarishga harakat qiladi. Buning uchun u ko'ngliga huzur baxsh etuvchi yaxshi damlarni eslab, ko'z oldiga keltiradi. Hozir ham shunday qildi. Angliyadagi dorilfununda kechgan mas'ud damlarini, ma'ruzalaridan keyingi olqishlarni, qirolicha huzuridagi qabulni esladi. Esladi-da, "Men kim-u, u kim? Ertaga ishdan olinsa, tuflab tashlagan tupugimga arzimaydi", deb o'ziga-o'zi tasalli berdi. Sohib Po'latovlarning ertaga ham, indinga ham ishdan olinmasliklarini esa, o'ylab ko'rmadi.

Bolaligi o'tgan uyga kelgandan keyingina hamkasblarining nima sababdan ta'ziya bildirganlarini angladi. Shum xabarni eshitib, bir oz garangsi. Onasining fig'onli yig'isi yuragini o'rtab yubordi. Mashoyixlar "Otamlatmagin, bo'tamlatmagin", deb bejiz aytmaganlar. Farzandi dardida ezilib-ezilib yig'layotgan onaning dardini yana qanday dard bilan qiyoslash mumkin? Bundan ulug'roq dard yo'qdir... Ehtimol... Yana kim biladi... Risolat kampirning aytib yig'lashiga agar tog' qoyalari tushunishsa, alamdanda balki tars-tars yorilib ketarmi edilar. Ajab yeri shundaki, Habib Sattorov onasining yig'isidan o'rtandi... Ammo... o'zi yig'lamadi. Yig'i kelmadi. Bundan o'zi ham ajablandi. Keyin o'zidan o'zi nafratlandi.

Onasi bir oz yupangach, ko'cha eshik og'zida hassaga tayangan Sobitxon ko'rinib, "Opoqi!" deb chaqirdi. Risolat kampir uni ovozidan tanib, o'rnidan turdi-da, uy ostonasiga bordi:

- Keling, Qori bolam, kelavering, - dedi u yig'lamsiragan ovozda.

Habib Sattorov hovliga chiqib mehmonni kutib oldi. Risolat kampir Sobitxon bilan yig'lab ko'rishdi.

Sobitxon ko'rpachaga o'tirishga qiynalgani sababli, stulga cho'kdi-da, shirali ovozda tilovat qildi. Fotihadan so'ng Risolat kampir odati bo'yicha "Xudoning irodasi shu ekan-da", deb qo'ydi. Sobitxon "Onajon, bu Xudoning irodasi emas, Xudo bandalariga jonlaringga qasd qilinglar deb buyurmagan. Jonga qasd qilish - shayton irodasiga bo'ysunishdir. Afsuslar bo'lsinkim, birodarimiz shayton qavmida ketibdilar", demoqchi bo'ldi-yu, ilmdan bexabar bu ayolning alamlari yarasiga tuz sepmay, deb tilini tiydi.

- Qo'qondan kelib shu shumxabarni eshitdim. Oллоh sizga sabr bersin. Barchalarimizni o'zi hidoyat yo'lga boshlasin, - dedi Sobitxon.

- Yurishingiz sal bejoroqqa o'xshaydi. Hali ham yaxshi tuzalib ketmadingizmi? - deb so'radi Risolat kampir mehribonlik bilan.

- Shunisiga shukr. Do'xtirlar yurolmaydi, deb bashorat qilishuvdi. Ularning emas, Oллоhning aytgani bo'lyapti.

Sobitxon uzoq o'tira olmas edi. Shu sababli kampirdan ijozat so'rab, o'rnidan turdi. Habib Sattorov uni kuzatib qo'ydi. Iziga qaytayotganida oshxonadan chiqayotgan kelini - Xonzodaga to'qnash keldi. Xonzoda qayin og'asiga salom berib ko'rishib, oshxonaga kirganicha endi chiqib kelayotgani edi. Habib Sattorov keliniga bir qaradi-yu, uning bir necha oy orasida bir necha yilga qariganini sezdi. Turmush ikir-chikirlariga uncha e'tibor bermaydigan bu olim keyingi o'tgan oylar kelini uchun naqadar mashaqqat bo'lganini bilmaydi. Xonzodaning kechalari to'kkan ko'zyoshlari jamlansami, dengiz bo'lmaganda ham ko'l bo'lar.

Bevaning, ayniqsa, tirnoqqa zor bevaning zorli, g'amli ohlariga tun qanday chidar ekan, zaminu samo qanday chidar ekan? Yerning ohlari to'planib, so'ng vulqon kabi portlasa kerak. Beva faryod qila olsa edi, bu faryodlar jamlansa edi... Vulqon nima ekan, Yer koinotdagi yo'lidan adasharmi edi... Lekin Habib Sattorov bularni his qila olmaydi. Xonzodaning otasinikiga ketishini yo ko'zi ojiz qaynonasini boqib shu yerda o'tiraverishini bilmay garangsishi ham unga begona. Agar Habib Sattorovga birov "Idda o'tibdi, endi kelinigiz boshqa turmush qurishi kerak", desa hayratlanishi turgan gap. Kelinining ma'yus boqishini ko'rgan Habib Sattorov unga nimadir deyishi lozimligini sezdi. Ammo o'sha "nimadir" kallasiga kela qolmadi, tiliga tusha qolmadi. Avvaliga ukasining so'nggi kunlarini so'ramoqchi edi, lekin "Yarasini tirnamay, vaqti bilan aytar", degan o'ya fikridan qaytdi. U ayni damda yo uydagi, yo ishxonadagi ahvoldan so'z ochishi mumkin edi. Birinchisi o'ziga ma'qul kelmagach:

- Institutda nima gaplar o'zi? - deb so'radi.

Bu savol Xonzodaga g'alati tuyuldi. Qaynog'asidan tasalli kutgan bu beva unga yer ostidan yashirincha bir qarab qo'ydi-da:

- Tinchlik, - dedi xasta ovozda.

- Tinchlik bo'lsa yaxshi... - dedi Habib Sattorov, so'ng keliniga sinovchan boqib qo'shib qo'ydi: - Direktorlaring ham tinchmi? Boshqalarga... g'alamislik qilmayaptimi?

Xonzoda "Institutga boribsiz, bilgandirsiz?" degandek savol nazari bilan bir qarab olib, yerga tikildi:

- Kayfiyatlari yomonroqmikin... Bir majlis bo'luvdi..

"Majlis" degan so'zni eshitib Habib Sattorov sergaklandi:

- Xo'sh, xo'sh, xo'sh, davom eting-chi, nima gap bo'ldi o'sha majlisda?

- Majlisda... sizning chet ellardagi ishlaringizni gapirishdi. Xullas... aytishdiki... siz...

- Tortinmay gapiravering, nima deyishdi?

- Siz... kapitalizmga xizmat qilibsiz.

- O', shunday deyishdimi? Bag'oyat go'zal aytilibdi. Kapitalizmga xizmat qilish... - Habib Sattorov shunaqa degach peshonasiga asta shapatilab qo'ydi. - Voy, xomkallalar, voy xomkallalar! Axir bu fan, siyosat emas! Fan kapitalizmga ham, sotsializmga ham boshqa "izm"lariga ham xizmat qilmaydi. Fan - fanligicha, olim esa olimligicha qoladi. Siyosatdonlar yo u "izm"ga, yo bu "izm"ga bo'ysinadi. Ikkita-uchta "izm"ni o'ylab topib, dunyoni bo'lib hammani garang qilishadi. Fan olami bunday "izm"larga bo'linmagan, bo'linmaydi ham! U qovoq kallalar qachon tushunib yetishadi buni?!

Xonzoda qaynog'asining gaplariga tushunmaganday qarab turaverdi. Bu gaplarni keliniga aytishning foydasi yo'qligiga aqli yetgan Habib Sattorov kaftlarini bir-biriga urib qo'ydi-da:

- Ha, mayli, qo'yavering. Ular itga o'xshab huraverishadi, - dedi. - Nima bo'lsa bo'ldi! Kunimiz shunday to'nkalarga qolganidan keyin nima qilardik.

Xonzoda qaynog'asi bilan gaplashib turishdan iymanib, orqasiga asta tislandi. Buni sezgan Habib Sattorov ham eshik og'zidan o'zini chetroqqa oldi.

- Hali institutga boruvdim... Ovsiningiz menga bu xabarni aytmovdi-da, - deb o'zini oqladi. - Yangilikdan xabarlar bormi?

- Qaysi yangilik?

- Meni ishdan bo'shatishibdi-ku?

- Eshitdik. Akademiyaga xat yozdik.

- Bekor qilibsizlar. Ertagayoq xatni qaytarib olinglar. Uning odati ma'lum, xatga kim qo'l qo'yan bo'lsa, bitta-bitta bo'shatadi.

Men... aslida o'zim ariza yozmoqchi edim. Birato'la Moskvaga ketaman. Bu yerdagi nohaqliklar jonimga tegdi.

- Maskovda... - dedi o'ychan tarzda Xonzoda. - Maskovda haqiqat bor deb o'ylaysizmi?

"Maskovda haqiqat bor deb o'ylaysizmi?.."

Xasta, o'ychan tarzda emas, Anvarning kinoyali ovozida aytilganday bo'ldi bu gap.

"Maskovda haqiqat bor deb o'ylaysizmi?"

"...haqiqat bor deb o'ylaysizmi?"

"...o'ylaysizmi?.."

Oshxona ichkarisida xasta ovozda aytilgan bu gap Habib Sattorovning nazarida butun mahallani zirillatguday bo'lib jarangladi, aks-sado berdi.

So'nggi uchrashuvlarida Anvar shunday deb edi.

- Maskovda haqiqat bor deb o'ylaysizmi?

- Menga haqiqat emas, ilmiy ish uchun sharoit kerak.

- Haqiqat yo'q yerda sharoit ham bo'lmaydi. Domlangiz boshingizni silagani bilan "qora-quralar nasibamizni yeb ketyapti", deydiganlar ko'p u yerda..."

Qiziq, yo'l ustida aytilgan gapni o'shandayoq unutgan edi. Kelini esga soldi... Unda Anvar bilan picha bahslashgan edi, nasihat ham qilib edi. Endi keliniga nima desin?

Bu gap a'zoi badaniga titroq yubordi. Keliniga norozi qiyofada qaradi-da:

- Siz oyim bilan o'tira turing, men Anvarning xonasiga kiray, - deb uy tomon yurdi. Anvar uchun ham darsxona, ham mehmonxona vazifasini o'tagan uyga qadam bosib kirib, o'rtada to'xtadi. O'zining kuyovlik onlari kechgan bu uy deyarli o'zgarishsiz. Faqat... ranglar unniqqan. Qaysi bir yili chakka o'tganidan shiftdagi fanerning ayrim joylari tirishgan. Uyni qaytadan bo'yoqdan chiqarishga Anvarda qunt ham, toqat ham, muhimi - mablag' ham yo'q edi.

"O'zim qarab tursam bo'larkan", deb o'yladi Habib Sattorov.

Qaysi bir yili onasi "Ukangning topish-tutishida baraka yo'q, sen qarashib tur", deganda "Ukam yosh bola emas. Harakat qilsin. Har kim o'z aravasini o'zi tortishi kerak", deb uni ranjitgan edi. Mana endi afsuslanib turibdi. Endi bu afsusdan ne foyda?

"Hayitgacha uyini moylatib beraman", deb ham o'yladi. Endi uyning moyi yangilandi nima-yu, yangilanmadi nima? Hayitgacha Anvar tirilib kelib o'tirarmidi? Yo Xonzodaga kerakmi? U erining yili o'tguncha o'tirar, keyin ketar... Keyin Habib Sattorovning o'zi ko'chib kelar...

Bir oyog'i singani tufayli kanop bilan bog'lab qo'yilgan, deraza tokchasiga qadalib turgan stol hozirgina hovliga chiqqan egasini kutayotganday mung'ayib ko'rindi. Xonzodaning kelinligida tortiq etilgan bu stol mehmonlar uchun ham, dars uchun ham xizmat qilardi. Dam o'rtaga sudralib, dam deraza tomonga qo'yilaverib oyog'i singan bu stolning "tabibi" Anvar o'limidan uch kun oldin "vaqtincha" bog'lab qo'yan edi.

Stol ustida uch-to'rt kitob, taxlam qog'oz, bir necha turli qalinlikdagi daftar turardi. Anvar so'nggi marta bu uydan chiqqanida bular sochilgan holda edi. Keyin... Xonzoda titroq qo'llari bilan batartib holga keltirdi.

Stol ustida qalam yotibdi... xuddi hozirgina ishdan horib yonboshlaganday... Yoki yetim qolganidan bo'zlab, bag'rini yerga berib yotganday. Shunisi to'g'ridir... qalam yetim... kitob-daftarlar yetim, siniq oyog'i kanop bilan bog'langan stol, hatto uy yetim... Faqat yetim bola yo'q. Otani sog'inuvchi, "voy otam"lab yig'laguvchi farzand yo'q.

Xayoliga shu fikr kelganda ko'zlariga yosh quyildi. Bag'ri kuyib yig'ladi. Nima uchun yig'ladi? Ukasidan zuryod qolmaganidanmi? Yoki o'zining yolg'izligidanmi? O'z ta'biri bilan aytganda, "ahmoq bo'lsa ham" ukasi bor edi. Endi... ko'zi ojiz onasi, xotini, ikki qizi... "Moskvaga yoki Angliyaga borib ishlayman", dedi. O'zi-ku, borib kelar. Onasiga kim qaraydi? Xotinimi? Qaynona-kelin munosabati aniq-ku?

Ha... u o'zining qismatiga ham yig'ladi. U olimligini unutib, odam ekanini esladi.

Shunisiga ham shukr...

Habib Sattorov unsiz yig'lagan holida bir oz turgach, stol yonidagi stulga o'tirdi. Bir necha daqiqa harakatsiz o'tirdi. Kitob-daftarlariga qo'l tekkizishga botinmadi. Kitob-daftarlar qo'l tegishi bilan "Voy, egam!"lab dod soladiganday tuyuldi. Bir oz harakatsiz o'tirgach, qo'lga qalamni oldi. Qalamning badanida tishlarning izi...

Xayolga berilib, beixtiyor qalamni tishlagan holda nimalarni o'yladi ekan? Balki o'zini qachon, qacarda, qanday osishni o'ylagandir?

Shu fikr xayoliga urilishi bilan, qo'li titrab, qalamni joyiga tashladi. So'ng daftarni olib, varaqladi. Ayrim satrlariga ko'z tashladi. Anvar husnixat egasi emasdi. Ayrim satrlari o'layotgan odamning kardiogrammasini eslatardi: dastlabki harflarni o'qish mumkin edi, satr oxirida harf degani to'g'ri chiziqqa aylanardi.

Habib Sattorovga bu daftar ilmiy ishning qoralamasi kabi tuyulib, ayrim satrlar diqqatini tortdi. Birinchi sinf bolasiday hij o'qiy boshladi:

"...Bir xalq o'z ixtiyori bilan boshqa xalqqa qanday qilib qo'shilsin? Xo'p, nomuhtaram, noakademik, nojanob, balki bu dunyoda sizning ahmoq kallangiz bilan fikr yuritadigan galvarslarga ergashib kattaroq yoki kichikroq xalqlar qo'shilar. Lekin qanday qilib bir millat o'z ixtiyori bilan boshqa millatga qo'shilsin? Bu holda qo'shilguvchida or-nomus bo'larmi? Millat - bir dinga mansublikmi? Bir millat o'z ixtiyori bilan boshqa millatga qo'shilbdimi, demak u o'z dinidan, o'z imonidan, vijdonidan yuz o'giribdi. Alqissa: "O'rta Osiyo Rossiyaga o'z ixtiyori bilan qo'shildi", degan gap o'rta osiyolik musulmon dinidan chiqib nasroniylikni qabul etdi, degani emasmi? Shu yolg'onni chinga aylantirib berayotganlari uchun valine'matlaridan mukofotlar oladilar. Biroq, tentakona bu gapga kim ishonadi, kimlarni ishontirmoqchi bo'lishadi. Omilarnimi? Omilarga bari bir - kim non bersa, kayfini xushlasa o'shanga qulluq qilaveradi. Qornini to'yg'azib qo'yib, qamchilasa ham g'ing demaydi. Bunaqa omi odam nima - mol nima - farqsiz. Ammo... (Ammo!) ongli odamlar ko'p-ku? Ularni chalg'itish mumkinmi?

Odamning o'ng yelkasida Rahmon farishtasi, chap yelkasida Shayton bolasi turadi, deyishadi. Balki shundaydir. Lekin mening nazarimda (buning to'g'ri yoki noto'g'riligini Sobitxondan so'rab olishim kerak!!!) odam o'ngga qarasa haqiqatni, chapga qarasa - aldovni ko'radi. Odam o'ng tomoniga boshini bursa, yuziga shapaloq (balki mushtdir, Xudo ularga insof bersin) bilan uradilar. Chap tomonga bursa, peshonasini silaydilar. Uning ko'zi ajoyib narsalarga, "imtiyozlar" deb ataluvchi bu dunyo jannatiga tushib rohat topadi..."

Fikr shu yerga yetganida satrlar uzilib, arab harflarida bir nimalar yozib qo'yilgan edi. Agar Habib Sattorov arab alifbosini bilgandami, beaded ulug' hikmatni o'qir edi. Daftardagi:

"Izo, kaanam turobu dalila qovmin, Sayahdihum ila arzil jiyafi"[2] degan arabiy baytning Sohib Po'latovga ham tegishli ekanini anglardi.

Habib Sattorov daftarni yana varaqlab "jinnixonona" degan so'zga ko'zi tushib jumla boshini izladi.

"...Meni jinnixononga keltirishdi. Na izzat, na-da ikrom, na poyonoz, na-da gullar bor. Obro' ham shunchalar bo'lar-da. Ishonchim komilki, agar Nortojiev (ya'ni Gorbachev) jinnixononga yotqizilsa, bundan ortiq obro' ololmaydi. Demak, men obro' jihatdan Nortojiev bilan tengman. Oramizdagi farqimiz, u - professional, men esa kelajagi porloq havaskor jinniman! Qanday yaxshi! Kelajagi yo'q yosh olim bo'lgan durustmi yoki kelajagi porloq yosh jinni a'loroqmi? Albatta keyingisi - muddaoning o'zi! Darvoza tepasiga "Lenin biz bilan", deb yozib qo'yishibdi. Endi "Butun dunyo jinnilari, birlashingiz!" deb yozdiramiz. Qiziq... jinnilar nima uchun birlashishmas ekan? Balki birlashishgandir?.. Ha, birlashganlar! Faqat ularga "jinni" degan unvon berilmagan. Ular - aqlli jinnilar. Biz esa... men esa... ahmoq jinniman. Yo'q, ular jinnilarmi? Men jinnixonadaman. Demak, men ularning mehmoniman. Bunisi qoyil! Lekin... bir kunmas bir kun, biz havaskor jinnilar ham birlashamiz. So'ng... Xo'sh, so'ngra nima qilamiz? Ha, eng avvali o'zimizni "Aqlli jinni" deb e'lon qilamiz. Keyin erkakni xotin, xotinni esa erkak deymiz. "Falonchining eri tug'di" yoki "Falonchining eri bolasini emizmayotgan emish..." yoki "Falonchining eri boshqadan ikkiqat emish". Zo'r-a! Bolalar-chi? Tug'ilgan bolalarni "buvasi", "buvisi" deymiz... Qarabsizki, qiyomat! Eng qiyomati - televizorning hamma kanallarida faqat "O'zbekfilm" tomoshalarini ko'rsatamiz. Qarabmizki, ertalab nahorga bosmachi, nonushtaga bosmachi, tushlikka ham, kechlikka ham. Zahartang qilib yoki uyqusi qochib tursa ham - "O'zbekfilm"...

Shu yerga kelganda Habib Sattorovning toqati toq bo'lib daftarni yopdi-da, nari surdi.

"Maynavozchilik! - deb o'yladi u. - Umrini shunaqa maynavozchilik bilan o'tkazdi. Jinnixonaga ham maynavozchiligi tufayli tushgan. O'sha yerda yotib ham shu qilg'ini qo'ymagan. Hayotga shunaqa yengil qaragan. Yengil qaragani uchun ham hayotdan osongina keta qoldi. Uning yashashdan maqsadi yo'q edi. Hamma fojia shunda!"

Hayotni oddiy odam sifatida emas, olim dunyoqarashi bilan tushunuvchi Habib Sattorovning ukasi haqidagi fikri shunday edi. "Yengil qaragani uchun ham hayotdan osongina keta qoldi..."

Vo' ajab! O'zini osdi, degani hayotdan osongina ketdi, degani emas-ku? To'g'ri, bir necha nafasda jon chiqadi. Lekin bo'yniga sirtmoq solguncha qiynalmaydimi? Sirtmoqqacha bo'lgan soatlar, kunlar, oylar, balki yillar azobini kim hisob-kitob qiladi? "Uning yashashdan maqsadi yo'q edi..."

Naqadar xato fikr! Anvarning maqsadi unikidan ulug'roq edi. Habib Sattorov bu olamda "Vatan ozodligi, hurligi" degan tushuncha mavjudligini o'ylab ham ko'rmagan. Shu sababli ham hurlik xususida satrlar bitilgan stolga tirsagini tiragan holda o'tirib, ukasini nojo'ya aybladi.

Asadbek keyingi paytlarda puxta o'ylamay turib qarorlar qabul qilayotgan bo'lsa-da, Chuvrindi uning holatini bilgani uchun qarshilik bildirmadi. "G'ilayni olib, Maskovga jo'na", deganida "O'sha yoqqa borish shartmi? Agar shart bo'lsa, keyinroq borilsa-chi", deb e'tiroz bildirishga og'iz juftladi-yu, hojasini g'azabga solmaslik uchun tilini tiydi. Asadbekka bo'ysinib yo'lga otlandi. Ular safarga "deputatlar xonasi" orqali chiqishardi. Bu gal ham odat kanda bo'lmadi. Xona bekasi Chuvrindini yaxshi tanirdi. Aniqroq aytilsa, bu go'zal juvonning xona bekasi bo'lishida uning xizmati bor edi. Xona bekasi ularni qarshilab, uchoq bir oz kechikishini aytdi-da, qahvaxonaga boshladi.

Chuvrindi qahvaxonada Orzubekni ko'rib quvondi.

- Birga uchamiz shekilli? - dedi Chuvrindi u bilan ko'rishgach.

- Agar Moskvaga bo'lsa, birga uchamiz. "Vatanimiz yuragi"ga, - dedi Orzubek keyingi so'zlarga kinoya ohangi berib.

Ikkita qahva keltirgan bekachaga G'ilay aroq buyurgan edi, Chuvrindi "Maskovga borib kelguncha chidaysan", deb jerkib berdi.

G'ilay bundan arazladimi yo tor xonada o'tirib siqildimi, chekib olish bahonasida tashqariga chiqdi.

- Bu ham o'zlarinigizdanmi? - deb so'radi Orzubek. - Ko'rinishidan jallodga o'xshaydi.

- Jallodlik uning ikkinchi iste'dodi, - deb kuldi Chuvrindi.

- Moskvaga malaka oshirishga olib ketyapsizmi yo Butunittifoq yosh jallodlarining ko'rik konkursi bormi? - Orzubek shunday deb kuldi. Uning kayfiyati yaxshi edi, shu sababli hazilini davom ettirdi: - Shunaqa o'tkazilsa yaxshi bo'larkan. Mana, eshiting-a:

"Allo, biz kallakesarlarni izlayapmiz!" Oradan bir oy o'tgach bu yerda yangi ko'rsatuv paydo bo'ladi: "Marhabo, kallakesarlar!"

Chuvrindi deputatning beg'araz hazilidan kuldi. Aslida bu hazil emas, potos bog'lagan pichinglardan biri edi. Doimo qovoq uyub yuruvchi deputatdan hazil gapning chiqishi shimolda lola undirish kabi edi. Uning hazilini yon-atrofidagilargina tushunishi mumkin edi. Chuvrindi uning qiliqlarini yaxshi bilgani uchun ham kulib qo'ya qoldi.

- Mahmudbek, ko'rinmay ketdingiz? - dedi Orzubek jiddiylik bilan.

- Yuribmiz, aka, tirikchilik.

Orzubek undan "O'zingiz ham ko'rinmaysiz", degan lutf kutdi, bunday savolni eshitmagach, o'zi muddaoga yaqinlashdi:

- Men ham yo'qlamay qo'ydim, - dedi hamsuhbatiga sinovchan tikilib. - Bek akangiz "qorasini o'chirsin", degan bo'lsalar kerak, a?

- Yo'q, unday emas, bilasiz-ku...

- Bilaman. O'sha oxirgi uchrashuvda sizlar meni noto'g'ri tushundinglar. Meni amalparast deb o'yladinglar. Mahmud, aqalli siz ham meni tushunmadingiz-a? Axir men mansabparast emas, millatparastman! Men millatim uchun jonimni tikkanman. Menda millatim uchun jondan boshqa hech narsa yo'q. Molim ham, kuchim ham yo'q. Kuch, boylik sizlarda bor. Men sizlarda ham millat tuyg'usi, hurriyat tuyg'usi uyg'onsa edi, deb umid qiluvdim. Sizda shunday tuyg'uning uchqunini ko'rgandim. Afsus, adashibman.

- Adashmagansiz. Millat uchun biz ham jon berishimiz mumkin, - Chuvrindi shunday deyishga dedi-yu, gap ohangidagi soxtalikni sezib, o'ng'aysizlandi.

Deputat bu gapni eshitib, boshini egdi. Qahvadan bir-ikki ho'pladi.

- Mahmudbek, odam boshqalarni aldagan taqdirda ham o'zini o'zi aldamasligi kerak. Men endi tushunib yetyapman. Odamni o'ttiz-qirq yoshida Vatanni sevishga o'rgatish mumkin emas ekan. Agar odamning o'zida zo'r istak bo'lsa o'rganar-u, ammo bu tuyg'uni mukammal deyish mumkinmas. Vatan tuyg'usi ona suti bilan singishi kerak ekan. Xafa bo'lmang-u, sizlarda ona suti bilan boshqa tuyg'u kirgan.

Bu gap Chuvrindining hamiyatiga tegdi. O'z onasini, bolasiga ko'krak sutini bermagan onasini eslab, g'azablendi. Qo'lidagi piyolani stol ustiga jahl bilan "taq" etib qo'ydi-da:

- Onalarimizni tinch qo'ying, - dedi zarda bilan.

- Meni avf eting, Mahmudbek. Men ramziy ma'noda gapirdim.

- Ramziy ma'noda ham gapirmang!

- Xo'p-xo'p, - dedi deputat tobelik bilan.

- Vatanning boshiga bir ish tushsa bilinadi, siz avval jon berasizmi yo boshqalarni? Sizga o'xshagan gapdonlarni yaxshi bilamiz.

Qo'lingizga qurol berib, "Vatanni himoya qil", desa, "Hozir vaqtim yo'q, majlisga kirib chiqay", deb cichqonning inini ijaraga olasiz.

- Siz qaysi Vatanni nazarda tutyapsiz? Sovet Ittifoqinimi? Men esa Vatan deganda faqat O'zbekistonni tushunaman. O'zbekiston ozod bo'lsa bas! Uning ozodlik kunini ko'rsam - armonim yo'q. O'zbekiston ozod bo'lsin, men uning ko'chalarini supurib yursam ham mayli. Men amalga intilmayman. Sizlardan iltimos qilishimning sababi - o'sha amal hozirgi ishimiz uchun zarur edi. Boltiq bo'yidagi davlatlarda millatparvarlar hukumatga kiriyaptilar. Bizda esa haliyam Moskvaga qarab chapak chaladiganlar o'tiribdi. Qarab turasiz, erta-indin Boltiq bo'yidagi uchchala davlat ajralib chiqadi. Biz o'tiraveramiz ammamning buzog'iga o'xshab.

- Shuni tushuntiribroq aytasangiz bo'lardi-ku?

- Gapirtirishga qo'ydimi, Bek akangiz? Yana nuqul "juhud xotiningiz" deydi. Qayoqdan olgan bu gapni, hayronman. Aytib qo'ying unga, xotinim, Xudoga shukr, musulima!

"Bu gaplar suyak-suyagini zirillatib yuborgan ekan-da, - deb o'yladi Chuvrindi. - Xotini juhudmi, o'zbekmi o'zim ham bilmayman. Bek akam balki boshqa birov bilan adashtirib aytib yuborgandirlar".

- Orzubek aka, siz ulug' odamsiz, - deb gap boshladi u.

- Piching qilmang, iltimos.

- Piching emas, rost gap bu, - dedi Chuvrindi samimiy tarzda. - Siz ulug' odamsiz. Ulug' odam mayda-chuyda gapga o'rallashmasligi kerak. O'shanda bek akamning kayfiyatlarini chatoq edi. Xotiningizni emas, o'zingizni ham "juhud" deb yuborishlari mumkin edi. E'tibor bermang u gaplarga. Biz sizni hurmat qilamiz. To'g'ri, biz millat uchun sizday jon kuydira olmaymiz. Lekin "millat" deydiganlarni boshimizda ko'tarib yuramiz. Biz ham tirik jonimiz, bizda ham dard bordir.

Uchoqqa chiqishga ijozat berilgani haqidagi xabar aytilganiga qadar ham Orzubek va Chuvrindi shu xildagi gaplarni gapirib o'tirishdi. Uchoqda ham bu mavzu davom etdi. Orzubek "shu odamlar tushunsa yaxshi edi", degan fikrda gapirardi. Chuvrindi uning gaplarini aqlan yaxshi tushunardi. Ammo yurakdan his qila olmasdi. Chunki uning qalbi mol-dunyo degan pardaga o'ralgan, tuyg'u ko'zlariga tilla eritib quyilgan edi.

Xongireyning idorasini uch soat deganda topishdi. G'ilay Shomil bu yerga bir marta kelgan, lekin qaysi ko'chalardan yurganini eslay olmadi.

- Kayf bor edi, - dedi u o'zini oqlab, - yuzta quyib bersangiz, moment topaman. Mastlikda kelgan joyni mastlikda topish kerak.

- Bekor aytibsan, bir tomchi ham ichmaysan.

- Qizil maydondan o'tgandan keyin bir jononning haykali bor edi.

G'ilayning bu gapi Chuvrindiga kulgili bir sinemani eslatib, ichida kuldi-da:

- Chaykovskiyimi? - deb so'radi.

- Familiyasi esda yo'q, - dedi G'ilay.

Chuvrindi bu gapni eshitib baralla kulib yubordi. So'ng G'ilaydan ish chiqmasligini anglab, tanishlariga qo'ng'iroq qilib aniqlashtirdi.

Xongireyning qarorgohi ko'p qavatli uyning uchinchi qavatiga joylashgan edi. Eshik tepasidagi telekamerani ko'rib Chuvrindi o'zicha "Zo'r-ku!" deb qo'ydi. Qo'ng'iroq tugmasini bosishi bilan eshik o'z-o'zidan ochildi. Chuvrindi shundagina eshikda tutqich yo'qligiga ahamiyat berdi. Eshik ochilishi bilan to'rda o'tirgan militsiya zobiti kiyimidagi barvasta yigitga ko'zlari tushib, joylarida qotdilar.

- Kiraver, zemlyak, qo'rqma, - dedi zobit kavkazcha sheva bilan.

Ular ostona hatlamlari bilan eshik yopildi. Yon xonadan bir yigit chiqib ularni ichkariga boshladi. Yana uch xonani oralab o'tishgach, Xongireyga ro'para bo'ldilar.

- Kel, o'zbek qardoshim, kel, mening aziz qo'nog'im bo'l, qalbing huzurli o'lsun, - dedi u o'rnidan turib.

Chuvrindining nazarida Xongirey soxta lutf ko'rgazayotgandi. Chunki Xongireyni dastlab ko'rganida u butkul o'zgacha vajohatda edi. Mehmonxonada, Asadbek huzurida u kavkazliklarga xos qo'pol, takabbur bir odamni ko'rgan edi. Chuvrindi Xongireyga baho berishda yanglishdi. Chunki avval ko'rganida Xongirey mehmon, hozir esa mezbon martabasida edi. Bu idora Xongireyning uyiday gap. Chechenlar esa uylariga kelgan har qanday mehmonni izzat qiladilar, unga lutf ko'rsatadilar.

Ular o'tirishgach, qaldirg'och mo'ylovli xushsurat yigit choy keltirdi. Bir-ikki ho'plam choy ichganlaridan so'ng Xongirey tilga kirdi:

- Xo'sh, Asad qardoshim nechukdir? Avval ko'rganimda xasta edi. Sog'-omonmi?

Xongirey "xasta edi", degan so'zlarga urg'u berib, ahvoldan xabardor ekaniga ishora qildi.

- Sizga salom dedilar, yaxshilar, - dedi Chuvrindi.

- Sog' bo'lsin, qardoshim. Xo'sh, meni nima uchun qidirdilaring?

- Qidirganimizning boisi... - Chuvrindi uning o'tkir nigohlariga dosh berolmay ko'zlarini pastga qadab oldi. - Bir odamingiz Hosilni izlab borgan ekan. Bilganlarimizni o'zingizga aytgani atayin keldik.

- Nima, mening odamimga ishonmadilaringmi? - dedi Xongirey bir oz dag'al ohangda.

- Ishonishga ishonamiz. Lekin bo'lgan voqeani o'zingiz eshitsangiz yaxshi bo'ladi. Vositachiga aytilgan gaplarga yo bitta so'z qo'shilishi yoki tushib qolishi mumkin.

- U vositachi emas, u - vakil! - dedi Xongirey.

- Ha, albatta, sizning vakilingiz, - deb xatosini tuzatdi Chuvrindi.

- Qani ayt-chi, Asadning vositachisi, nima bo'ldi?

- Hosilni noma'lum odamlar o'g'irlashgan.

- O'g'irlashgan? - ajablandi Xongirey. - Shunday odamni o'g'irlash mumkin ekanmi?

- Mana bu kishi - Hosilning eng yaqin odami. Ular shaharda ketishayotganda ikkita mashina siqib to'xtatgan. Odamlar Hosilni tushirib olib ketishgan.

- Tushunarli, demak, noma'lum odamlar. Hosil lapashang esa qarshilik ham ko'rsata olmagan.

- Ular guvohnoma ko'rsatishibdi.

- Qanaqa guvohnoma? - Xongirey shunday deb G'ilayga o'qrayib qaradi.

- "KGB"niki, - dedi G'ilay.

- "Qaysi "KGB"?" - dedi Xongirey undan nigohini uzmay.

- Qaysiligini bilmayman. "KGB" deganini eshitdim.

- Familiyasini-chi, eshitmadingmi? "Andropov" emas ekanmi? - deb kesatdi Xongirey.

Bu pichingni fahmlash uchun G'ilayda farosat yetmas edi. Shu sababli familiyani eslamochi bo'lganday go'yo o'ylandi-da:

- Familiyasi esimda yo'q, - dedi aybdor odam ovozi.

- Sen yaqin odami emassan! - dedi Xongirey keskin ohangda.

- Xudo ursin, bolaligidan yonidaman. Bir marta kelganman bu yerga. Sizga tilla haykalcha olib kelganmiz. Men ko'chada edim, sizni ko'rmaganman.

- Bekor aytibsan, g'ilay! Menga hech kim tilla haykalcha olib kelmagan. Sen Hosilning odami emassan, sen qo'shmachisan.

- Nega ishonmaysiz? - dedi zorlanib G'ilay. Uning ko'ngli ish yomonlik tomon burilayotganini sezib, g'ashlandi.

- Ikkita sababi bor: birinchisi - ahmoq odam Hosilning yaqin odami bo'lolmaydi; ikkinchisi - sen uni himoya qilmagansan!

Shu yerda Xongirey yanglishdi. Hosil atrofiga ko'proq ahmoqlarni to'plagandi. O'ziga bino qo'ygani uchun ham "Menga aql so'qadiganlar kerak emas", derdi.

- Imkoniyat bo'lmadi, - dedi G'ilay ko'zlarini pirpiratib.

G'ilay Shomil biror kimsani siquvga olganida uning ko'zlarini pirpiratib, yalinishini xushlardi. Ko'zlarning pirpirashi, yoshlanishi ba'zan samara berar, ba'zan esa pirpirab-pirpirab charchab, manguga berkilardi. Ana shunday odamning ko'zlari hozir o'zi sezmaganda pirpirardi... Qarshisidagi odamniki esa aksincha, quvvat manbaidan uzib qo'yilgan robot singari qotgan, hatto kiprik ham qoqmas edi.

- Xo'jayinni saqlab qolish uchun imkonni senga kim berishi kerak edi. Tur o'rningdan, choy ichishdan avval aft-basharani yuvish kerak.

G'ilay "nima qildik?" deganday Chuvrindiga qaradi. Undan "Tur, deganidan keyin tur", degan ishora bo'lgach, amrga bo'ysindi.

Dam o'tmay narigi xonada nimadir taraqladi, so'ng kimdir ixrandi, keyin kimdir gursillab yiqildi.

Xongirey indamay o'tirdi. Chuvrindi esa nima voqea yuz berganini taxminan chamalab, sabr bilan kutdi. Narigi xonadagilar tinchigach, choy keltirgan yigit ko'rindi-da:

- Vannaxonada oyog'i sirg'anib yiqilib tushdi. Hammasi joyida, yuvinyapti, - deb xo'jayiniga axborot berdi.

- Ha, - dedi Xongirey Chuvrindiga sinovchan tikilib. - Bizning vannaxonalar sirg'anichiq. Bilib oyoq tashlamasang, mayib bo'lishing hech gapmas.

Xongirey ma'noli ohangda shunday deb jim bo'ldi. Ammo nigohini Chuvrindidan uzmedi. Chuvrindi o'zini yo'qotmadi. Nigohini yashirishga urinmadi.

- Demak, Hosilni o'g'irlashdimi? - dedi nihoyat Xongirey.

- Ha, o'g'irlashibdi.

- Xo'p, men bunga ishonim, deydik. Xo'p, senlar meni ahmoq qildilaring ham deydik. Xo'sh, senlar bundan nimani yutasanlar?

- Biz sizni ahmoq qilmoqchi emasmiz. Hosilning yo'qolishidan bizga manfaat ham yo'q. Uning mol-mulkiga ko'z tikkan emasmiz. Biz o'z-o'zimizcha ishlar edik. Bir-birimizga sira halaqit bermaganmiz, aksincha, ko'maklashardik. Hosil Bek akamning shogirdlaridan hisoblanardi.

- Ha... yaxshi - shogird, yaxshi - ustoz, - deb Xongirey stolni chertib qo'ydi. - Bilib qo'y: senlar bitta xato qildilaring: bu yerga kelmasliklaring kerak edi. Senlar meni ishontirmoqchi bo'lyapsanlarmi? O'q ilon aqlini yo'qotib qo'yibdi. Yo sen laqmalar uni yo'ldan uryapsanlarmi? Men uning kasalini bilaman. Lekin o'lgunicha nima qilmoqchi? Maqsadi nima? Ayt, sendan so'rayapman?

- Bilmayman, - dedi Chuvrindi.

- Sen... bilmaysanmi?

- Keyingi paytda, kasallarini bilib, g'alati bo'lib qolganlar. Maqsadlari aniq emas.

- Hosilni o'ldirmadimi?

- Yo'q. Nega Bek akamdan gumonsirayapsiz?

- Men gumonsiramayman... Men har bir narsani aniq bilaman. Agar laqma bo'lsam, o'risning poytaxtida hukm surmas edim. Men senlarda nimalar bo'lib turganini bilib turaman. Men Kremldan ham sezgirroqman, kallangga tugib ol. Sen Asadning maqsadidan bexabar ekansan. Bunga, men laqma, ishonim. Shuni hisobiga endi ayt: Kozlov qaerda?

- Kozlov? - Chuvrindi yelkasini qisdi. - Biz uni Krasnoyarda ko'rgan edik. Shundan beri daragi yo'q.

- Qiziq... "daragi yo'q", degin? Daragi yo'q odamga vagona musallas yubordilaringmi?

- Yubordik, - deb tan oldi Chuvrindi.

- Men, aloqa qilmalaring, deb ogohlantirsam ham yubordilaringmi?

- Shartnoma avvalroq bo'lgan edi.

- O'sha shartnomangga, - Xongirey bu yog'iga chechenchalab nimadir dedi. Chuvrindi uning nimani nazarda tutganini o'zicha taxmin qildi.

- Xo'sh, - deb davom etdi Xongirey ruschalab. - Shuncha molni yuborishga yuborib qo'yib, uning taqdiri bilan qiziqmadilaringmi?

- Qiziqyapmiz.

- Xo'sh?

- Mol qo'lga tushgan. Mol yuborganlarni Moskva prokuraturasidan odamlar borib qamashgan.

- Bilganing shumi?

- Ha.

- Unda kallangga mixlab ol, Asadga ham borib ayt: bu mening ishim edi. Prokuraturadan borganlar menga tegishli odamlar. Agar istasam avra-astarlaringni ag'darib tashlayman. Agar istasam, hammang Butirkada[3] chiriysan, agar marhamat qilsam, ularni ertagayoq chaqirtirib olaman. Xo'sh, qaysi biri ma'qul?

- Sizga marhamatli bo'lish yarashadi, - dedi Chuvrindi jilmayib.

- Ayyor ekansan. Sen ayt: o'zingga qaysi biri ma'qul?

- Uchinchisi. Hamma ishning tinch yo'l bilan hal bo'lgani durust. Chunki biz, hammamiz bir olamning odamlarimiz.

- Ha... chiroyli gapirding. Ammo sen "Biz hammamiz jinoyat olamining odamlarimiz", deb nazarda tutding, shunday emasmi?

Axir hamma bizni jinoyatchi deb hisoblaydi-ku?

- Umuman olganda shunga yaqinroq, - deb tan oldi Chuvrindi.

- Senlarning kaltabinliklaring ham shunda. "Biz bir dunyoning odamlarimiz" - qaysi ma'noda, bilasanmi?

- Siz ayting.

- Biz hammamiz musulmonmiz. Bir qavmdanmiz. Biz bir ota-onaning farzandlarimiz. Anovi qizil devor ortidagilarning ota-bobolari bizlarning yurtlarimizni oyoqosti qilishdi, mozorlarimizni bulg'ashdi, qizlarimizni badnom qilishdi. Yana yuz yil, yana ming yil, yana qiyomatga qadar shunday qilishmoqchi. Agar mening bobolarim jannatda bo'lishsa men ularning ko'zlariga ko'rinishdan uyalib, do'zaxga qochaman. Men o'ch olmasdan yashay olmayman. Biz kichkina xalqmiz. Bularni butunlay yenga olmaymiz. Lekin biz ularni titrab, qo'rquvda yashashga majbur qilamiz. Bizlarning yurtimizni bosib olgani uchun ular bobolarini la'natlab o'tishlari kerak! Men agar istasam, ertaga Kremlini portlatib yuborishim mumkin. Lekin bundan menga nima foyda? Muhimib B" ularga so'zimni o'tkaza olish! Men bunga asta-sekin erishyapman. Buning uchun menga kuch kerak. Buning uchun sen aytgan olamning birlashuvi kerak. Hosil shuning tarafdori edi. Lekin sening xo'jayining - eshshakday qaysar, buni istamaydi. U ahmoq qizil devor ichidagilarga qulluq qiladi. Men esam ular ustidan hokim bo'laman, qarab turasan hali. Hosilni senlar yo'q qildilaring. Lekin men senlarga qarshi urush ochmayman. Chunki senlar o'zbek qondoshlarimsan. Bilasanmi, men nima uchun o'zbekni yaxshi ko'raman. Chunki o'zbekni ustozim yaxshi ko'rardi. Bilasanmi, ustozim kim - Akademik! - Xongirey shunday deb ko'rsatkich barmog'ini faxr bilan havolatdi. - Eshitganmisan?

- Ko'rganman.

- Qaerda?

- Bek akamnikida. "Farg'onada bir g'alva boshlanadigan, aralashlar", deb kelgan ekan.

- Ha, u shunaqa edi. Burnini siyosatga tiqqan edi, o'ldi. Uni men ham asrab qololmadim. Uch harf[4] mendan kuchlilik qildi. Sen ajablanma, "Kremlni portlatishni o'ylagan odam ustozini qutqarib qololmadimi?" dema. Krem - bugunning ishi emas. Bir kunmas bir kun portlaydi. Mening qo'limdan kelmasa, o'g'lim, bo'lmasa nevaram qiladi bu ishni.

Xongirey shunday deb sovub qolgan choydan bir ho'pladi. Tin oldi. So'ng gapini davom ettirdi:

- Bir paytlar o'zbeklar chechenlarga joy bergan, non bergan. Zelixon aytgan: kafanligini ham bergan ekan. Shuning hurmatiga senlarga qarshi urush ochmayman. Men katta ishlarga qo'l urayotganimda yonimda ishonchli hamrohlar bo'lishini istayman. Bilib qo'y: senlar to'dakashliklaring bilan menga hamrohlikka yaramaysanlar. Bu ahvolda senlar bir-birlaringni qo'llamaysan, shuning

uchun yigitlarning ham bir-birlariga yelka tutmaydi. Hech bo'lmaganda bir-birlaringni hurmat qilishni bilmaysanlar, kerak bo'lsa, bo'riday g'ajiyisanlar. Shuning uchun ham katta kuch bo'la olishlaringga qaramay, mayda kuchlar oldida egilib kun ko'rsanlar. Yana shuni bilib qo'yki, ahil yashamas ekansanlar, bir kissavurday, bir mayda boqqolday xor bo'lib yuraverasanlar. Xongirey Chuvrindi uchun kutilmagan gaplarni so'zlardi. Hozir u butun mamlakatdagi to'dalarga hukmini o'tkazishni istaydigan amirga emas, balki talabalarga ma'ruza qilayotgan falsafa muallimiga o'xshardi. Chuvrindining nazarida Xongirey o'z fikrlarini bayon qilmas, balki kimdir yozib bergan gaplarni aytardi. Shu sababli uning aytganlari g'ayritabiyy tuyulib, o'rnida bir qimirlab oldi.

- Nimaga bezovtalanayapsan? - Xongirey shunday deb so'radi-da, o'rnidan turib kerishdi. - Sherigingni sog'inyapsanmi?

- Ha, yuvinishi cho'zilab ketdi.

- Yuvinishimi?.. Hali uzoq cho'ziladi. Aniqrog'i, qiyomatgacha.

- Hozir shartmidi? - dedi Chuvrindi norozi ohangda.

- Hozirmi? Mutlaqo shart emas. Uni o'ldirishdi deb o'ylayapsanmi? Kallang bormi, o'zi? Idorada, uyda odam o'ldiradimi?

Eshitding-ku, yiqilib tushibdi. U endi dam olsin. Sen ham Moskvada uch-to'rt kun o'yna. Qachon ketishingni o'zim aytaman.

- Shomilga rahm qiling. U xo'jayiniga sodiq edi.

- Bekor aytibsan! Sodiq bo'lsa xo'jayinini oldirib yurmaydi. Ahmoq bo'lmasa, mening oldimga guvohlikka keladimi? Sen globusni ko'rganmisan?

Mavzuning bu qadar o'zgarishi boisiga tushunmagan Chuvrindi ajablanganini yashirmay:

- Ha, - dedi.

- Globus bir tomonga og'ib turibdi, a? Nimaga, bilasanmi? Yer yuzida ahmoqlar ko'payib ketgan. Yerni to'g'rilash uchun ahmoqlarni kamaytirish kerak. Hech bo'lmasa bittasini kamaytirib turaylik. Uning tirik qolganidan senga nima foyda? Hosilga hiyonat qilgan senga yararmidi? Uning masalasi hal. Sen qaytishda bir o'zing uhasan. Ketguningcha birovga, ayniqsa, Asadga telefon qilma. Biz senga mehmonxonadan joy hozirlab qo'yganimiz. Hamma narsa tayyor. Hattoki eng zo'r jonon ham. Ko'chaga chiqmay, maishat qilaverasan. Chiqimi - bizdan.

Chuvrindi huquqshunoslar tili bilan aytilganda "Uy hibsxonasi"ga hukm qilinganini angladi. Xongireyning bundan qanday maqsadni ko'zlaganini esa bilolmay garangsidi.

- Menga boshqa gaping yo'qmi? - dedi Xongirey uning o'ylanganini ko'rib.

- Bor, - dedi Chuvrindi, xayolini jamlab. - Bir iltimosim bor.

- Ayt.

- Jamshid degan yigit bor...

- Ha, aytmoqchi, Asadning kuyovini otib ketishibdimi? - dedi Xongirey uning gapiga e'tibor ham qilmay.

- Shunaqa bo'ldi.

- Kimligini bilmassan?

- Bilmayman.

- Qizi narkomanka emishmi?

- Shunaqa edi, boshlanishida sezib qoldik. Davolanyapti.

- Hosil menga bir qiziq videokasseta berib yuborgan ekan, vaqti kelsa senga ko'rsataman. Ha, Asad nima uchun Jamshidni o'ldirmoqchi edi?

- Buni hech kim bilmaydi. Hatto Jamshidning o'zi ham bilmaydi. Jamshid o'g'lidek qadrton edi Bek akamga.

Chuvrindi yana yolg'on so'zladi. Unga taxminan bo'lsa-da, ma'lum edi. Faqat taxminini bu odamga aytishni istamadi. Sir - ko'p hollarda sirligicha qolgani ma'qul. Chuvrindining aqidasi shunday edi.

Chuvrindi Moskvada besh kun qolib ketdi. Boshqacha aytganda, besh kun "mehmonxona qamog'ida" bo'ldi. Xongirey va'dasining ustida turdi - sharoit oliy maqomda yaratildi. Har kuni choyshab, yostiqlar, soqchilar almashtirilgani kabi, jononlar ham o'zgarib turdi. Bir tomondan Chuvrindining ko'ngliga maishat sig'magani, ikkinchi tomondan biron marazni yuqtirib ketishdan cho'chib, ularga yaqinlashmadi. Umid bilan kelgan fohishalar divanda yolg'iz yotib tong ottirdilar. Chuvrindi uzatgan pulni olmay, lablarini burib "He, erkak bo'lmay o'l", deganday chiqib ketdilar.

G'ilayning taqdiri Chuvrindiga picha ayon bo'lsa-da, o'ziniki qorong'i edi. Xongirey uni Butirkada chiritmas-u, ammo o'ris qabristonidagi chirib yotgan birorta murda yoniga joylab qo'yishi mumkin. Lekin u nimani kutyapti? Chuvrindiga shu tomoni qorong'i edi.

Holbuki, uning nimani kutayotganini bilish qiyin emas - u vakilining qaytishini kutardi. Shuning qatorida prokuraturadan borganlarning ishi natijasi ham uni qiziqtirayotgan edi. Arina Bergerning hamma yoqni ostin-ustin qilib yuborganini eshitib mamnun bo'ldi. SSSR prokuraturasida so'zi o'tadigan "ko'p hurmatli o'rtoq"qa telefon qilib, Bergerni hozircha chaqirib turishni, Kozlov topilgach, ishni qayta boshlashni iltimos qildi.

Xongirey "Men gumon qilmayman, ishonaman", deganida katta ketmagan edi. Uning ko'ngli har nima balolarni sezib turardi.

Shunday bo'lsa ham gumonini tasdiq etish uchun har bir narsani obdon tekshirtiradi. U Hosilning yo'qolganini eshitiboq, birinchi Asadbekdan gumonsiradi. Hosilning Asadbekni qarmoqqa ilintirgani haqidagi gaplarini esladi. Xongirey videokassetani tomosha qilgach, Hosilga "Uni hozircha Asadga ko'rsatma", deb tayinlagan edi. "U ahmoq ko'rsatgan. Buni ko'rgan qaysi ota tinch yuradi. Agar Asad tinch yursa, u - hezalak!" - deb o'yladi.

Vakili qaytib, uning gumoni asosan tasdiqlangach, Chuvrindi qo'ngan mehmonxonaga bordi. Xongirey vakili bilan kirib kelgandan keyingina Chuvrindi uning kimni kutganini angladi.

Xongirey Chuvrindi tomonidan lutf kutmay divanga o'tirib, oyoqlarini chalishtirdi-da, ayyorona ko'z qisib, kulimsiradi:

- Ustingdan "SK KPSS"ga shikoyat tushibdi, "partiya"dan o'chirilasan endi.

- Gunohim nima ekan? - dedi Chuvrindi uning yaxshi kayfiyatiga monand jilmayib.

- "Sovet fohishalari"ni nazarga ilmabsan. Sen ulardan irgangansan. Shu ishing bilan meni ranjitding. Xongirey sen o'ylaganday past emas, bilib qo'y. Ular fohisha bo'lgani bilan "ekologik toza" edi.

Xongireyning ohangida zarda bo'lmagani uchun, Chuvrindi ham asabiylashmay, tavoze bilan javob qildi:

- Ular uchun alohida kelaman. Ayniqsa uchinchi bo'lib kelganini sovg'a qilsangiz olib ketardim.

- E, yo'q, qardosh, endi tushingni suvga ayt. Uni "yuqori"dagi o'zimning odamlarimga ham bermaganman. Shu nomardliging uchun menga yigirma beshta o'n besh yoshli buzilmaganmi berasan.

- Yigirma besh donami yoki yigirma besh ming donami?

- Sen hazillashma, bu bo'yingdagi qarz, unutm! Xo'p, mening valaqlashishga vaqtim yo'q. Ishga o'taylik. Vakilimning hisobotini eshitasanmi?

Chuvrindi mug'ombirona jilmayib turgan "vakil"ga qarab oldi-da:

- Yo'q, - dedi.

- Nega? - dedi Xongirey ajablanib.

- Men sizga to'g'risini aytganman.

- Demak, yolg'on gaplaringdan tonmaysan?

- Yolg'on gapim yo'q.

- Unda mana buni eshit.

Xongirey ishora qilgan edi, vakil kaftdek diktofonni chiqarib, tugmani bosdi. G'ilay Shomilning so'roqlarga bergan javoblarini, kaltak zarblarini Chuvrindi indamay o'tirib eshitdi. U endi G'ilayning iqrorini emas, yana o'z taqdirini o'ylardi.

Yozuv tugagach, vakil Xongireyning ishorasi bilan chiqib ketdi.

- G'ilaying yolg'on gapiryaptimi? - dedi Xongirey unga sinovchan tikilib.

Chuvrindi yelkasini qisib, xotirjam javob berdi:

- O'zingiz tunov kuni aytdingiz: u xo'jayiniga xiyonat qilgan. Nima uchun? O'zining joni o'ziga shirin ko'ringan. Shunday odam joni qiynalganda nimalarni valdiramaydi.

- Durust, aqling joyida, qardoshim.

Xongirey shunday deb jilmayib qo'ydi. "Kayfiyati yaxshi shekilli, jahli chiqmayapti, yo boshqa gap bormi?" deb o'yladi

Chuvrindi. Shuncha tekshirib, hamma haqiqatning tagiga yetgan odamdan marhamat kutish - fohishadan hayo kutish ila barobar bo'lsa-da, Chuvrindi uning marhamatiga asos bo'lguvchi bir nima borligini his qilib turar edi. Osmonni bulut qoplashidan murod - yog'in yog'mog'i bo'lgani kabi Xongireyning chehrasida marhamat nuri ko'ringanidan murod ne ekani bir necha nafaslik sukutdan so'ng aniq bo'ldi.

- Doktorlar Asadga necha oy umr va'da qilishdi?

Xongireyning bu savoli Chuvrindi uchun kutilmagan bo'ldi. Shu sababli qoshlarini bir oz chimirgan holda javob qildi:

- Buni Xudo biladi.

- Bunaqa kasalni doktor ham biladi. Axir u o'ladi-ku, to'g'rimi?

- Hammamiz o'lamiz.

- Lekin uniki - naqdroq. Biz e-he, yashayverib, zerikib ketsak ham kerak.

Xongirey xuddi taqdir yozug'ini o'qiy olgan odamday katta gapirdi. To'g'ri, uning yoshida o'lim haqligi kam o'ylanadi. Ammo shu yoshda, hatto undan kamroq umr ko'rib o'tganlar mavjudligi esa xayolga kelmaydi. Chuvrindi "Hammamiz o'lamiz", deganida yaqin bir-ikki oyni yoki yilni emas, aql bovar qilmas uzoq davrni nazarda tutgan edi. Shunday bo'lsa-da, Xongireyning katta ketishi g'ashini keltirdi.

- Xo'p, masalaga boshqa tomondan qaraylik, - dedi Xongirey mo'ylabini oliftanamo silab qo'yib. - Hosil ketdi, orada yo'q. Uning mulki ham senlarning qo'llaringda. Hozir Asad bor. U o'lganidan keyin nima qilmoqchisanlar? Bilishimcha, Asadning ikkita qanoti bor ekan. Bittasi sen, ikkinchisi... - Xongirey ismini eslamochi bo'lib o'ylandi. - Ha, Gaydarmidi?

- Haydar aka, - deb tuzatdi Chuvrindi.

- Xo'sh, mulkni qanday bo'lishasanlar?

- Bizda odam tirikligida mulki bo'linmaydi.

- Sen chiroyli gaplaringni yig'ishtir. Men senlarni bilaman. "Menga o'lja kerakmas", deb noz qilib turasanlar-u, payt kelganda tashlanasanlar. O'g'il bola gapni ayt: Asadning o'rnini egallashni xohlamaysanmi?

- Mendan yoshi kattalar bor.

- Shunday deysan-u, yuragingning bir chekkasida ozgina bo'lsa ham istak cho'g'i bor. Bilib qo'y: bu cho'g' seni tinch qo'ymaydi.

Baribir yondiradi. Bu - birinchidan. Ikkinchidan: yoshi katta bo'lishning nima nafi bor? Men uchun katta yoshdagi ahmoqdan, kichikroq yoshdagi aqlli odam muhim. Gap shu: Asadning o'rnini sen egallashing kerak.

- Buni men hal qilmayman.

- To'g'ri aytding, buni sen emas, men hal qilaman!

Bu hukm Chuvrindiga malol keldi. Qoshi uchdi. O'rnidan bir qo'zg'olib oldi, so'ng og'ir turdi. Uning vajohatidagi o'zgarishni sezgan Xongirey "Mamatbey!" deb chaqirdi. Shu nafasning o'zidayoq eshik ochilib, vakil kirib keldi. Dahlizda yana ikki yigit ko'rindi. Xongirey unga:

- Choy olib kelmaysanmi? - deb baqirdi-da, Chuvrindiga sinovchan qarab oldi. - Qardoshim, yo viski ichasanmi?

- Hech narsa ichmayman, - dedi Chuvrindi norozi kayfiyatini yashirmay. Shu onda u Orzubekning hurlik haqidagi gaplarini esladi.

"U xomxayolmi yo men ahmoqmanmi, - deb o'yladi. - SSSRning changalidan yulqinib chiqmoqchi. SSSR degani faqat KPSS degani emasligini, mana bunaqa xo'jayinlar ham borligini biladimi? Biz birgina Hosilni yo'qotdik. Hosilga o'xshaganlar yuz mingmi yoki millionmi? Deputat shularni biladimi? KPSS degani-ku, chiri-y-chiri deb turibdi. Lekin mana bu kuchayyapti. U nima qilmoqchi. "SSSRdan ajralib chiqsalar ham senlar menga bo'ysunasanlar" demoqchimi? Maskovga odam sifatida kelib, qo'g'irchoqqa aylanib qaytamanmi? Bek aka... ko'p yanglish ishlar qilyaptilar. Bu yerga kelish kerakmas edi..."

- Ha, qardosh, gapim yoqmadi, shekilli? - dedi Xongirey ham o'rnidan turib.

- Gapingiz emas, maqsadingiz yoqmay turibdi.

- Nega? O'zing bosh bo'lsang yomonmi?

- Buni nazarda tutayotganim yo'q. Agar to'g'ri tushungan bo'lsam, siz bizni qulga aylantirmoqchisiz.

- E, qardosh, men bunday deganim yo'q.

- Lekin shuning isi kelib turibdi. Siz bugun mening bosh bo'lishimni istadingiz. Ertaga boshqasini xohlaysiz. Biz u tomonda qo'g'irchoqlarmiz, o'ynatadigan iplar esa bu yerda, sizning qo'lingizda. Qo'g'irchoqmi, qulmi - nima farqi bor?

- O', qardosh, sen faylasuf ekansan. Qo'y, bu gaplaringni.

- Bu falsafa emas, bu haqiqat! - dedi Chuvrindi haqoratlangan odamning ovozi. - Avvalgi kuni, idorangizda bizni ancha masalalarda aybladingiz. Mehmoningiz edim, chidab eshitdim. Bizni o'zbek (!) deydilar. Mayli, qaysilarimiz noahildirmiz, boshqadirmiz, lekin o'zbekimiz, "o'z"imizga "bek"imiz. Qullikni hazm qila olmaymiz.

- Qardoshim, sen xafa bo'lma, o'sha kuni men seni haqorat qilganim yo'q. Kamchiliklaringni aytdim.
- Agar men chechenlarning kamchiligini aytsam, sizga yoqadimi?
- Qani, ayt-chi'?
- Yoqmaydi, - dedi Chuvrindi fikrini davom ettirib. - Hech kimga yoqmaydi. Men o'zbekman, shu bilan g'ururlanaman. O'zbeklarni barcha kamu ko'stlari bilan yaxshi ko'raman. Jon berish lozim bo'lsa, faqat o'zbek uchun jon beraman. O'zbek bo'lib tug'ildim, o'zbek bo'lib o'laman. Qullikdan hazar qiluvchi xalqning farzandi siz aytgan shartga ko'nolmaydi.
- Chiroyli gapirding, o'zbek qardosh, lekin senlar xalta ko'chaga qamaligansanlar. Oldilaringda ham, orqalaringda ham yo'l yo'q. Hosilni o'ldirib katta xato qildilaring. Hosilga otgan o'qlaring o'zlariga qaytishi kerak. Hosil o'lgan kuni senlar ham o'lgansanlar. Lekin men senlarga urush ochmayman. Senlarni o'ldirmayman. Sababini aytganman, esingda, a'?
- Esimda, - dedi Chuvrindi e'tiborsizlik bilan.
- Senga Jamshidni beraman. Mamatbeyni beraman. Ular senga ikki qanot. Gaydarni o'zingdan chetlat, ammo uzoqlashtirma. Har bir harakati ko'zostingda bo'lsin. U bir kissavur. Katta ishlardan uzoqda tursin.
- U - mening ustozim.
- Bu endi o'tmish. Mening gapim tamom. Bugun bir qanotingni olib yurtingga uch. Ha, aytmoqchi, Kozlovning oilasi senlarnikiga panoh izlab ketibdi. Yaxshi, panohingga olaver. Ularning qaerdaligini faqat o'zing bil. Asad ham, Gaydar ham bilmasin. Kozlovning oilasi uchun boshing bilan javob berasan. Kozlovni qo'lga olganimizdan keyin ularni nima qilsang qil, ixtiyor o'zingda. Tushunyapsanmi, ixtiyor o'zingda. Sen - qul emassan, qardoshim!
- Xongirey shunday deb yon cho'ntagidan uchoq pattasini chiqardi-da, stol ustiga tashladi.
- Bugun kechasi uchasan, - deb xayrlashgach, chiqib ketdi.
- Chuvrindi uyga qaytgunicha ham bo'lib o'tgan suhbatlar mag'zini chaqishga harakat qilib, "Qanoti bor har qanday maxluq ham erkin hamda baland parvoz qila olmaydi", degan haqiqatga ishonadi.

XIV bob

1

- Oftobsiz rangpar kun. Umrini yashab qo'ygan yaproqlarga xazon nuqsi urgan.
- Asadbek Chuvrindi ketganidan beri uydan chiqqisi kelmaydi. Kesakpolvon ham shu yerda. Oshnasining kundan-kun so'lib borayotganini ko'rib eziladi. Ammo oshnasi so'lib tamom bo'lganidan so'ng egallaydigan taxti ko'z oldiga kelganda esa yuragi shoshadi.
- Kasallik xususida so'z ochishga bir necha marta og'iz juftladi. Ammo Jalilning "Sen indama, o'zim gaplashaman", degan amriga amal qildi. Jalil esa ikki marta kelib, boshqa gaplarni valdirab-valdirab ketaverdi. Kesakpolvon nigohi bilan imlab "ayting", deb ishora qilsa ham asosiy gapdan bo'yin tovlayverdi. Kesakpolvon Jalilning ahvolini tushunmadi. "Kasalingni mendan nima uchun yashirding?" deyish Jalilga qiyin emas. Shu bahonada g'ijillashib olish ham uni tashvishga solmaydi. Uning tashvishi boshqa - Asadbekning qaysarligi tutsa, "Tabibingni pishirib ye!" deb turib olishi mumkin. Jalil qishloqqa borib kelgunicha ham, keyingi kunlar ham o'sha badjahl tabib haqida so'rab-surishtirdi. Kimki uni bilsa yoki u haqda eshitgan bo'lsa bir xil javob beradi: bu dunyoda o'lim-ning ilojini qila oladigan tabib bo'lsa, faqat o'sha. Lekin... hammani ham boqavermaydi...
- Kesakpolvon nonushtaga yangi xabar bilan keldi.
- Prokuror bolani chiqarishibdi. Ish to'xtaydiganga o'xshaydi, degan gap bor. Sharif ham chiqib qolar balki, - dedi Kesakpolvon kosadagi qaymoqqa non ushatib.
  - Ishni nega to'xtatar ekan? Vajohati yomon, devdilaring-ku?
  - Vajohatidan it ham hurkardi. Lekin Maskovdan bir xabar kelibdi, shekilli. Prokuraturadagi bolalar aniq bilishmaydi.
  - Sharifga ehtiyot bo'llaring. Chiqsa, biron yoqqa dam olishga jo'nat. Mahmuddan yana darak bo'lmadi, a? Bunaqa odati yo'q edi. Xavotirlanyapman.
  - Xavotir olma. U mening maktabimda o'qigan. Tegirmonga tushsa omon chiqadi.
  - Aslida o'zim borsam bo'larkan. Fe'li yomon u chechen zang'arning.
  - Sen shu safar bir past ketding. Zo'r bilan zo'rchasiga gaplashish kerak. Buncha qo'rqasan undan? Zo'r bo'lsa zo'rligini ko'rsatsin, yuborsin zo'rlarini! Biz ham hezalak emasdirmiz, erkakchasiga gaplashish qo'limizdan kelar. Yo erkakligimizning boshqacha isboti ham kerakmi?!
  - Oliftagarchilik qilma. U senga Hosil emas. Hosil ahmoq bola emas edi. Kimga suyanishni bilgan. Agar murosa qilmasak, ko'p bolalar qiriladi. Men o'zimdan qo'rqmayman. Bir boshga - bir o'lim. Yigitlar bekorga uvol bo'lib ketadi.
  - Bek, sen qimorboz eding. Yo chikka, yo pukka! Dangalchiliging qayoqda qoldi. Men-ku, mayli, mayda kissavurdan chiqqanman.
  - Dangalchilikni zamon ko'tarmaydi.
  - Sen charchagansan. Duch kelganni it bo'lib qopyapsan. Bi-ir dam olsang yaxshi bo'lardi. O'g'illaringning to'yiga borsang yuragingning chigillari bi-ir yozilardi. Ha, aytmoqchi, to'y hali ham aniq bo'lmabdimi? Tezroq borib kela qolmaysanmi?
- Kesakpolvon shunday deb ayyorona boqdi. Asadbek undan nigohini olib qochdi. Gap xastalikka borib taqalishi mumkinligini sezib, javob bermadi.
- Ular nonushtani boshlashga ulgurishmay, boloxonadagi yigitlardan biri eshikni qiya ochib:
- Samatouxun aka keldilar. Zarur gaplari bor ekan, - dedi.
- Bu xabarni eshitib, Kesakpolvon bezovtalandi. Hojasiga bir qarab olib "keyinroq kelsin", demoqchi edi, Asadbek:
- Kirsin, - deb ijizat berdi. So'ngra Kesakpolvondan so'radi: - To'yi qachon edi, esdan chiqibdi?
  - Mening ham aniq esimda yo'q. Bugun-erta shekilli?
  - Xayoldan ko'tarilgani chakki bo'libdi. Har qalay, eski qadrdonlardan.
- Bashang kiyingan, o'zidan farangi atrini taratayotgan Samatouxun kirib, ularning suhbatini uzildi. Samatouxun deganlarining do'konini Asadbekning homiyligida. Shaharning gavjum joyida joylashgan bu do'kon mudiri yigirma yilning nari-berisida ularga sariq chaqalik ham xiyonat qilmadi. O'z ishini bilib bajargani uchun Asadbek uni hurmat qilardi.
- Fotiha o'qilgach, Samatouxun Kesakpolvonga g'alati qarab oldi. Kesakpolvon undan ko'zini olib qochib, choy quyib uzatdi.
- Oxun, to'y harakatlari bilan charchamay yuribsizmi? - deb so'radi Asadbek mehribonlik bilan. - Muborak bo'lsinga o'tamiz, deb o'tolmadik, ranjimang.
  - Xafagarchilik yo'q, aka. O'zingiz sog'ayib qoldingizmi? Bizga sizning sog'lig'ingiz kerak. Sizning tovoningizga kiradigan tikan

bizning ko'zimizga kirsin. Xudo xohlasa bugun nikoh, borsangiz boshimiz ko'kka yetadi.

Samatouxun "Xudo xohlasa" degan so'zga bo'lakcha urg'u berib, yana Kesakpolvonga qaradi. Asadbek undagi o'zgarishni sezib so'radi:

- Ha, Oxun, mashqingiz pastroqmi? Nima gap, tinchlikmi?

- Xudo xohlasa, tinchlik, - dedi Samatouxun. - Bek aka, orada bir tashvish chiqib qoldi: o'g'limni o'g'irlab ketishibdi.

- Qaysi o'g'lingizni?

- Shu... uylanayotgan kuyov bolani...

- Bironatdan gumoningiz bormi?

- Gumonim-ku yo'q. Ammo...

- Chaynalmay aytavering.

- Kecha ZAGS edi. Bir birodarimiz "Mercedes" va'da qilgan edi. "Mercedes" o'rniga "GAZ-31" yuboribdi. "Qo'lingdan kelsa va'da bergin-da, erkak" deganday qilib, qattiqroq gap aytuvdim. Shuni og'ir oldilarmikin? Unday bo'lsa, tavba qildik. "Bu ahmoq tilni chaynab tashla", desalar chaynab tashlay. Ammo oshga zahar tushmasin. Men yomonman, bo'yin egib keldim.

Bu gaplarni eshitib Asadbek Kesakpolvonga qa-radi.

- Menga qarama, mening ishim emas bu, - dedi Kesakpolvon "qo'rqqan oldin musht ko'tarar" qabilida jerkib.

- "Mercedes"ni to'g'rilab bermadingmi?

- O'sha kuni buzilib qolgan bo'lsa men nima qilay? Shaharda "Mercedes" ikkita bo'lsa ham boshqa gap edi. O'n beshta oq "o'ttiz bir"ni yubordim. Bu akamning hamiyatlariga tegibdi. O'sha sassiq gapni o'zimga aytmayisizmi, tirrancha sho'pirga aytib nima qilardingiz?

- Tilim qursin, men - ahmoq, tavba qildim, - dedi Samatouxun.

- O'g'li qaerda?

- Ie, men qayoqdan bilay? Men "Mercedes" to'g'rilab beraman, deb va'da qilganman, o'g'li yo'qolsa topishning kafilini olmaganman.

- Bir soatning ichida topasan.

- Asad?!

- Boshqa gap yo'q. Oxun, siz boravering. Bazmga o'zim bosh bo'laman.

Samatouxun har ikkovini duo qila-qila chiqib ketgach, Asadbek Kesakpolvonga qahrini sochdi:

- O'zimizning odamlarga ham shunaqa qiliq qilasanmi, so'tak?

- Kimga qanaqa gap aytishni o'rgansin. Sen bunaqalarni o'zingga yaqin olib yelkangni tutsang, bular boshingga chiqib, bizga qarab choptirishadi. Izzatini bilsin-da.

- Bir soat vaqting bor.

Kesakpolvon qaymoqqa non bo'ktirilgan kosani qo'liga oldi.

- O'n minutda uyida bo'ladi. Mening qornim och. Sen bo'g'ilaverma. Sochining kepagi ham to'kilmagan bolaning.

Asadbek og'ziga kelganni qaytarmay so'kdi. Bunaqangi so'kishlarni eshitaverib beti chandirlashib ketgan Kesakpolvon qaymoqqa bo'ktirilgan non burdalarini chapillatib yeb, xo'rillatib choyini ichaverdi. Asadbek sal hovridan tushgach:

- Bugungi qaymoq bu dunyoniki bo'lmabdi. Olsang-chi, egninga shim kiyib, hali bunaqasini yemovdim, - dedi.

- Sening chapillatib chaynashingni ko'rsa, itning ham ko'ngli ayniydi. Odamga o'xshab yeyishni qachon o'rganasan?

- Odam bo'lganimda, - dedi Kesakpolvon ishshayib.

- Sen odam bo'lmaysan.

Shu xildagi g'azab, kinoya, masxara toshlari aralashiga otilaverdi, bu toshlar temir qoyaga tegib uvalangan kesak holiga tushaverdi. Boloxonadagi yigitlardan biri mastava keltirganda Kesakpolvon kosani yalayotgan edi. U mastavadan bir-ikki qoshiq ichdi-yu, hojasining topshirig'ini bajarish uchun o'rnidan turdi. U chiqib ketishi bilan uy huvillab qoldi. Asadbekning tomog'idan ovqat o'tmadi. U yana o'zining kirlangan, badbin xayollari bilan yolg'iz qoldi. Yuragi siqilib, "Ahmoq bo'lsa ham Haydarning o'tirgani yaxshi edi. Jalilni toptirib kelmasam bo'lmaydi", degan xayolda qo'ng'iroq tugmasiga qo'l yuborganida boloxonadagi yigit eshikni ochdi.

- Muhiddin aka degan odam so'rayapti, - dedi u. - Zarur gapi bor emish.

Asadbek "Muhiddin aka kim bo'ldi ekan?" deb o'ylangan damda hovlida Jalilning ovozi eshitildi:

- To'g'ri bostirib kiravermaysizmi? Sizday odamning kutib turishi uyat-ku? Bu oshqovoqlarda kalla yo'q.

- Meni tanimaydi-da bular...

Ovozidan tanidi - Krasnoyardagi ovloq o'rmonda qaror topgan otasining birodari!

Asadbek o'rnidan turib, tashqariga yo'naldi. Muhiddin otani ayvonda bag'riga bosdi. Otasi tirilib qaytib kelganday, quchog'idan bo'shatgisi kelmadi. Hatto ko'ziga yosh, bo'g'ziga yig'i keldi. Yig'ini iziga qaytarmoq maqsadida yutinganida yo'tali tutdi. Shundan keyingina qariyani bag'ridan bo'shatdi. Muhiddin ota yo'talning xunukligidan bosh chayqab, "Hali ham tuzalmabdi-da?" degan ma'noda Jalilga qaradi. Jalil ham ko'z qarash bilan javob qildi: "Shunaqa... oshnamning ahvoli og'ir".

Ichkari kirib o'tirishgach, yigitlar qayta dasturxon tuzashdi. Asadbek xos mehmonxonadagi hasham Muhiddin ota ruhini ezib qo'yishini fahmlab, u yo'qqa boshlamadi. Fotihadan so'ng Muhiddin ota:

- Ota yurtimga yo'lim tushib edi, sizni yo'qlamay ketolmadim. Poezdim oqshom jilar ekan, ungacha diydoringizga bir to'yay, - deb kelishdan maqsadini aytdi.

- Hali poezdga patta ham oldingizmi? - dedi Jalil.

- Ha, endi, safar qaridi-da.

- Jalil, xabaring bormi, uch-to'rt kun poezdlar yurmasmishmi? Temiryo'lichilar ish tashlashganmishmi?

- Eshitmay bo'ladimi? Kechadan beri Maskovdan aytib yotishibdi. Poezd bir oy yurmas ekan.

Hazil aralash bu lutfdan mamnun bo'lgan mehmon minnatdorlik bildirdi.

- Siz qaytganingizdan so'ng oshnangiz keldilar. Rahmatli dadangizning qabrlariga marmartosh qo'ydirmoqchi bo'ldilar. Siz aytgan ekansiz. Picha pul ham tashlab ketgan ekansiz. Bo'tam, sizni injitmoq niyatim yo'q, ammo bu ish durust bo'lmagani bois ijozat bermadim. Ularga tushuntirmoq mumkin bo'lmagani sababli "Toshni o'zim qo'ydiraman", deb pulni oldim. Mana, - u shunday deb qo'yin cho'ntagidan gazeta qog'oziga o'ralgan pulni olib, uzatdi. - Hozir kelayotib qurdirayotgan masjidningizni ko'rdim, Oллоh sizdan rozi bo'lsin. Bu pulni shu xayrli ishga ishlating.

Asadbek shu maqsadda pul qoldirmoqchi bo'lganda Kozlov "Bitta toshga qurbimiz yetar", deb olmagan edi. Hozir shuni aytib, qariyaning qo'lini qaytarmoqchi ham bo'ldi. Lekin orada uni xijolat qilib qo'yishi mumkinligi sababli fikridan qaytdi. Uning o'ylanib qolganini ko'rgan Jalil chaqqonlik qilib, Muhiddin otaning qo'lidan pul o'ramini oldi.

- Juda to'g'ri qilibsiz, boplabsiz! - dedi u qariyaga dalda berib. - Tosh qo'yishi nimasi? Islomda yo'q bunaqasi. Men bolalarimga aytib qo'ydim. "Mabodo o'lib qolsam tosh-posh qo'yib yurmalarim", dedim. Xuddi o'lik chiqib ketmasin deganday tosh bostirib qo'yishadi-ya! Odam tuproqdan bo'lganidan keyin tuproqqa qorishib yotaveradi-da, to'g'rimi, taqsir?

Jalilning "chala mullaligi" tutib, mehmonni gapga soldi. Ayollarning qabristonga borishlari haqida o'zicha bahs ham yuritdi.

- Mana, siz, ayollar ham ziyorat qilsalar bo'ladi, deyapsiz. Axir "Qabristonga borgan ayollarga Ollohning la'nati bo'lsin" degan hadis bor-ku?

- Bo'tam, men Yaratganning ilmi sayoz bir bandasiman, - dedi Muhiddin ota vazmin ohangda. - Shu kunlarda aytilayotgan qaysi bir hadisi sharif sahih, qaysi biri gumonli - mening ojiz fikrim farq eta olmaydi. Siz aytgan hadisi sharifda balki ko'mish marosimiga borish nazarda tutilgandir, vallohi a'lam? Rivoyat qilishlaricha, arab ayollari qabristonga borgunlaricha hamma yoqlarini yulib, qonatib tashlar ekanlar. Yana Olloh biladi, balki shu holat nazarda tutilgandir. Yana bir fikr shuki, qabristonga faqat tahorat bilan kiriladi. Ayollar ba'zan bu holda bo'lmaydilar. Bo'tam, yana bir hadisi sharif borki, unda qabristonni ziyorat qilishga da'vat etiladi. Mozoriston qiyomatni yodga solib turadi, deyiladi. Mazkur hadisi sharifda "faqat erkaklar borsin", deyilmaydi. Mening bilganim shu, bo'tam, yana ulamolardan so'rab, o'rganmoq joizdir.

Muhiddin ota Jalil bilan suhbatlasha turib Asadbekka bir-ikki ma'noli qarab oldi. Asadbek bu qarashlardan qariyaning yolg'iz o'ziga aytmoqchi bo'lgan gapi borligini sezdi. Qarasaki, oshnasining gaplari hali-beri tugamaydigan, shu sababli so'zini shartta uzdi-da:

- Jalil, og'ayni, otamga o'z qo'ling bilan bir palov damlab bergin. Sening oshingni ham yemaganimizga ancha bo'ldi, - dedi.

Jalil "Men qachon osh damlagan edim?" degan savol nazari bilan Asadbekka qaradi. So'zi bekorga bo'linmagani, tashqariga chiqib turishi lozimligini anglab, noiloj o'rnidan turdi.

Jalil chiqib ketgach, Asadbek "Endi bemalol gapiraverim", deganday mehmonga qaradi. Muhiddin ota bir ozgina taraddudlanib, so'ng vazminlik bilan so'z boshladi:

- Bir hafta bo'ldimikin, oshnangiz keldi. Bir xavotir bilan boshpana izlab kelgan ekan. Kimlardir izlariga tushibdilar ekan. Kimlar ekanini o'zingiz bilar ekansiz.

"Kimligini bilaman, Xongirey!" deb o'yladi Asadbek.

- Uning iziga tushganlar orasida sizda avval xizmat qilgan bir o'zbek yigiti ham bor ekan.

- Kim ekan? - deb ajabladi Asadbek.

- Ismini aytmadilar. - Mehmon Asadbekning o'ylaganini ko'rib, sukut saqladi.

"Kim bo'lishi mumkin? Balki... Hosilning odamlaridandir?.." Asadbek Jamshidning tirikligini, Kozlov izidan tushgan chechen yigitlar qatorida yurgan bo'lishi mumkinligini xayoliga ham keltirmadi.

- Men uni siz ko'rgan kulbamda qoldirib keldim. O'n besh kunlik oziq-ovqatini g'amladim.

- Yaxshi qilibsiz, rahmat sizga.

- Xotini bilan qizchasini Kemerovo orqali bu yoqqa olib keldim. O'zi kelishga unamadi. Bu yoqlarda qo'lga tushsa, sizga yomon bo'lar ekan. Xotini bilan qizchasini Marg'ilondagi bir oshnamnikiga qo'yib keldim. Erta-indin ularni atdan olish kerak.

- Olamiz, - dedi Asadbek o'ychan, - shu bugunoq ishonchli joyga yetkazamiz.

- Bo'tam, sizga aytmoqchi bo'lgan omonat gapim shu. Endi, ijizat etsalar, bir-ikki so'raydurgon gapimiz ham bor.

- So'rang, ota.

- Bo'tam, mening ojiz fikrim balki adashayotgandir. Lekin... sizlarning ishlaringizda bir yovuzlik ko'ryapman.

Muhiddin ota "Bu savol bilan yurak yarasini tirnab qo'yamadimmi", degan xavotirda Asadbekka qarab olib, boshini egdi.

Asadbekning ham boshi egik edi. Otasining birodariga, halol-haromning farqiga yaxshi boradigan odamga nima desin? Qanday tushuntirsin? Jahl g'avg'osi ila mag'rur, aqldan begona onlarini qanday aytsin? Vujudi vahshat ichra tor-mor bo'lgan odam pokiza insonga kirlangan yuragini ko'rsata olarmi ekan?

Lekin... nimadir deyishi kerak.

Savol berildi.

Javob kutilmoqda.

Asadbek boshini bir og'irlik, bir azob bilan ko'tardi.

- Ota, bizning ishimiz nozik. Bir-ikkita kooperativlar ochganmiz. Do'st bor, dushman bor...

- Dushmanning biri ham xatar, - deb mezbon Asadbekning fikrini quvvatladi.

- Biz ba'zan hukumatni aldashga ham majburlamiz. Hukumatning qoidalari chatoq, aldamaslikning iloji yo'q. "Odamlar qing'ir ish qilsin" deb qing'ir qoidalarni o'ylab chiqaradigan amaldorlar ham bor-da!

- Oshnangizni... hukumat ta'qib qilmadi, deyman?

- Nega bunday deyapsiz?

- Hukumat ta'qib qilsa, oilasiga tegmas, deyman.

- Ha... to'g'ri anglabsiz. Biz bilan kelisha olmaydigan boshqa kooperativlar bor.

Oraga sukut cho'kdi. Muhiddin ota bir necha nafaslik sukutdan so'ng boshini quyi egganicha, xuddi o'ziga o'zi gapirayotganday bir bayt o'qidi:

- Hayotning tarbiyatsizlik to'foniga nishon aylab, Chunon majruh o'lub ruhlar, yuraklar zohidon o'lmish.

Asadbek baytning mazmunini anglamay qariyaga qarab oldi. Sukut yana davom etib, Asadbek o'zining bolaligi haqida oz bo'lsa-da aytishi lozimligini bildi. U maktabdagi, ko'chadagi haqoratlarni, bir burda qora nonga zor kunlarni ko'rganini aytmedi. Bu kunlarni ko'rgan birgina u emas edi.

- Onam olamdan o'tganlaridan keyin... qimorbozlarga aralashib qoldim. Meni o'sha odamlar tarbiya qilishdi. Uylanganimdan keyin ko'p o'ynamadim. Ustozimning gapiga kirib, tashladim. Qimorbozlarga qozilik qildim. Keyin... kooperativlar ochdik. Men haqimda bo'lar-bo'lmas gaplar ko'p. Men... namoz o'qimasam ham Xudodan qo'rqadigan insonman. O'lganimdan so'ng do'zaxda kuyishimni bilaman.

- Xudo saqlasin, gunohlaringizni o'zi kechirsin. Tavba qiling, bo'tam.

Asadbek ko'kragida alamli faryod bosh ko'tarayotgan edi. Uni bo'g'ish uchun bir necha fursat sukut saqladi.

- Sizni bilmayman-u, ammo men sho'ro hukumatidan butunlay noroziman. Do'zaxda avval shu hukumat kuyishi kerak edi.

- Durust aytdingiz, bo'tam.

- Ota, maslahat bering. Bolalarim o'qishni bitirgach, o'sha yerda qolishini xohlayapman. Bu yerga qaytmasin. Mendan keyin yomon bo'ladi...

"Mendan keyin..." Shu ikki so'z aytilayotganda ovozi titradi. Buni ziyrak qariya sezdi. Uning rang-ro'yiga qarab, "Mendan keyin" yaqin kunlar ichi sodir bo'lishi mumkinligini fahmlab ezildi.

Jalil osh damlashni yigitlarga topshirib, o'zi boloxonada yigitlarga nasihat qilib o'tirganida Asadbekning yo'talini eshitdi. Yo'tal bosilavermagach, shoshilib pastga tushdi. Xonaga kirganda Asadbek bukchaygancha yo'talar, Muhiddin ota esa uning yelkalarini uqalar edi.

- Do'xtir chaqiring, bo'tam, - dedi qariya, kirib kelgan Jalilga xavotir bilan qarab.

Asadbekni har kuni yo'qlab, boqib turuvchi tabib hayallamadi. Ostona hatlab, mijozining ahvoriga ko'zi tushdi-yu, yanada shoshdi. Em ignasi bilan ketma-ket yuborilgan dorilar ta'sir etib, Asadbek bir oz orom olgach, tabib ham yengil xo'rsinib qo'ydi.

- Kasalxonaga yoting, desam ko'nmayaptilar. Nur berilmasa bo'lmaydi.

Yo'tal azobidan holdan toygan Asadbek bu gapni eshitib, ko'zini ochdi. Tabibga qarab barmoqlarini qimirlatdi-da, "Sen ketaver", degan ishora qildi. Jalil tabibni kuzatib chiqdi. Tabib xastaning ahvoli og'ir ekanligini ta'kidlagach, xayrlashib ketdi. Jalil hovlida turib qoldi. Bu orada Muhiddin ota ham hovliga chiqdi-da:

- Uxladilar shekilli, bir oz orom olsinlar, - dedi.

Shunda Jalil oshnasining kasali nima ekani, kasalni hammadan yashirayotgani, o'zining tabibga borib kelganini aytdi. Asadbekni u yoqqa olib borish muammosidan qiynalayotganini ham bildirdi. Ikkovlon hovlida turganlaricha reja tuzdilar. Rejaga ko'ra ular Asadbekning kasalidan bexabar holda, "yo'talni tuzatadigan" tabibga borib kelishga da'vat etadigan bo'ldilar. Tabibning o'jarligini bilgan Muhiddin ota ham birga borishga istak bildirdi.

Asadbek dorining kuchi bilan peshinga qadar uxlatdi. U uyg'ongach, rejani amalga oshirish boshlandi. Muhiddin otaning birga borajagini bilgach, Asadbek ko'ndi.

Qishloqqa yaqinlashganlarida yo'l chetidagi "Zaporojets" ga ko'zlari tushib, to'xtadilar. Reja bo'yicha Kesakpolvon bu yoqqa odam yuborib, eskiroq mashina tayyorlab qo'yishi, ular qishloqqa shu arobada kirib borishlari lozim edi. Ish reja asosida bo'ldi.

Qishning sovuq nafasi sezilib tursa-da, yerning iliq bag'ri kechasi yoqqan qorni eritib yuborgan, toshloq yo'ldan yurish bir oz qiyinlashgan edi. Urinib qolgan "Zaporojets" kuchanib bo'lsa-da, manzilga eson-omon yetib keldi.

Abdurahmon tabibning darvozasi ochiq, loyda qolgan iz yaqin orada bu hovlidan uch g'ildirakli traktor chiqqanidan ogoh qilib turardi. Darvozaga yetishganda Muhiddin ota "Men chaqiray", dedi-da, ostona hatladi. Ikki oshna beriroqda to'xtab, kutishdi.

O'lim bilan yuzma-yuz bo'lgach, takaburligi chekingan Asadbek misoli yuvosh bolaga aylangan edi.

Qariya hovli tomon uch-to'rt qadam bosib:

- Mulla Abdurahmon aka! - deb chaqirdi. Javob bo'lmagach, yana ikki karra, endi ovozini balandlatib chaqirdi. Shundan keyin ovoz berilib, dam o'tmay Abdurahmon tabibning o'zi ko'rindi. Muhiddin ota qiroat bilan salom berdi. Shunga yarasha tabib ham:

- Vaalaykum assalom va rahmatullohi va barakatuhu, - deb alik oldi-da, quchoq ochib ko'rishdi. Ular qadrdonlarday yuzlarini yuzlariga qo'yib ko'rishdilar. Islom odobini, xususan, bu olamdagi odamlar bir-birlariga birodar ekanliklarini bilmagan, tushunmaganlar bu holatdan ajablanishlari tabiiy.

- Yo'limiz shu tomonga tushib edi, siz muhtaram zotni ziyorat qilmasdan o'tib ketmoqni ayb deb bildik, - dedi Muhiddin ota.

- Xo'b ajab ish qilibsiz, inim. Xonadonimga rizq beruvchi Tangrim mehmon yuborgan ekan, o'ziga shukr qilaman. Qani, marhamat qilsinlar.

- Taqsirim, mening birodarlarim ham bor.

- Chaqiring ularni, qadamlariga hasanot. Tortinmay chaqiravering, uyimiz keng, uy torlik qilsa, Xudo xohlasa bag'rimiz kengdir.

Muhiddin ota bu muruvvat uchun minnatdorlik bildirib, hamrohlarini chaqirdi. Haydovchi kirishga unamay, choyxonada bo'lajagini bildirib, arobasini burdi.

Gilam to'shlangan katta xonada tezlikda dasturxon tuzaldi. Non sindirilib, "oling, oling" boshlangunga qadar deyarli gap-so'z bo'lmadi hisob. Abdurahmon tabib mehmonlarga zimdan qarab chiqdi. Nazari bir necha soniya Asadbekda to'xtab, uning xastaligini fahmladi. Zotan, uning xastaligini tabib bo'lmagan odam ham biluvi mumkin edi. Mehmonlarning kelishlaridan maqsadi kasal boqtirish ekanini sezsa-da, tabib "Kelinglar, xizmat" demadi. Shu paytgacha biron o'zbek mehmonga "nima uchun uyimga kelding" demagani holda pok-nopokni durust ayira oluvchi, o'ziga imon yo'lini ma'qul deb tanigan Abdurahmon tabib aytarmidi.

Jalil ham, Asadbek ham suhbatga deyarli aralashmay jim o'tirishdi. Ayniqsa, Jalilning jim o'tirishi ulug' tahsinga loyiq buyuk jasorat edi.

Muhiddin ota birdaniga maqsadni aytmay, gapni uzoqdan boshladi.

- Taqsir, bir rivoyat yodimga tushdi, ijizat bering, aytay. Hoynahoy siz bu rivoyatdan xabardorsiz. Buni hamrohlarim uchun ayta qolay.

- Marhamat qiling, azizim...

- Roviylar deyarlarki, podshoh bir qizni, otasi hamda ikki akasini o'limga hukm etibdi. Qiz o'limi oldidan bir qultumdan suv berishlarini so'rabdi. Podsho muruvvat qilibdi. Suvni ichib bo'lgach, qiz debdiki: "Ey, muruvvatli podshoh, biz siz bergan suvni ichdik. Endi sizga mehmonmiz. Mehmonni o'ldirish mumkin bo'lsa, biz o'limga tayyormiz". Podsho qizning aqliga tan berib hukmni bekor qilgan ekan. Alqissa, shulki, biz sizga mehmonmiz. Haqiqat shulki, siz o'limga hukm qiluvchi shoh emas, xastalarga shifo beruvchi tabibsiz.

- Unday emas, inim, adashdingiz, astag'firulloh. Dard beruvchi ham, shifo beruvchi ham yolg'iz Ollohdir.

- Haq rost, - dedi Muhiddin ota, bosh egib.

- Inim, siz meni ko'rinmas ip bilan bog'lab oldingiz. Bilib turibman, bu inim, - u Asadbekka qaradi, - xastalar. Muolaja haqida so'ngroq so'z yuritimiz. Hozir mehmondorlik taomilini buzmaylik. Avval taom, deydilar. Haligi arobalarining sog'lom odamni ham xasta etadi. Bir oz dam olinglar. Men esa, siz aytgan rivoyatga javob aytay: "Hazrat Luqmon hakimdan so'rabdilar:

- To'g'ri va aniq so'zlashni kimdan o'rgandingiz?

- Ko'r odamdan, - deb javob beribdilar hazrat. - Ular bir qadam bosishlaridan oldin avval hassalari bilan yerni paypaslab ko'radilar. Men esa so'z aytishdan avval o'ylayman". Alqissa shulki, siz o'ylab-o'ylab durust so'zlar aytdingiz. Mening ko'nglim

bundan tog'dir.

Shu zaylda lutf almashilganidan so'ng har ikki tomonni ajratib turuvchi noqulaylik pardasi chetga surildi. Suhbat erkin maqom kasb etib, hatto Jalil ham "mulla" sifatida qo'shila boshladi. Krasnoyordagi suhbatlar chog'ida Jalilning "mullalik" darajasini yaxshi fahm etgan Muhiddin ota vaqti-vaqti bilan uning so'zini kesib turishga majbur bo'ldi.

Hamonki ular aziz mehmonlar martabasiga ko'tarilgan ekan, Muhiddin ota o'zlarini tanishtirmoqni lozim ko'rdi.

- Sizga bir qarashdayoq quvg'indi ekaningizni yuragim sezgan, - dedi tabib. - Agar bilsangiz kamina ham quvg'indilardan. O'z shahrimni tashlab kelib, bu qishloqda makon tutganman. Bu inimning, - u Asadbekka qaradi, - ko'p zulm ko'rganlarini ko'zlarining tubi aytib turibdi. Ammo, ishqilib adashayotgan bo'lay, ko'zlarining sirti, ayniqsa qorachiqlari o'zgalarga zulm qilganlarini aytib turibdi.

Bu gapni eshitib, Muhiddin aka boshini egdi. Asadbek ham bosh egib bir oz jim o'tirdi-da, so'ng tan oldi:

- Ota, adashmadingiz...

- Zamon majbur qildi ularni. Bizlar quvg'inlarda qolganda, bular qarovsiz bo'ldi. Kechagi kuni Asadbek bo'tam bilan shuni gaplashib edik. Hukumatni ko'rarga ko'zlari yo'q. Bizlarni qamoqdan ozod qilishdi, taqsir, omma farzandlarimiz ruhlari shikastlanganicha qoldi.

- Bilaman, inim, bilaman, - dedi tabib og'ir tin olib. - Bu gaplarga hojat yo'q. Bilsangiz inim, men boshqa olamman. Sovet Ittifoqi degan badbaxt davlatni dunyo tan olgan, ammo men tan olmaganman. Sovet Ittifoqining chegarasi siz bosib o'tgan darvoza ostonasida tugaydi. Ostonaning bu tomoni boshqa dunyo.

- Bu davlat yuragimizdan joy ololmadi. Siz yaxshi aytdingiz, taqsir. Endi bu chegarani yanada uzoqroqqa uloqtirish zamoni kelarmikin? Bu haromilar qachon yo'q bo'larkin?

- "Al-birru la yubla, vaz-zanbu la yunsa ad-dayyanu la yamutu i'mal ma-shi'ta kama tadiynu tu'danu"*, - dedi Abdurahmon tabib ma'noli ohangda.

Jalil hadisning ma'nosiga tushunmasa ham "qarang-a!" degan hayrat bilan bosh irg'ab qo'ydi. Muhiddin aka esa bir oz o'ylab o'tib so'ng tabibga qarab dedi:

- Astaiyhzu billah, "Va loqad karromna bani Adama", - Ulug' qilib yaratilgan odam zurriyodlari shayton yo'lga kirs shu ekan-da. Astaiyhzu billah, "Va inna alayka la'nati ilo yavmid-din"[5].

Ular ikki alloma singari suhbat yuritardilar. Jalil ularning suhbatiga o'z fikri bilan qo'shilish uchun og'iz juftlaganida Asadbek tirsagi bilan biqiniga turtib, ko'z qarashi bilan "Jim o'tir" deb tahdid qildi.

Suhbat chiroyli tarzda davom etayotganda, hovlida bir odamning "Abdi!" degan baqirig'i eshitildi. Go'yo jimirlab turgan ko'lga tosh tushganday bo'ldi.

- Dev akam keldilar, - dedi Abdurahmon tabib miyig'ida kulib. - Aybsitmanglar, mehmonlar. U - Xudoning erka bandasi. Mening doimiy aziz mehmonim.

Tabib mehmonni qarshilashga turganida ostonada devning chala tug'ilgan bolasini eslatuvchi, baland bo'yli, to'ladan kelgan, soch-soqoli oppoq oqargan, usti yupun odam ko'rindi. U ostonaga hatlab ichkari kirib mehmonlarni ko'rdi-yu, bir zum to'xtadi. Ularga bir-bir qarab olgach, dadil yurib kelib Muhiddin ota bilan ko'rishdi:

- Assomoykum, senga million so'm beraman, - dedi jiddiy tikilib.

Bu gapni eshitgan Muhiddin ota nima deyishni bilmay, gangib qoldi.

Dev aka Jalil bilan ko'rishayotib ham shunday dedi. Ammo barchani hayratda qoldirib Asadbekka bunday demadi.

Abdurahmon tabibga uning fe'li ma'lum: Dev aka birovni suymasa pul va'da qilmaydi. Boshqalarga milliondan "beraveradi". "Bu odamning nimasi yoqmad? U ham ko'zlarida zulm ko'rdimi ekan?" deb o'yladi tabib.

Dev aka millionlarni "ulashib bo'lgach", o'tirib Abdurahmon tabib uzatgan choyni xo'rillatib ichdi.

- Abdi, - dedi u tishsiz milklari bilan non chaynab. - Mix yo'q. Hech yerda yo'q. Iso Masixni mixlashga yetgan mix endi yo'q.

Hamma tilanib yuribdi. Rais ham tilanyapti. "Sotsializm qurish uchun ehson qiling", deydi. "Puli yo'q odam qurilish boshlamaydi", dedim. - Dev aka hiringlab kulgan edi, og'zidagi choy soqolidan oqib tushdi. - Pul yo'q, mix yo'q, u sotsializm quraman, deydi.

Muhiddin ota unga qarab turib ajablendi: ba'zi gaplari tuppa-tuzuk, ayrimlari almoyi-aljoyi. Uy egasi indamay o'tirgani uchun, ular ham gapirmadilar. Dev aka choyni ichib bo'lgach, piyolani to'ntardi-da, o'rnidan turdi.

- Abdi, mix yo'q, sen sotsializm qurma, - deb chiqib ketdi.

Shundan so'ng tabib Dev akaning kimligini aytib qo'yishni lozim topdi.

- Biz bir qishloqdan edik. Qizillar kelib bizdan tilla talab qilishdi. Bularning uyini tit-pitini chiqarishibdi. Onasi yashirib qo'ygan bitta tangani yutib yuboribdi. Haromilar ko'rib qolib, ayolni homilador demasdan, qilichda qornini yorib olishgan o'sha tangani.

Dev aka to'rt-besh yosh ekan. O'shandan beri shunaqa bo'lib qolgan.

- Astag'firulloh, - dedi Muhiddin ota.

- Yo'g'-e, homilador xotinni-ya? - deb ajablendi Jalil.

- Bu sizlarga cho'pchakka o'xshaydi, - dedi tabib. - Men ertakchi emasman. Bilganimni gapiraman. Bizni bu yoqlarga ko'chirishganda Dev aka ergashib keldilar. Avval biznikida yotib yurardilar. Keyin-keyin duch kelgan yerni makon tutadigan bo'ldilar. Qishin-yozin yurishlari shu - sarpoychan.

Ovqat kirib taomlanishgandan so'ng tabib Asadbekning yoniga o'tdi.

- Qani, inim, qo'llaringizni bering. Ismingiz nima, yoshingiz nechada?

Tabib Asadbekning kaftlariga boqdi, tirnoqlarini ezib ko'rdi. So'ng ikki bilagidagi tomirga bosh barmog'ini qo'yib, boshini egganicha ancha o'tirdi.

- Ichingizga sovuqlik in qurib olibdi, haydash kerak, - dedi u Asadbekning bilaklarini qo'yib yuborgach. - Buning ilojini qilamiz.

Lekin... yana bir xastalik ilashibdi sizga. Buning ishi qiyin. Shifo berguvchi Olloh. Ollohga tavakkul qilgumiz. Menda dori tayyorlash uchun bir narsa yetishmaydi. Eski arobada kelganingiz bilan topar-tutaringiz yaxshiga o'xshaydi.

- Ayting, topamiz, - dedi Jalil.

- Topasizmi? - dedi tabib unga norozi qiyofada boqib. - Yaxshi, topib keling. Menga tilla tanga kerak.

- Tilla tanga? Nechta? - deb so'radi Jalil, xuddi cho'ntagi tilla tangaga to'la odamday.

- Bir dona. Aslida undan ozgina kukun sidirib olaman. Qolgani o'zinglarniki.

- Oshnam tuzalsa bo'ldi, bu yog'idan xotirjam bo'ling, ota. Bir emas, yuzta tanga bo'lsa ham topamiz.

- Inim, ikkinchi dafa bunday deya ko'rmang menga. Men u dunyoga mol-dunyo bilan bormayman. Yolg'iz Oллоhga va uning rasuliga muhabbatim bilan boraman. Shu bois bu dunyodagi boylikni, siz aytgan yuzta tangani sariq chaqaga ham olmayman. Asadbek oshnasining biqiniga tirsagi bilan turtdi. Muhiddin ota "attang!" deganday bosh chayqadi.

- Uzi, otaxon, o'ylamay gapirib yubordim, - deb bosh egdi Jalil.

- Siz menga yuzta emas, bitta topib keling. Sayyid Abdulahadxon tangalaridan bo'lsin.

- Abdulahadxon? - dedi Jalil.

- Buxoro Sharifda shunday amir o'tgan.

- Sovetning tangalari bo'lmaydimi? - dedi Jalil.

- Nikolayniki ham, boshqa zamonniki ham bo'lmaydi. Menga kerakli narsa faqat Sayyid Abdulahadxon zarb etgan tillasida bor.

- Men uni qanday topaman?

- Topolmaysizmi? Unda sira oldindan katta ketmang. Men muolajani bugundan boshlayman. Uzoqdan kelibsiz, shu uy sizniki. Siz esa inim, poezdda bir yarim kunlik yo'l, bir joyga borasiz. Hayim degan yamoqchini topasiz. "Abdurahmon tabibdan salom. Siz Sayyid Abdulahadxonning o'n yettinchi jiyani ekansiz. Tabibga bitta tanga zarur bo'lib qoldi", deysiz. Savdolashmaysiz. So'ragan pulini berasiz.

Jalil ishning bu qadar oson ko'chganiga, ayniqsa, Kesakpolvon o'ttirgan otlardan gap ochilmaganidan quvonib yo'lga tushdi.

2

Jalil poezddan tushib, Abdurahmon tabib aytgan joyni qiynalmay topdi. Lekin ustaxonasida Abdurahmon tabib ta'riflagan keksa yamoqchini emas, yigirma besh yoshlardagi yigitni ko'rdi.

- Hayim aka qaerda? - deb so'radi Jalil.

- Haym akoni nima qilasiz? - deb savolga savol bilan javob berildi. Jalil:

- Men bir odamdan salom olib keldim, - dedi.

- Kimdan?

- Abdurahmon tabibdan. Sen bilmasang kerak uni. Sen o'zing kimsan?

- Haym akoning nabirasi.

- Bobong qanilar?

- Ketganlar.

- Qachon keladilar.

- Kelmaydilar. Bobom ketgan joydan qaytishga yo'l yo'q.

- Isroilga ketdimi?

- Undan ham uzoq... Xudoning oldiga...

- O'ldimi? Shuni ayta qolmaysanmi. Gapni cho'zishingni qara.

- Ako, siz so'radigiz, men javob berdim. Bobomda nima ishingiz bor edi?

Jalil tabib tayinlagan gaplarni dona-dona qilib aytdi.

- Ako, bu kriminal ish. Bizga unday tanga yo'q.

- Sen mahmadonalik qilma. Uyingga borib buvingdanmi, ota-onangdanmi so'ra. Men milisa emasman, qo'rqma.

- Ako, menga qo'rqish yo'q. Tanga ham yo'q.

- Men shu yerda o'tirib turay, sen uyingga borib so'rab kel.

- Erta keling, ako.

- Erta deganing nimasi? Men qaerda yotaman?

- Istansada yotsangiz mumkin.

Jalil qarasaki, bu yigit gap uqmaydigan. Noiloj iziga qayta boshladi. Sal nari yurgach, yigit chaqirdi:

- Ako, hov ako!

Jalil "Xudoga shukr, insof kirib qoldi shekilli", deb o'girildi.

- Ako, pulingiz yoningizgame? - deb so'radi yigit u yaqinlashgach.

- Sen avval tangani top. Pul naqd.

- Erta keling.

Jalil unga bir bobillab bermoqchi bo'ldi-yu, ishni buzmay deb tilini tiydi. U yamoqchi aytganday bekatga bormay, masjidni izlab topib, o'sha yerdan qo'noq topdi. Masjid imomi safarga ketgan, noibi ayni Jalilbop - chala mulla ekan. Ikkita chala mulla suhbat qurganda ilmning yanada sayozlashib ketishi o'sha kuni yana bir karra isbotlandi.

Ertasiga ham ish pishmadi. Yigit yana "Erta keling", deb turib oldi. Jalil qaytmoqchi bo'lganda yana "Pul yoningizgame?" deb so'radi.

Uchinchi borishda ustaxonada beliga eski charm peshband bog'lab, chaqaloqning mushtini eslatuvchi burniga dumaloq ko'zoynak qo'ndirgan qariyani ko'rdi.

- Kecha bir yigit o'tiruvdi? - dedi Jalil u bilan salomlashgach.

- Sizga yigit kerakme? - deb savolga savol bilan javob berdi chol.

- Aslida menga Hayim aka kerak.

- Haym akangiz men-ku? - deb kuldi qariya. - Nabiram sizga nima dedi, ketdi, dedime?

- Ketdi desa ham mayli, o'ldi, dedi.

Hayim kuldi:

- Nabiram hazilga moyil. Ammo u ketdi, degan, siz o'ldimi, degansiz, haymi?

- Shundoq-ku... lekin...

- Aka Abdurahmon amonme? Nima deydi?

Jalil tabibning gapini so'zma-so'z takrorladi.

- Hay, pulingiz kissangizgame?

- Ha.

- Oling.

- Qancha?

Hayim aytdi. Jalil qo'yin cho'ntagidan gazitga o'rog'liq pulni olib sanamoqchi edi, yamoqchi urishib berdi:

- He, esingizga bir narsa, sizning. Bu yerga sanamang pulni. Boshqa joyga sanab keling.

Jalil xoliroq ko'chaga borib pulni sanab yana gazeta parchasiga o'radi-da, ustaxonaga kelib, yamoqchiga uzatdi.

- Erta keling, - dedi yamoqchi.

- Yana ertami?

- Ha, sizga osonme, bu. Xohlamasangiz boshqa yerga izlang.

- Xo'p, xo'p...

Jalil uni ichida so'ka-so'ka masjidga qaytdi.

Ertasiga yamoqchi unga balchiq surilgan tanga uzatdi. Jalil loyni artmoqchi edi. Hayim uni to'xtatdi:

- He, esingizga bir narsa sizning. Tegmang. Bu kriminal ish, tushunmaysizmi? Boring, Haym aldamaydi. Haym chestniy grajdanin.

Uch kunlik xunobgarchilikdan so'ng Jalilning bag'riga oftob tekkanday bo'ldi.

3

Tong qilichi g'olib kelib, tunning ikki qoshi orasini poraladi.

Ikki qariya namozni o'qiyotganida Asadbekda ham ibodat qilmoqqa mayl uyg'ondi. Uyda yolg'iz qolganida, azon tovshini eshitganida shunday his uyg'onardi. Hozir uning vujudida g'alati kuch qo'zg'olib, turishga majbur etdi. U tahorati bo'lmasa-da, namoz o'qishni bilmasa-da, Abdurahmon tabibning orqasida namoz o'qiyotgan Muhiddin otaning yonidan joy oldi. Namozxonlar tursa turdi, rukuga borsa, ruku qildi, sajdaga bosh qo'yishganda u ham joynamozga bosh qo'ydi. Ana shunda ko'kragida bir o'ksik uyg'ondi. Zoe ketgan umriga aza ochib, yig'lagisi keldi.

Sajdaga bosh qo'yguncha boshqa odam edi.

Sajdadan bosh ko'targanida u bo'lak inson bolasiga aylandi.

Har bir narsada zang bor, qalb nurining zanglashib b" to'qlikdir, deydilar. Hozir xolis ixlos bilan sajdaga bosh qo'yganida o'sha zang to'kildimi - Xudo biladi.

"Dillardagi kibr-havoni ketkazishga qaraganda tog'ni igna bilan ag'darish osonroq", deydilar. Ammo Olloh istasa bu mushkulotni osonlik bilan hal etadi.

Namoz o'qib bo'lingach, avval Muhiddin ota, so'ng Asadbek turdilar-da, ko'rpachalar to'shalgan xonaga o'tdilar.

Abdurahmon tabib esa o'rnidan jilmadi. Uning odati shu: Yaratgan bilan xayolan gaplashadi. U bu odatini hech qachon kanda qilmagan. Bugun ham munojotini boshlab, mehmonlarning turib ketganlarini hatto sezmedi ham. Vujud qarigani sayin aql kuchga kirib boradi, deb bejiz aytishmagan. Abdurahmon tabibning munojotini tinglagan har bir kimsa bu haqiqatga yana bir karra amin bo'ladi.

Avvallari, yoshlik chog'larida dushmanlarga, ularni qaqshatgan qizil zolimlarga jazo berishini so'rab iltijo qildi. "Al qasosul min-al Haq". Qasos - Haqdandir. Abdurahmon tabib avvaliga nima uchun kofirlar qo'li baland kelayotganidan ajablandi. Hatto ba'zan shayton alayhila'na vasvasasiga uchib, "Agar kofirlarni jazolay olmasang qanday qodir Xudosan!" (Astag'firulloh!) degan vaqtlari ham bo'ldi. Keyinchalik oyati karimada zikr etilmish "Kufr yo'lini tutgan kimsalar ularni tek qo'yganimizni o'zlari uchun zinhor yaxshilik deb hisoblamasalar. Biz ularni faqat gunohlari ko'payishi uchungina muhlat beramiz. Ular uchun xor qilguvchi azob bordir", degan Haqiqatni anglab yetdi. Yana eng muhim bir narsaga - "Olloh nima sababdan bu yurtni kofirlar zulmi ostida ezilishiga qo'yib berdi?" degan savolga javob topdi. Javob oddiy edi - qavm Ollohdan uzoqlasha boshladi. Shayton g'olib mamlakatda kofirlar o'zlarini daryo suvidagi baliqdek his qilib, yayradilar. Kofirlar zulmidan qutulmoqning yo'li bir - Ollohga yaqinlashish, Ollohga qaytish!

Keyinroq g'animplarga insof tiladi.

Har insof tilaganida bir voqea esiga tushadi.

Qishloqni qizillar bosdi. Ular qishloq ahlining tarixini kimdandir bilibdilar. Tarix shuki, ularning qabilasi yuz yillar muqaddam urushdan bezib, tog' oshib kelishgan. Bu qabilaning g'oyat katta boylikka ega ekani haqida rivoyatlar yuradi. Aslida bu rivoyat emas, haqiqat edi. Chindan ham ularning katta boyliklari mavjud, lekin uning qaerga yashiringani qattiq sir saqlanardi. Qabila o'troq bo'lib, qishloq vujudga kelgandan so'ng ham boylik sarf qilinmadi. Ayrimlar "Ezilib ishlayveramizmi, ota-bobolardan qolgan boylikni ulashing", deyishganda oqsoqol vazmin turib "Agar mehnat bilan yashashni chumolidan o'rganing, desam sizlarga uyatdir. Agar bu nasihatga amal qilmasangiz ikki karra uyatdir", deb mojaroga yakun yasagan ekan. Boylik yurtga qaytib borilgandagina sarf etilsin, degan vasiyatga barcha avlod sodiq keldi. Ana shu boylikning isini olgan sho'rolar keksalarni siquvga oldilar. Ana shu onda Islom lashkarlari hujum qilib, ular Oqsoqolning qo'rg'onida qurshovda qoldilar. Islom lashkarlari keksalarni asrab qolish maqsadida "ularni ozod qilinglaru ketinglar" deb shart qo'ydilar. Qizillar "kechasi ketamiz" deyishdi. Ketishgandan so'ng qarashsaki, boylik qaerdaligini aytmagan qariyalarning boshlarini jodida bir-bir uzishibdi...

...O'shanda qariyalar Xudoga nola qilib zolimlarga insof tilashgandir...

Dev akaning onasi ham tilagandir.

Tillani deb qancha jonlar qurbon bo'ldi.

Hamma mamlakatlarda, hamma zamonlarda bunga o'xshash voqealar yuz bergan.

Aslida oltinning rangi sariq emas, to'kilgan qonlarga mos - qizil bo'lishi kerak.

Abdurahmon tabib har subhi sodiqda Ollohdan bandalariga imon tilaydi, hidoyat tilaydi, dil qulflarini ochmoqlikni so'raydi...

Tashqarida ayol kishining ovozi kelib Abdurahmon tabibning xayoli bo'lindi. Munojotini nihoyasiga yetkazib, yuziga fотиha tortdi-da, tashqariga chiqdi. Egniga qora duxoba kamzul kiygan kampirga qarab:

- Yana keldingizmi, singlim? - dedi norozi ohangda.

- Bergan doringizni ichib bo'ldim, b" dedi kampir aybdor odam ovozida.

- Ichib bo'libsiz, yaxshi. Endi dam oling.

- Tabib og'ajon, siz hamma narsani bilasiz, ayting, bir oy ichida o'lib qolmaymanmi?

- Buni Xudo biladi.

- Siz ham bilasiz. Ayting bir oy...

- Bir oyda nima qilmoqchisiz?

- Men hech narsa qilmayman. Menga qolsa, vaqtim bitgan bo'lsa, hozir ham tayyorman. Lekin... o'g'lim to'y qilmoqchi. Men o'lib qolsam, to'yga ataganini azaga ishlatib, sovuradi. Nima bo'lsa ham to'ydan keyin o'lay.

- "Kulli nafsin zoyiqatul-mavta"[6], - dedi tabib. Oyati karimaning ma'nosini tushunmagan kampir "Tabib duo qildi", deb unga minnatdorchilik bildirdi.

Abdurahmon tabib xos xonasiga kirib qog'ozga bir siqim quritilgan ko'kat solib chiqdi-da kampirga uzatib:

- Qaynatib iching. Xudo xohlasa o'g'lingizning hamma to'ylarini ko'rasiz, v B" dedi.

- O'rigimizga ola hakka qo'nib qaqillayapti-da, - dedi kampir xavotiri boisini bayon qilib.

- Bid'atlarga ishonmang, odamlar aytaveradi.

- Ota-onam ham tushimga kiryaptilar.

- Bid'atga ishonmang, dedim-ku! - dedi tabib jahl bilan. - Boring, yana ikki yil yashaysiz.

Kampir "Hazillashyapsizmi?" deganday qarab turdi. Tabibning qarashi jiddiyligini ko'rib, uni duo qila-qila ketdi.

- Odamlar qiziq-da, - deb o'yladi Abdurahmon tabib, uning izidan qarab. - Ikki kundan keyin o'lasan, desam ishonmaydi, qarg'ab-qarg'ab ketadi. Ikki yil yashaysan desam ishonadi, duo qiladi. Janob Rasululloh "O'ng tomonimga salom berib chap tomonimga salom berishga ulguramanmi-yo'qmi, bilmayman", deganlar. Payg'ambar bilmagan narsani tabib qanday bilsin...

4

Jalil tilla tangaga ketgach, Abdurahmon tabib muolaja boshladi. Avval eski qonni eslatuvchi qo'lansa dorini ichirdi. So'ng bir kosa qaynatma sho'rva keltirdi. Sho'rvani ichib bo'lgach, Asadbekni po'stinga o'rab qo'ydi. Asadbek shu darajada terladiki, umri bo'yi bunaqa holga tushganini eslolmaydi. U yettita ilonni yeb semirgan ilon sho'rvasini ichganini bilmadi. Sho'rvaga ilon solinganini bilsa, balki icholmas yoki qayt qilib tashlagan bo'lardi. Muhiddin ota bilan ochilib gaplashayotgan, Asadbekka qaragani hamon tundlashadigan tabib "ich", dedi, tamom - bajardi.

Tongda yengillashib turdi. Xuddi darddan butkul forig' bo'lganday tuyuldi. Namozdan keyin esa ruhi ham tetiklashdi.

Abdurahmon tabib kampirni kuzatib kirgach, o'rnidan turib salom berdi.

- Ko'rinishingiz, Xudoga shukr, durust, - dedi Abdurahmon tabib, salomga alik olib.

- Tuzalib qolganga o'xshayman.

- Olloh shifo bersin. Ammo tuzalishingizga fursat bor. Bu xastalik xiyla o'jar.

- O'g'lingizning to'yigacha tuzalib ketasiz, inshoolloh, - deb gapga qo'shildi Muhiddin ota. So'ng qo'shib qo'ydi. - Odamzotning farzandi to'yini ko'rish umidida yashamog'i go'zal hol-da!

Uning keyingi gapi ohangida farzandsiz o'tayotganidan bir afsus, bir armon bor edi. Tabib buni sezib gapni burdi:

- Hozirgi kampirni aytasizmi?

- U chindan ham ikki yil yashaydimi? O'g'lining to'yini ko'radimi? - deb qiziqdi Asadbek.

Abdurahmon tabib jilmaydi. Uning bu jilmayishida xursandlik yoki quvlik emas, iztirob bor edi.

- Buni Ollohgina biladi. Xasta hali tirik ekan, tuzalishiga Ollohdan umid bor. Ba'zan birovning ko'nglini ko'taraman, deb gunohga botaman. Shunda hazrat Navoiyni yodlayman:

Ey g'ofilu g'aflatqa vujuding mag'lub,

Majmui yomonlig' nazaringda marg'ub.

Bording dag'i kelmading bu erdi matlub,

Yolg'onlaring ichra yo'q edi mundin xo'b...

Odam bu dunyoga o'lish uchun keladi. Xarobaga aylantirish uchun quradi. Shu haqiqatni tushuntirishim qiyin.

Nonushtadan oldin Asadbekka yana kechagi qo'lansa doridan berdi. Nonushtadan so'ng esa yumushlari borligini aytib, uzr so'radi.

Shu ketganicha peshinda bir ko'rindi. Mehmonlarni chog'roq, oynavand xonaga taklif qildi. Bu xonada tancha hozirlab qo'yilgan edi.

Asadbek tanchaga o'tirib, bolaligini esladi.

Tancha sovub qolgan kunni ham yodiga oldi.

Otasini olib ketgan kunlari.

So'ng tancha chetidagi Samandarning murdasi...

"Tashqariga chiqmay turing", degani uchun shu uyda o'tirdilar. Ertalab Asadbekning namozga turganidan quvongan Muhiddin ota unga ibodat qoidalarini o'rgata boshladi. Qo'l bog'lab turishni o'rgatayotganda tabib kirib, uning harakatlarini kuzatdi. So'ng tanchaga omonat o'tirib, Asadbekka qaradi.

- Xudoga shukrki, dilingiz qulfini ocha boshlabdi,- dedi u mamnunlik bilan. - Agar kecha bu birodarimning uzrlari aytilmaganda sizni boqmas edim. Men sizning ko'zingizda zulm ko'rdim. Zulmkor odamlar hayotdan bir kun kech ketganidan ko'ra, ikki kun avvalroq o'tgani durust. Shunda kamroq odamga zulm o'tkazadi.

- Bo'tamni zamon yo'ldan chiqardi.

- Unday demang, inim, o'sha zamon nima uchun siz bilan meni yo'ldan chiqarmadi? Qush qaerga in qurishni biladi,a? Demak, yashashdan maqsadini ham biladi. Nahotki, jonzotlar orasidagi eng oliyi hisoblanmish insonning qush bilgan narsaga fahmi yetmaydi?

- Taqsir, - dedi Muhiddin ota. - Sizga uchratgani uchun Ollohga shukr. Xudo xohlasa ham tan xastaligi, ham ruh xastaligiga shifo topajakmiz.

- Bir narsani aniq fahm eting, inim, - dedi tabib Asadbekka. - Kimki hiylai tadbirni tashlasa, yaxshi ham tinch yashaydi.

Tabib shunday deb yana hovliga chiqib ketdi.

Jalil ertasi kun ham kelmagach, Muhiddin ota xavotirlandi.

- Xavotirlanmang, inim, - dedi tabib kulimsirab. - Hayim osonlik bilan ishonmaydi. Kamida uch kun ovora qiladi.

Shundan keyin Jalilning kelishini sabr bilan kutdilar.

Tabib Jalil keltirgan tilla tangani yuvib, artib chiroqqa tutdi. Oltin tovlanib ko'zni oldi. Abdurahmon tabib katta kosada tayyorlab qo'ygan dori bilan kichik egovni olib kelib, tangani ularning ko'zi oldida egovladi. Yetarli miqdorda egovlagach, oltin zarralarini doriga aralastirib chetga olib qo'ydi-da, tangani Asadbekka uzatdi:

- Olib qo'ying, inim.

- Sizda qolaversin, rozimiz, - dedi Asadbek.

- Yo'q, inim, bu yerda qolmasin.

- Yana birorta kasalga ishlatarsiz?

This is not registered version of TotalDocConverter

- Agar qiziqsa o'qib ko'ring.

- Buni sotib, masjidga ishlata qolinglar, - dedi Jalil.

- Masjidga peshona teridan topilgan mablag' bo'lsa, tashlab ketarsiz...

Xullas, Abdurahmon tabib tangani ham olmadi, "Xudo yuborgan mehmonlardan pul olsam, qiyomatda Oллоhimning ko'ziga qanday qarayman?" deb "qo'l haqi", "nazir" deyilguvchi pulni ham olmadi.

Tabibning maslahati bilan Asadbek yana biron hafta qoladigan bo'lgach, Jalil uyiga qaytdi.

5

Muhiddin ota Asadbeknikida uzoq qolmadi. Asadbek uning yoniga ikki yigitni qo'shib, "Kozlovni olib kelinglar", deb tayinladi. Muhiddin ota qabriston chekkasining yonib kul bo'lganini uzoqdan ko'rib, yuragi ezilib ketdi. Bu yerda qanday voqea sodir bo'lganini o'zicha taxmin etdi.

Mashinadan tushdi-da, bir to'p kulga aylangan uyi oldida g'aribona turib qoldi.

Yaxshi-yomon kunlari o'tgan edi bu uyda.

"Qamoqda halok bo'lgan birodarlarim ruhi kezib yuradi", deb ko'ngli taskin topardi.

Birodarlarining ruhlari chirqiradimi endi?

Charxpalakning chelakchalari anhordan suv olib novga to'kkani kabi falak gardishi zulmkorlarni zamin yuziga to'kaveradi, to'kaveradi. Zulm daryosi esa tunganmas, qurimas...

Kozlovdan ham nom-nishon qolmagan. U kuyib kul bo'lganmi yo qochib qolganmi - Xudo biladi.

Muhiddin ota bir oz turgach, qorda izlar qoldirib qabrlar oralab yurdi. Asadbekning otasi yotgan qabrga yaqinlashib, tiz cho'kdi.

Tilovat qildi. Xayolan u bilan suhbatlashdi.

So'ng iziga qaytdi. Arobaga o'tirib, qishloqqa bordilar. U yerdagilar uychaning yonganidan bexabar edilar. Yigitlar Muhiddin otani qishloqda qoldirib, qaytishdi. Bir haftacha turib Muhiddin ota ham qishloqqa sig'may qoldimi, u ham yurtiga qaytdi.

AvvalgiII- qismB Keyingi

Б† Mazmuni budir: "Tillari asaldan ham shirin, qalblari esa bo'rilarining qalbidir".

Б† Mazmun budir: Agar quzg'un qavmning yo'lboshlovchisi bo'lsa, Tezda ularni o'laksazorga olib boradi.

Б† Moskvadagi qamoqxona.

Б† Sobiq KGB nazarda tutilyapti.

Б† Mazmuni budir: "Yaxshilik eskirmaydi, gunoh unutilmaydi, Oллоh taolo o'lmaydi. Endi nima qilsang qilaver. Amalingga yarasha jazo olasan (Hadisi sharifdan).

Б† Mazmuni budir: Har bir tirik jon o'lim mazasini totib ko'ruvchidir.